

Tarih Alanında

Güncel Çalışmalar

Editor
Ali ÇAKIRBAŞ

BİDGE Yayınları

Tarih Alanında Güncel Çalışmalar

Editör: Doç. Dr. Ali Çakırbaş

ISBN: 978-625-6707-96-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	3
Kanuni Dönemi Anadolu Kadiaskeri Sinan Efendi Hakkındaki Teftiş Defteri	5
Ercan ALAN.....	5
Orta Tunç Çağı'nda Ege Deniz Ticareti ve Girit Saraylarının (Knossos, Mallia, Phaistos, Zakros) Ticari Yükselişi	77
Fatma ŞEKER	77
Harezmşahların Devlet Olma Yolundaki İlk Adımı İl-Arslan Dönemi (550-567/1156-1172)	98
Mustafa KÖKSAL.....	98

Kent Olgusunun Değişimi: Konstantinopolis Örneği	156
Mert KOZAN	156
Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus'un Got Tarihi ve Tarihçiliği Açısından Önemi.....	177
Mert KOZAN	177
Irak Selçuklu Devleti'nde Hâkimiyet Sembollerinden Çetirin Kullanımına Dair Örnekler	195
Pınar KAYA TAN.....	195
Sıravolos Kazasının XVII. ve XVIII. Yüzyıl Dünyasından Bir Kesit	209
Murat ALANDAĞLI.....	209

BÖLÜM I

Kanuni Dönemi Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkındaki Teftiş Defteri

Ercan ALAN¹

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulema; dini, adli-hukuki, idari görevler ile eğitim ve bilimle alakalı faaliyetleri ifa eden yönetici sınıf idi. Genel olarak “askerî” diye tabir edilen yönetici zümre içinde önemli bir yere sahip olan ilmiye sınıfı, devletin kuruluşundan beri var ola gelmişti. Öyle ki Osman Gazi'nin etrafında toplanan ve medrese eğitimi, dolayısıyla da İslam hukuku alanındaki bilgileri sebebiyle “fakih”, ya da Türkçe okunuşuyla, “fakı” olarak adlandırılan grup ve Anadolu'daki Türkmen beyliklerinden, Orta Asya ya da İslam coğrafyasının diğer kültür merkezlerinde tahsili tamamladıktan sonra Osmanlı hizmetine giren alimlerden pek çok

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

kişi Osmanlı devletinin kuruluşunda aktif rol almışlardı. Örneğın; ilk düzenli birlikler olan yaya ve müselleme ordusunun teşekkülü ve kapıkulu ordusunun ilk nüvesini oluşturacak olan pençik sistemi ulemanın önerisi ile hayata geçirilmişti. Yine XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir buçuk asır boyunca Osmanlı hizmetine vezir ve vezir-i azamlar çıkaran Çandarlı ailesi bir ulema ailesi idi.

Devlet teşkilatına ve sosyal hayata ilişkin çok önemli faaliyetleri yerine getiren ulema; diğer yönetici gruplara göre ayrıcalıklı bir konumda idi. Bunun en önemli sebebi; Osmanlı İmparatorluğu’nun bir İslam devleti olarak din konusundaki hassasiyeti idi. “Peygamberlerin varisi”² olarak görülen alimler, İslam dininin devlet ve toplum içindeki temsilcisi idiler. Dolayısıyla bu durum kendilerine hem devlet teşkilatında ve protokolünde hem de halkın gözünde ayrıcalıklı bir konum sunmaktaydı. Öyle ki, istisnaları olmakla beraber, ilmiye sınıfı için genellikle idam cezası ve müsadere uygulanmazdı.³

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bu denli aktif ve değerli olan ilmiye sınıfının divandaki temsilcileri ise; kadiaskerlerdir. Hem yargı hem de sorumlu oldukları bölgedeki ulemanın meslek kariyerleri ile alakalı mühim vazifeleri olan kadiaskerler, XVI. yüzyılın ikinci yarısında şeyhülislamlığın yükselişine kadar, en nüfuzlu ulema idiler. Bununla beraber görevlerini yerine getirirken zaman zaman bazı problemler ve şikayetler ortaya çıkabiliyordu. İşte bunlardan biri de; Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşanmıştı. Kaynaklarda “Değirmen Vakası” ya da “Vaka-yı Âsiyâb” diye geçen hadise sonucunda Rumeli kadiaskeri Bostan Çelebi, Anadolu

² “El-ulemâ veresetü’l-enbiyâ” (Alimler, peygamberlerin varisleridirler).

³ Ulemanın idamla cezalandırılması daha çok XVII. yüzyılda siyasi faaliyetlere daha çok katılmaları ile başlamıştır. Bu yüzyılda özellikle şeyhülislam makamında olan bazı alimler idam edilmişlerdir. IV. Murad zamanında şeyhülislam olan Ahizade Hüseyin Efendi ile IV. Mehmed’in saltanatının ilk yıllarında Hocaşade Mesud Efendi idamla cezalandırılmışlardır. XVIII. yüzyılın hemen başında ise 1703’teki Edirne Vakası’nda da hem şeyhülislam hem padişah hocası olan Feyzullah Efendi idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Maktul Şeyhülislamlar,

kadıaskeri Sinan Efendi ve İstanbul kadısı Saçlı Emir görevlerinden azlolunup yargılanmışlardır.⁴

Sinan Efendi

Asıl adı Sinaneddin Yusuf olan, Sinan Efendi, o tarihlerde sancak merkezi olan Amasya'ya bağlı Sonusa'nın "Bedevî" isimli köyde dünyaya geldi. Babası Şeyh Hüsameddin, bir Halveti şeyhi olup Şeyh Habib Karamanî'nin halifelerindendi. İlk eğitimlerini Amasya'da Küçük Ağa Medresesi müderrisi olan Emir Kulu Şemseddin'den ve "Büyük Ağa" olarak tanınan Hüseyniyye müderrisi Taşköprülü Muslihiddin Efendi'den almıştır. Daha sonra İstanbul'da Sahn müderrisleri Fenarî Muhyiddin Efendi ve Görez Seyyidî Efendi'den ders aldı. Sonraki hocası Müftü Ali Efendi oldu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hocalığını yapan Hayreddin Efendi'den, 927 (1521) yılındaki Belgrad seferi esnasında mülazım oldu.

928 (1521-1522) tarihinde ilk olarak 25 akçe yevmiye ile Gelibolu'da Saruca Paşa Medresesi'nde göreve başlamıştır. Bundan sonra Edirne, İstanbul ve Gebze'de bazı medreselerde müderrislik yaptı. 945 (1538-1539) yılında Edirne Bayezid Medresesi'nde göreve başladı ve buradaki görevinden sonra müderrislik kariyerinden kadılığa geçiş yaparak 946 (1539-1540) yılında Haleb kadılığına atandı. Bu görevi esnasında, Bağdat kadısı Niksarî Mustafa Efendi ile birlikte Bağdat valisi Üveys Paşa'nın teftiş işlemini gerçekleştirdi ve bu teftişin sonucunda Üveys Paşa görevinden azledildi. Ancak kendisi bu görevden Haleb'e döndüğü zaman, benzer bir akıbete maruz kalarak, Haleb beylerbeyinin arzı

⁴ Konu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet İpşirli, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi", **İslam Tetkikleri Dergisi**, Cilt: VIII, İstanbul, 1984, s. 205-218 ve Ercan Alan, "... Didükde Cevâb: Rumeli Kadıaskeri Bostan Çelebi'nin Hakkındaki Teftişe Karşı Hazırladığı Savunma", **"Tarihin İzinde Bir Ömür" Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan**, Ankara, 2019, Berikan Yayınevi, Editör: Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş, Mustafa Can, s. 21-46.

üzerine kadılıktan azlolundu. Kendisi İstanbul'a gelirken Akşehir'de Şam kadılığına atandığını öğrendi. Sırasıyla 951'de (1544-1545) Bursa, 952 Şaban'ında (Ekim/Kasım 1545) Edirne ve 954 Şaban'ında (Eylül/Ekim 1547) İstanbul kadılığına atandı. Bu görevde iki hafta kaldıktan sonra, şeyhülislamlıktan sonra tekrar Rumeli kadiaskerliğine atanan Çivizade'nin vefatı üzerine, Anadolu kadiaskeri olan Bostan Çelebi Rumeli kadiaskerliğine, Sinan Efendi ise Anadolu kadiaskerliğine atanmıştır. 955 (1548) yılında Kanuni Sulatn Süleyman ile birlikte Safeviler üzerine yapılan sefere iştirak etmiş ve üç yıl boyunca bu seferde hizmet ettikten sonra İstanbul'da görevine devam ederken "Değirmen Vakası" diye bilinen olay sonucu Rumeli kadiaskeri Bostan Çelebi ve İstanbul kadısı Saçlı Emir Efendi ile birlikte azledilerek teftiş edilmiştir. Kendisini teftiş etmesi için için Martolos Efendi görevlendirilmiştir. Sinan Efendi Anadolu kadiaskerliğinden azledilince yerine Şam kadısı Cafer Efendi atanmıştır.

Teftiştten aklanıp çıkmış; ancak bir müddet görev almadan yaşamını devam ettirmiştir. Bu esnada hac farızasını da yerine getirmiştir. 969 yılının Rebiülahir'inde (Kasım/Aralık 1561), yüz seksen akçe yevmiye ile, Süleymaniye Darülhadis'ine müderris olmuştur. 973 Şaban'ında (Şubat/Mart 1566) şeyhülislam Ebussuud Efendi, tefsirini tamamladığı için terakki almış ve bu durum Sinan Efendi'ye de yansımış ve yevmiyesine otuz akçe zam yapılmıştır. 983 Safer'inde (Mayıs/Haziran 1575) bu görevinden ayrıldı. Bunun üzerine devrin padişahı III. Murad kendisine beş yüz flori göndererek hizmetlerinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş oldu. Ebussuud Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislamlık makamına getirilmek istendiği; fakat; kendisinin buna yanaşmadığı rivayet edilmiştir. 986 Safer'inde (Nisan/Mayıs 1578) İstanbul'da vefat etti. Öldüğünde 90 yaşını geçtiği rivayet edilmektedir. Cenaze namazı Kadızade Efendi tarafından kıldırılmış ve kayın pederi Sarı Görez'in yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir.

Sinan Efendi; Süleymaniye Darülhadis'inde müderrislik vazifesini yaparken Kadı Beyzavî'nin *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl* isimli eserine geniş hacimli bir hâşiye yazmıştır. Çok

beğenilen ve ulema tarafından çok itibar edilen bu eser yüzünden kendisi, “Muhaşşî” lakabı ile meşhur olmuştur. Bundan başka Merginânî’nin *El-hidâye* isimli eserinin muhtelif bölümlerine, Sadrüşşeria’nın *Et-tavzîh* isimli eserinin bazı kısımlarına ve Seyyid Şerîf Cürçânî’nin *Şerhü’l-mevâkıf* isimli eserindeki bir mesele hakkında da hâşiyeler kaleme almıştır. Kendisi, Anadolu Hisarı içinde iki ve Amasya’da da bir cami yaptırmıştır. Anadolu Hisarı’nda yaptırdığı camiden ötürü mahalleye de kendi ismi verilmiştir.⁵

Teftiş Defteri

Teftiş defteri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK) Revan Kitaplığı 1506 numara ile kayıtlıdır. Defter; teftişten iki asır sonra, XVIII. yüzyılda III. Mustafa zamanında 20 Şevval 1778 (12.04.1765)’te temize çekilmiştir. Bu nedenle; defterin baş kısmı, III. Mustafa’nın tuğrası ile mühürlenmiş olup tuğranın altına defterin özeti yapılmıştır. Burada, Anadolu kadıaskeri Sinan Efendi’nin teftişine öncelikle kadılardan ve müderrislerden müddetleri tamamlanmadan görevlerine son verilenlerin davası ile başlanıldığı; ardından uzun süre mülazemet ettikten sonra uygun bir görev almayı hak ettiği halde ataması yapılmayanların şikayetlerinin değerlendirildiği belirtilmiştir. Ardından tavra hareket edenler, mülazım olmadığı halde mülazım mansıplarına atananlar, bazı kişilerin iltimas ve şefaatiyle meslekte hızlıca ve ara vermeksizin

⁵ Sinan Efendi’nin hayatı hakkında bkz., Göker İnan, **Rüstem Paşa Târîhi (H.699-968 / M.1299-1561) (İnceleme-Metin, vr. 120b-293b)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 250; **Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin**, Haz. İbrahim Özgül, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 138-139; Nev’îzâde Atâyî, **Hadâiku’l-Hakâik Fî Tekmîleti’ş-Şakâ’ik**, Nev’îzâde Atâyî’nin **Şakâ’ik Zeyli**, I, Haz. Suat Donuk, İstanbul, 2017, s. 566-569; Eyyüp Said Kaya, “Sinan Efendi” DİA, XXXVII, s. 228-229.

yükselenler ile düşük mansıblardan daha yüksek mansıblara direk olarak geçenlerin durumu ele alınmıştır şeklinde bir özet yapılmıştır.

Sinan Efendi kadıaskerlik yaptığı süre boyunca, başta kadı ve müderris tayinleri olmak üzere, yaptığı işlerin hesabını vermiştir. Kendisinden şikayetçi olunan kişilerle yüzleştirilmiş ve onların, çoğu zaman suçlama şeklinde olan, sorularına cevap vermiştir. Genel olarak her soruya ve suçlamaya cevap vermekle beraber bazı durumlarda, kendisine yöneltilen kimi sorulara “Bilmiyorum”, “Hatırlamıyorum” şeklinde cevaplar da vermiştir.

Burada; üzerinde durulması gereken önemli bir husus da; XVII. yüzyılda yaşanan değişim süreci boyunca ortaya çıkan problemlere çare olmak üzere yazılan eserlerde “Altın Çağ” olarak nitelendirilen Kanuni döneminde bu olayın yaşanmış olmasıdır. XVII. yüzyıl yazarlarından olup IV. Murad ve İbrahim zamanlarında padişaha çeşitli risalelerle yol göstermeye çalışan Koçi Bey, ilmiye sınıfındaki problemlerin başlangıcı için; 1003 (1594) yılında şeyhülislam olan Sunullah Efendi’nin azlin işaret etmektedir. Ona göre; bu tarihten sonra kadıaskerler sık sık azledildiler ve dolayısıyla bu makama gelenler azledilme korkusuyla doğru iş yapmaya çekinir olmuşlardı. Koçi Bey’e göre şeyhülislam ve kadıaskerler, daha önceden uzun süre görev yapabiliyorlar ve vazifesini doğru yapanlar uzun süre azledilmiyorlardı. Buna örnek olarak Ebussuud’un ölene kadar şeyhülislamlık makamında kalmasını göstermiştir.

Her ne kadar XVI. yüzyıldaki kadıaskerlerin XVII. yüzyıldakilere göre daha uzun süre görev yaptıkları doğru bir tespitse de bunun sebepleri farklı nedenlere bağlı idi. Öncelikle, XVII. yüzyılda ilmiye sınıfı içinde ciddi bir kalabalığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Bu durum; sadece kadıaskerliğe bağlı mansıbar için değil mevleviyetleri de içine alan, ilmiye sınıfının geneli için geçerli bir gelişmeydi. Bu nedenle görev süreleri belli bir tahdide uğramıştı. Bir diğer önemli husus ise XVII. yüzyılın çalkantılı ve çok karmaşık siyasi ve sosyal ortamıydı. Bu ortamda ilmiye sınıfının tepesindeki göreviler olan başta şeyhülislam olmak

üzere kadıaskerlerin de sık sık değiştiği (değiştirildiği) göze çarpmaktadır.

Ancak Koçi Bey'in tespitine ters düşen şey; gıpta ettiği geçmişinde de ulemanın başı olan kişilerin azil ve teftişe uğradıklarıdır. Her ne kadar Koçi Bey; "işini iyi yapan, dürüst" ulema vurgusu yaparak, böyle kişilerin azil korkusu yaşamadığını yazsa da; dava sonucunda herhangi bir ceza almayan Bostan Çelebi, Sinan Efendi ve Saçlı Emir'in geçirdikleri teftiş kendisini bir bakıma haksız çıkarmaktadır. Sonuçta bu üç alimin ceza almamaları kasten bir suça ya da suistimale bulaşmadıkları anlamına gelmektedir. Bu sebeple Koçi Bey'in, işini doğru yapan ulemanın geçmişte azil korkusu yaşamadığı savı, bir örnek üzerinden de olsa, boşa çıkmaktadır. Ancak Koçi Bey'in ve diğer bazı ıslahat öneren yazarların bu tutumu, Kanuni dönemine fazla öykünmeleri ve o dönemi abartmaları ile alakalı durumdur. Çünkü onlara göre bu dönem devletin "altın çağ"ıdır ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sıkıntıların devası; bu çağdaki gibi olmasına bağlıdır.

Her ne olursa olsun, devletin yapılan şikayetleri ciddiye aldığını ve bunların hukuk çerçevesinde araştırılmasını istediğini görmekteyiz ki bu durum diğer yönetici sınıflara göre daha imtiyazlı görünen ilmiye sınıfını da kapsamaktaydı.

Sinan Efendi teftiş edilirken kendisinden en çok şikayet eden kişilerin kadılar olduğu görülmektedir. Sinan Efendi; müddetleri tamamlanmadan azledilen bazı kadılar hakkında yanlış yaptığını kabul etmiştir. Bunun sebebi ise; avarız tesliminde yaşanan sıkıntılardır. Bazı kadıların avarız teslim etmemesi ve bunların isimlerinin kaydedilmeyerek, sadece kaza isimlerinin belirtilmesi, bu kadıların görevini ihmal ettikleri şeklinde yorumlanmış ve kendileri azledilmişlerdir. Hısnımansur kadısı Budak ve Tarsus kadısı Muslihiddin'in durumları buna örnek teşkil etmiştir. Kendilerinden önceki kadıların avarızları teslim etmemeleri ve teslim etmeyen bu kadıların isimlerinin de bildirilmemeleri sebebiyle, görevi ihmal edenlerin kendileriymiş gibi anlaşılmasına

ve azledilmelerine sebep olmuştur. Böyle bir durumda, eski kadının tekrar aynı yerde görevlendirilmesi kanunken bu kişiler; eski görevlerine dönememişlerdir ve dahası atanmak istedikleri diğer kazalara ise, referansları aracılığı ile başkaları tayin edilmiştir. Dolayısıyla kendilerine yapılan yanlış olduğunu Sinan Efendi de kabul etmiştir. Ancak burada, Sinan Efendi'nin kasten bir yanlış ya da haksızlık yapmadığı ve kendisi dışındaki gelişmelere engel olamadığı görülmektedir.

Kadı ve müderris tayinlerinde dikkat çeken hususlardan biri de; bazı kadı ve müderrislerin hâimleri sayesinde tayinlerinin kolaylaşması ya da öne alınması durumudur. Örneğin Kemal Paşa-zâde'nin mülazımlarından olup Selendi kadılığından mazul olan Bedreddin, talip olduğu Kandırı kazasına, kendisinden daha düşük kıdemde olan Şemseddin'in atandığından şikayet etmiştir. Ancak Sinan Efendi, Kandırı kazasına atanması için Şemseddin hakkında şehzade Cihangir'in kapı ağasının tezkere getirdiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Bedreddin, Eskiil kazasını da aynı şekilde daha düşük kıdemdeki Hamdi'ye verdiğinden şikayetçi olmuştur. Sinan Efendi ise Hamdi hakkında Ebulfazl Efendi ile Şehzade Bayezid'in mektup verdiklerini söyleyerek onu atamak zorunda kaldığını vurgulamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer resmi görevliler de olduğu gibi, ilmiye sınıfı mensupları da muvakkat bir zaman dilimi için atanırlardı. Ulemanın tabi olduğu bu muvakkat süre kaynaklarda “müddet-i örfiyye” olarak adlandırılmaktadır. Bu sürecin tamamlanması ise “tekmîl-i müddet-i örfiye” olarak tanımlanmaktaydı. Her ne kadar müderrisler açısından XVI. yüzyıl boyunca müddet-i örfiyyenin süresinin biraz daha esnek olduğu gözlemlense de kadılar açısından bu süreye daha fazla hassasiyet gösterildiği görülmektedir. Resmi görev süresi dolan ulema için yeni bir mansıba atanıncaya kadar geçen görevsiz bir dönem başlardı. “İnfisâl” olarak adlandırılan bu dönemde; kadı ve müderrislerin bağlı oldukları kadıaskerlik dairesinde bir müddet “mülâzemetlik” etmeleri gerekmekteydi. İlmiye mensuplarının bu infisal ve mülâzemet süreleri açısından, en azından XVI. yüzyıl için, belli bir zaman dilimi söylemek zordur. Görevsiz geçen bu sürede, ulemanın

nasıl geçindiği kaynaklardan tam anlamıyla anlaşılamamaktadır. Bazılarının değişik vazifelerde görev aldığı anlaşıyorsa da, geneli için bu dönem maddi açıdan sıkıntılı bir zaman dilimini ifade ediyordu. Bu sebeple ulemanın, “tekmîl-i müddet-i örfiye itmek” hususunda çok hassas oldukları gözlenmektedir. Çünkü burada elde ettikleri gelir, kendileri açısından, görevsiz kalacakları süre düşünülürse, hayati önemdeydi.

İşte bu nedenle, özellikle Sinan Efendi’den şikayetçi olan bazı kadıların gerekçeleri buydu. Kendileri, “müddet-i örfiyemden altı ay bakiyyem var iken bilâ-sebebe azl itdü” gibi ifadelerle şikayetlerini dile getirmişlerdi. Bu durum; ulemanın hakkını savunması açısından önemli olmakla beraber; aslında bu sürenin kendileri açısından ne kadar değerli ve feda edilemez olduğunu göstermektedir. Burada kadıların kızdıkları husus; sadece Sinan Efendi’nin özlük haklarını ihlal etmesi meselesi değil; kendileri için hayati önemdeki bir gelirin kesilmesi durumudur. Bu şikayetler sonunda Sinan Efendi’nin suçlu bulunmayıp ceza almamasına rağmen bu tip rahatsızlıklar, ulemanın, özellikle de kadıların, müddetlerini eksiksiz bir şekilde tamamlamak için oldukça duyarlı olduklarını göstermektedir.

Şikayet konularından biri de yeni fethedilen topraklara, Osmanlı ilmiye sitemi içinden gelmeyen, o bölgedeki yerel ulemanın tayin meselesidir. Osmanlı İmparatorluğu, Yavuz Sultan Selim zamanında fethetmeye başladığı Müslüman topraklarda, özellikle fetihlerin ilk yıllarında, oradaki yerli ulemadan faydalanma yoluna gitmiştir. Mesela, Bağdat yakınlarında Dertenk ve Derne kazalarında kadı olan Seydi Ali, sekiz ay bakiye müddeti olmasına rağmen, Derne’nin ifraz olunup buraya, mülazemet etmemiş Şir-zâde isimli bir “câhile” verildiğinden şikayetçi olmuştur. Sina Efendi de bunu kabul ederek kendisinin mülazemet etmediğini belirtmiştir. Ancak bölgedeki sancakbeyinin Şirzâde hakkında olumlu rapor vererek kendisinin görevlendirilmesini istemesi üzerine böyle bir yola gidildiğini ifade etmiştir. Bu durum, hem yerel yöneticilerin tayinlerdeki rolünü hem de Osmanlı’dan önce bölgede var olan ulemanın da bir şekilde istihdam edildiğini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Mevali diye tabir edilen üst düzey Osmanlı ulemasının bütün kadılık ve müderrislik görevlerini mülazımlara tevcih etmek yönünde meyilleri olsa da; yeni fethedilmiş ve imparatorluk merkezine uzak Doğu Anadolu, Arabistan, Mısır, Suriye ve Irak gibi bölgelerdeki mansıblar genellikle mülazemeti olmayan yerel ulemaya tahsis edilmiştir. Sinan Efendi'ye, Yemen'in Sana ve Moha şehirlerine mülazemeti olmayan Mekkeli ulemayı neden tayin ettiğini sorduklarında, bu yerlere mülazımlar arasında kimsenin talip olmadığını ve dolayısıyla bu uygulamaya mecbur kaldığını ifade etmiştir. Burada, Sinan Efendi, bir mansıba atanmanın ön şartının mülazemet olduğunu vurgulamakla beraber, Osmanlı idaresine yeni eklenen bu yerler için istisna yapıldığını ima etmektedir. Böyle bir istisna yapılmasının çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle yeni fethedilen bu yerlere, mevcut Osmanlı ulemasının henüz fazla ilgi göstermemesi en önemli sebeptir. Bu yerlerin imparatorluk merkezine ve adayların kendi şehirlerine uzak olması ve daha da önemlisi gelirleri noktasında tatmin edici bir bilgiye sahip olmamaları, bu yerlerin tercih edilmemesinde en büyük etken olmuş olmalıdır. Ayrıca Osmanlı yönetim anlayışı gereği, devletin otoritesinin yeni tesis edilmeye başlandığı topraklarda yerel ulemanın kendisine daha faydalı olabileceğini düşünerek böyle bir uygulamaya cevaz vermiş olabilir.

Diğer bir şikayet konusu ise; bazı ulemanın tafra hareketidir. Sözlükte “atlama, zıplama” anlamına gelen tafra; ilmiye mesleğinde bir kişinin birkaç kademe birden atlayarak üst bir göreve gelmesi anlamına gelmektedir ki kademe kademe ilerleyen ilmiye mesleği açısından hiyerarşiyi bozan bir görüntüye sebep olmaktadır. Tafra hareketin sebebini sorduklarında Sinan Efendi, o kişinin ilim sahibi olduğunu ve dolayısıyla bu özelliği nedeniyle görevlendirildiğini belirtmiştir. Buna benzer örneklerin çokluğu her ne kadar tafra hareketin men edilmesi gerekse de ilmiye ön plana çıkan ulemaya bazen ayrıcalık tanındığı ve istisnai uygulamalara gidildiği anlaşılmaktadır.

Bu teftiş aynı zamanda kadiaskerler tarafından tutulan ruznamçe defterlerinin önemini de gözler önüne sermektedir.

Kadıasker ruznamçeleri ilmiye sınıfı üyelerinin kariyer ve özlük haklarına ilişkin temel kaynaklar olmalarının yanı sıra, Sinan Efendi'nin teftişi hususunda da temel başvuru kaynakları olmuşlardır. Teftiş defterinin birçok yerinde kadıasker ruznamçelerindeki kayıtlara atıf yapılması ve buradaki kayıtların incelenerek çıkarım yapılması bu durumu teyit etmektedir. Örneğin Kayseri'deki Darüşşifa Medresesi'nden mazul olan İsa, yedi aylık bakiye müddeti varken sebepsiz yere azledildiğinden bahisle Sinan Efendi'den şikayetçi olmuştur. Sinan Efendi ise; Karaman beylerbeyinden Sinan'ın kazaya talip olduğuna dair mektup aldığını ve bu yüzden azledildiğini söylemiştir. Ancak İsa'nın bu iddiayı reddetmesi üzerine ruznamçeye bakılmış ve İsa'nın kazaya talip olduğunun mektubu ile duyurulduğu ve bu sebeple azlolunduğu görülmüştür. Böylece Sina Efendi, İsa'nın şikayetini boşa çıkarmıştır. Bu ve buna benzer ruznamçelere bakılarak çözölen şikayetler oldukça çoktur.

Hem Sinan Efendi ve hem de Bostan Çelebi hakkında yapılan teftiş; kadıasker ruznamçelerinin mahiyetlerinin ve çeşitlerinin anlaşılması açısından da önemli bilgiler sunmaktadır. Tayin kayıtlarını içeren ruznameler sadece “rûznâme” olarak adlandırılırken, mülazemet kayıtlarını içeren ruznamçeler, “mülâzım defteri”, ya da “mülâzımlar defteri” ve bazen de “mülâzım rûznâmesi” olarak adlandırılmaktadır. Onun haricinde vakıflarla alakalı cihet ve tevliyet tevcih etme sürecinin bir ürünü olarak “cihât rûznâmesi” ya da “cihet rûznâmesi” olarak adlandırılan bir tür daha görölmektedir. Ama en dikkat çekici olanı Bostan Çelebi'nin savunması esnasında atıf yaptığı “icmâl rûznâme”dir. Kendisi; kadı Nasuh hakkında yapılan yanlış bir işlemin sebebini anlatırken “kuzât esâmîsi ve târîhleri hıfzı içün olan” bir icmâlden bahsetmektedir. Bostan Çelebi, buradaki bir kaydın, sehven yanlış yazıldığı için, Nasuh'un mağdur olduğunu belirtmiştir.⁶ Bu durum; tayin bekleyen kadıların isim ve görev tarihlerini kaydetmek amaçlı bir rûznâme çeşidinin daha olduğunu ortaya koymaktadır. Bu rûznâme sayesinde;

⁶ Alan, s. 37.

hem kadıaskerlik dairesinin işlerinin daha pratik olması amaçlanmış hem de tayin rûznâmelerinin sıhhati ve işlerliği artırılmak istenmiş olunmalıdır.

Sonuç

Dönemin bazı kaynaklarında “Değirmen Vakası” olarak geçen bu hadise bize Osmanlı tarihine ait bazı hususların aydınlatılması için ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Öncelikle ilmiye sınıfının en tepesindeki makamları işgal eden kadıaskerlerin de bazı durumlarda azledilebildiğini ve hatta icraatlarından ötürü yargılanabildiklerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu yargılama sonunda Sinan Efendi herhangi bir ceza almasa da ona yöneltilen suçlamalar ve kendisinin bu suçlamalara verdiği yanıtlar; hem Osmanlı hukuku ve hem de Osmanlı ilmiye teşkilatı ve uleması hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Burada ilk dikkati çeken husus; ilmiye mensuplarının kariyer sistemi ve özlük hakları açısından ana kaynak olan kadıasker ruznamçelerinin, kadıaskerler yargılanırken de temel kaynak olmalarıdır. Hem müştekilerin şikayet ettikleri hususlar hem de Sinan Efendi’nin bu şikayetler karşısında verdiği cevapların teyidi, birçok defa ruznamçelere bakılarak yapılmıştır. Ayrıca kadıasker ruznamçelerinin, muhtevalarına göre “mülâzım ruznamçesi”, “cihat ruznamçesi” gibi adlar altında sınıflandırıldığı bilgisi de bu teftiş defteri sayesinde onaylanmış olmaktadır.

TEFTİŞ DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU

TSMK R1506

İş bu muhâkemât defteri eslâf-ı kirâmın tefakkud-ı ahvâl-ı ehl-i kemâlde olan dikkatlerini min-gayr-ı bühtân beyân ider. 20 L

Sene 1178 Sahh

Mecmû‘a-i Muhâkemât-ı Defter-i Eslâf

Sütûr-ı Muhtelif

[1a]

Fermân-ı şerîf-i cihân-metâ‘ mücebince Anadolu kadıaskerliğinden ma‘zûl olan Mevlânâ Sinan Efendi’nin teftîşine şurû‘ olundukda evvelâ kuzâtdan ve müderrisinden müddet-i örfiyesi tamâm olmadın ma‘zûl olanlar ve nice yıl mülâzemet itdikden sonra hâline münâsib mansıb düşüb virilmeyenler ve ashâb-ı a‘râz sözü ile azl olunan müteşekkîlerin kazâyâsı tahrîr olunub ba‘dehû rûznâme mücebince Anadolu medârisinde taфра hareketler idenler ve mülâzım olmayub mülâzım mansıbına dâhil olanlar ve bir müddetde nice mertebe-i terakkîyle mansıb tevcih olunanlar ba‘dehû Anadolu kadılıklarında mülâzım olmayub menâsıb-ı âliyye dâhil olanlar ve ba‘zı kimesne iltimâsı ile yeden bi-yedin mansıb tevcih olunanlar ba‘dehû Arab ve Acem medârisinde mülâzım olmayanlar ki mülâzım mansıbına dâhil olmuşlardır ve taфра hareket itdürülenler ba‘dehû Arab ve Acem kadılıklarında mülâzım olmayub mülâzım mansıbına dâhil olanlar ve Arab kadılığından yeden bi-yedin terakkî ile Rûm kadılığına dâhil olub ve ba‘zı misli ile getirülenler ve ekâbir dileğiyle terakkîler ile taфра hareket idenler sınıf sınıf ketb olundu. Lâkin atık rûznâmeler ve mülâzımlar defteri bu cânibe irsâl olunmamağın ba‘zı yolsuz kimesne menâsıb-ı âliyyede bulunub ibtidâ mansıba ne tarikle duhûl itdüğü bilinmek mümkün olmayub

mülâzemetde iştibâh olunanlar deftere kayd olunub bi'z-zarûre der-i devletde olan rûznâmeye ve mülâzım defterine mürâc'at lâzım gelmiştir. Bâkî emr berây-âlem-ârânındır.

[1b]

Es-sultân zıllılâhû fi'l-arz yâ veyy-i ileyh küll-i mazlûm muktezâsınca pâdişâh-ı âlem-penâh halledet hilâfetuhû hazretinin rikâb-ı hümayûnlarına mülâzımından bî-kes olan bendeleri arz-ı hâl itdikde mezkûrların hâllerine nazar-ı saâdet-medâr-ı pâdişâhî vâki' olub Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid olan Mevlânâ Sinan Efendi'nin tefûşiçün bu fakîre emr-i celîlü'l-kadr vârid olub imtisâlen li'l-emri'l-âlî atabe-i ulyâdan irsâl buyurulan rûznâme ve ehl-i şekvânın da'vâları mücebince zâhir olan mevâd sınıf sınıf ketb olunub pâye-i serîr-i âlâya irsâl olundu.

Kazâyâ-yı Müteşekkiyân

Yevmî otuz akçe ile Hısnımansûr kadısı olan Mevlânâ Budak gelüb kazâ-yı mezbûr bana sadaka olunub dahi iki yıl beş ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeb beni azl idüb yirimi Veli nâm kimesneye tevcîh eyledi diyu tazallüm idüb mezkûr kadıasker efendiden sebebi suâl olundukda **Cevâb Virüb:** Arab defterdârı Mehmed Çelebi on dokuz kazâ defter idüb kadıları avâızların eksik teslim itdiler diyüb ve eksik teslim idenlere azl emr olundukda zikr olan defterde kadılarının esâmîsi yazılmamağın avâızın eksik teslim ideni mevlânâ-yı mezbûru anlayub yiri mezkûr Veli'ye tevcîh olundu. Meğer avâız teslim iden bundan evvel kadı olanmış. Vâkî'a sehv olunub buna hayf olunmuşdur didikde mezkûr Budak bi'l-mukâbele niçün rûznâmeysi görüb tamâm hakikat-i hâle vâkıf olmadın azl idersiz didi.

Def'a-i Sâniye

Mezkûr Budak tekrâr takrîr-i kelâm idüb bir kâdî ki hilâf-ı vâki' cürm isnâd olunmağla azl oluna. Bî-günâh olub bilâ-sebeb azl olunduğu zâhir olucak girü yiri mukarrer olmak kânûn-ı [2a] pâdişâhî iken ben yerimi taleb eyledim virmedi. Ba'dehû Biga kazâsı

mahlûl olub taleb eyledim virmeyüb Taşköprü-zâde'den mülâzım bir yeniçeriye virdi didikde **Cevâb Virüb:** Zikr olan kazâ mezkûr yeniçerilikden mülâzım olana tevcîh olunmağı kapu ağası idindikde dahi eski müstahak kimseneler vardır didim hele siz anlarınla bile arz eylen diyu ibrâm eyledi. Cümlesin bile pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine arz itdikde ana sadaka buyurdu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Tarsus kâdîsı olan Mevlânâ Muslihiddin dahi gelüb kazâ-yı mezbûr bana sadaka buyurulub dahi iki yıl üç ay bakiyye müddetim var iken beni bilâ-sebeeb azl idüb yerimi mülâzım olmamış ve mevâlî hizmetinde olmamış ve kâdî nâibi olmuş Alaaddin nâm kimseneye tevcîh itdi diyu tazallüm itdikde sebeb-i azli mezkûr efendiden suâl oluncak **Cevâb Virüb:** Bunun azlinde dahi sâlifü'z-zikr defterdârın defterinde avâriz teslîm iden kâdîların esâmîsi yazılmamağın mezkûr Muslihiddin zann olunub sehv ile azl olundu. On dokuz nefer kâdî mezkûr defterde esâmî kayd olunmamağın bilâ-sebeeb azl olundu ve mezkûr Muslihiddin'in yeri tevcîh olunan Alaaddin'i Şam'da yevmî yirmi beş akçe ile Takviyye Medresesi'nden ma'zûl bulduk ve sâhib-i devletlerin mezkûr Alaaddin'e hayli nazarları vardır didiler ve mezkûr Muslihiddin benim cürmüm var mı didikde sana dahi hayf olmuşdur didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Kayseriyye'de Dârüşşifâ Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ İsa gelüb benim dahi yedi ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeeb beni azl eyledi. Bir yıl üç aydır ki mülâzemet iderin. İltifât [2b] eylemez didikde **Cevâb Virüb:** Karaman beğlerbeğisi mezkûr İsa için kazâyâ tâlibdir diyu i'lâm idüb yerini bir kimesneye murâd itmeğın mezkûrun hâline münâsib kazâ görülmek üzere yeri âhere tevcîh olunmuşdur didikde mezkûr İsa bi'l-mukâbele ben aslâ kazâyâ tâlib olmadım. Beğlerbeği yerümü murâd idindüğü kimesneye alıvmek için hilâf-ı vâki' i'lâm itmiş diyüb ve rûznâmeye nazar olundukda mezkûr İsa kazâyâ tâlib idüğünü

mektûbu ile i‘lâm itmeğin yeri Mevlânâ-yı Mehmed’e tevcih olundu diyu mezkûr efendinin takrîrine muhâlif mukayyed bulundu.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Kemal Paşa-zâde mülâzımlarından Mevlânâ Bedreddin gelüb kazâ-yı Selendi’den kıdemle ma‘zûl olub bir yıl müddet-i mülâzemetim var iken matlabımda kazâ-yı Kandıri mahlûl olub taleb itdüğümde bana vormeyüb sâbıkâ kazâ-yı İshaklu’dan yeden bi-yedin terakkî ile kazâ-yı Ayaş’ı tevcih itdüğü Şemseddin’e girü yeden bi-yedin mahlûl olan Kandıri kazâsını virdi diyu şekvâ itdükde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Şemseddin için kazâ-yı Ayaş’dan kazâ-yı Kandıri arz oluna diyu kapu ağası Sultân Cihangir hazretinden mühürlü tezkere vormeğin ana tevcih olundu didikden sonra mezkûr Bedreddin matlabımda Eskiil kazâsı mahlûl olub taleb itdüğümde vormeyüb zamânen benden üç ay müehher olan Hamdi’ye tevcih eyledi didikde Ebûlfazl Efendi Eskiil kâdisının fevtin i‘lâm idüb kazâ-yı mezkûru Hamdi’ye olmak murâd idinüb ve Sultân Bâyezid hazretinden dahi mektûb gelüb kapu kethüdâsı def‘aatle ibrâm idüb Hamdi’ye tevcih olundu diyu cevâb virdiler. Mektûblar der-i devletdedür didiler.

[3a] Yevmî otuz akçe ile Bağdad kurbunda Dertenk ve Derne kazâsından ma‘zûl olan Seydi Ali gelüb benim dahi sekiz ay bakiyye müddetim var iken zikr olan Derne nâhiyesin kazâmıdan ifrâz idüb beni azl idüb yerimi yevmî yirmi akçe ile Şîr-zâde nâm mülâzım olmamış bu diyâra gelmemiş bir câhile virdi diyu şekvâ itdükde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Şîr-zâde bu diyâra gelmedi ve mülâzım dahi değildir. Ammâ ol diyârın sancağı-beği mezkûr Şîr-zâde kemâl-i ilm u salâhla mevsûf icrâ-yı şer‘e kâdirdir diyu murâd idinüb vukû‘ı üzere arz olundukda yirmi akçe ile sadaka buyuruldu didiler. Ammâ rûznâmede mezkûr beğ murâd idindüğü ve nâhiye-i Derne Dertenk’e tâbi‘ iken ifrâz olunduğu yazılmamışdır. Arz der-i devletdedir.

Kaziyye-i Uhrâ

Ankara'da Yeşil Ahi Medresesi'nden ma'zûl olan Pîr Nazar gelüb medrese-i mezbûre vakfına Karıköy nâm vakıf karye defter-i hâkânîde zamîme kayd olunub bu fakîre sadaka olunub iki buçuk yıl bakiyye müddetim var iken zamîme olan Karıköy'ü Ankara'da Saru Hatîb Medresesi'ne zamîme idüb Bedreddin nâm kimesneye virüb bana on beş akçe ile Kâzer Oğlu Medresesi'n tevcîh idüb sekiz ay geçmedin bu medrese asl-ı vaz'ında tekye imiş diyu girü cihet-i tarîki ile âhere virdi. Hâliyâ iki yıl vardır ki mülâzemet iderin mansıb tevcîh eylemez. İki def'a berât harcın ve yollar ta'bın çekdürüb ziyâde hayf itdi didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Bedreddin kırk akçe ile medreseye müstahak ehl-i ilim olub ana medrese lâzım oldukda zikr olan Karıköy'ü mezkûr Saru Hatîb Medresesi'ne zamîme olub tevcîh olunmakdan âsân-ı tarîk bulunmayub vech-i meşrûh üzere kılınmışdır. Ammâ Kâzer Oğlu Medresesi mezkûr Pîr Nazar elinde iken tekye kılındığı ma'lûmum değil. Sebebi cihât rûznâmesinde görüle didiler. [3b] Mezkûr Pîr Nazar tekrâr tazallüm idüb matlabımda Koyluhisâr kazâsı mahlûl olub ve mansıbım bilâ-sebeab alınub iki yıl müddet-i mülâzemetim var iken bana vormeyüb Edirne'de Dütünsüz Medresesi'nde müderris olan Muslihiddin'e yeden bi-yedin tevcîh eyledi. Ba'dehû Karaisalu kazâsı mahlûl olub taleb itdim. Bana vormeyüb Eskihişâr kâdîsı Tâceddin'e yeden bi-yedin tevcîh eyledi didikde **Cevâb Virüb:** Hâliyâ Rumili kâdîaskeri olan Abdurrahman Efendi Koyluhisâr kazâsını mezkûr Muslihiddin'e murâd idinüb ve Karaisalu mahlûl oldukda mezkûr Tâceddin'in yeri Ömer nâm pîrceğûze virilmek için Karaisalı Tâceddin'e tevcîh olundu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Kazâ-yı Kars'dan ma'zûl olan Muhyiddin gelüb benim dahi bir yıl dört ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeab azl idüb bî-günâh ma'zûl olduğum pâye-i serîr-i â'lâya arz olundukda terakkî ile mansıb emr olunmuş idi. Terakkîsüz kazâ-yı Niğde tevcîh olunub anda dahi bir yıl sekiz ay bakiyye müddetim var iken bî-günâh azl

itdi. Hâliyâ bir yıldan ziyâdedir ki mülâzemet iderin iltifât olunmaz didikde **Cevâb Virüb:** Diyâr-ı Arab'dan Rûm'a terakkî ile gelinmez. Ana binâen misli ile Niğde kazâsı virilmişdi. Sonra Hayra Bey Oğlu'nun muhallefâtın yazdıkda livâ alemin bile yazub resmin aldı diyu dîvân-ı âlîde bundan şikâyet olunub emr ile azl olundu. Ammâ mezkûr Muhyiddin sonra der-i devlete gelüb ol târîhde ben emr-i şerifle Kayseriye'de teftîş üzere idim. Nâ'ib bilmezlikle etmiş resm diyu alınan akçeyi ben girü sâhibine virdüm. Ben bî-günâh ma'zûl oldum diyu da'vâsın tashîh itdükde buna âher kazâ kazâ görülmek emr olunmuş idi. Müyesser olmayub bu zamâna değin te'hîr olundu ve rûznâmedeki Muhyiddin'in azlin îcâb ider ba'zı husûsu olub azl olundu dinilmişdir. Bu ilm husûsudur didiler.

[4a] Kaziyye-i Uhrâ

Kangırı kazâsından ma'zûl olan Mevlânâ Dede gelüb bundan akdem Uluyürek kâdîsı olub bir buçuk yıl bakiyye müddetim var iken bî-günâh azl idüb girü bir buçuk yıl mülâzemetden sonra kazâ-yı Kangırı sadaka olunmuşdu. Anda dahi bir yıl yedi ay bakiyye müddetim var iken girü bî-günâh azl idüb hâliyâ bir yıldır mülâzemet iderin iltifât eylemez didikde **Cevâb Virüb:** Uluyürek kazâsı Sultân Mustafa hazretleri arzı mücebince üç kâdîlık olmak fermân olunub buna âhir kazâ tevcih olunmak üzere ma'zûl olmuş idi. Ba'dehû Kangırı sadaka olundukda der-i devletde istimâ' oluncak beytül-mâli hilâf-ı emr istimâ' itdi diyu Karibâzârı kâdîsı Mevlânâ Hüseyin hükm-i şerifle görüb arz itdikde erkân-ı devlet emirleriyle azl olundu. Ammâ sonra kendü der-i devlete gelüb ol husûsu kendüden evvel kâdî olan görüb anın medhali olmaduğu zâhir olub bî-günâh idiği ma'lûm olıcak buna âher kazâ tevcih olunmak emr olunmuş idi. Münâsib düşmemegin te'hîr olundu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Mezkûr Dede tekrâr şekvâ idüb kazâ-yı Antab mahlûl oldukda zâten ben mukaddem iken Mesud nâm mülâzım olmamış bir câhil şahsa virdi diyub ve sâbıkâ Niğde kâdîsı olan Muhyiddin hâzır olub vâkı'en mezkûr Mesud mülâzım olmamışdır Celâl kâdîsının sâbıkâ

nâ'îbi idi diyu haber virdükde **Cevâb Virüb:** Ol vakit mezkûr Dede'nin yedi ay müddet-i mülâzemeti olub Mesud'un iki yıldan ziyâde müddet-i mülâzemeti olub ve kazâ-yı mezbûru Dede seksen akçe ile isteyüb pâyesi olmamağın yetmişle Mesud'a tevcîh olundu. Ammâ mülâzım mıdır ma'lûmum değil eski kâdîdır didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

[4b] Mekke kâdîsı olub fevt olan Muslihiddin Efendi mülâzımlarından Alaaddin gelüb Kavak kâdîsı iken bir yıl bir ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeb azl idüb hâliyâ bir yıl üç aydır ki mülâzemet iderin iltifât eylemez didikde **Cevâb Virüb:** Hâliyâ kapudan olan Sinan Paşa hazretleri arzı mücebince kazâ-yı mezbûr Samsun'a zamîme olmak fermân olunub mezkûr Alaaddin'e münâsib kazâ düşmemeğın te'hîr olundu didiler. Arz der-i devlete sâir azrlarla gitmişlerdir.

Kaziyye-i Uhrâ

Sâbıkâ Anadolu kâdîaskerliğinden mütekâid olub fevt olan merhûm Mehmed Çelebi mülâzımlarından Ömer gelüb Burdur kazâsında benim üç ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeb azl idüb bir yıl yedi aydır ki mülâzemet iderin iltifât eylemez didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûrun müddet-i örfiyesi tamâm olmağla karîb olduğundan gayri bir cihet içün iki kimesneye arz virmiş ve ba'zı cihetden ihtilâl olub arz olundukda azl emr olunmuşdur. Ol arzlar ve cihetler ma'zûl olduğumuzda elimizden alınan evrâk ile bile gitmişdir didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Kazâ-yı Sandıklı'dan ma'zûl olan Alaaddin gelüb kazâ-yı mezbûrdan ma'zûl olub mansıb ricasına sefer-i hümâyûna müteveccih olmuşdum. Kâdîasker beni İstaanbul'da zann idüb mühürlü mektûbu ile Yedidivan kazâsı bana virildüğün i'lâm idüb mektûb İstanbul'da ba'zı tevâbi'ne vâsıl oldukda ol mektûb mücebince âdemlerimiz varub Yedidivan kazâsını iki ay benim içün itdiklerinden sonra mektûbda hatâ vâki' olub bana sadaka olunan

Onikidivan kazâsı idiğü zâhir olucak ol bâbda Yedidivan kazâsından zabt olunan mahûl giru evvelki kâdîsına redd olunub ba‘dehû ben Onikidivan kazâsını zabta şurû‘ itdim ol mektûb sebebi ile benim üç aylık mahsûlümde [5a] Onikidivan’dan ma‘zûl olan kimesnede kalub zâyî‘ oldu didikde **Cevâb Virüb:** Vâki‘an mekûbda sehv olunmuş Onikidivan yazılacak yerde Yedidivan kazâsı yazılmış didiler. **Derkenar:** Kendi mührüyle mektûb defterleriyle irsâl olundu.

Kaziyye-i Uhrâ

Rumkalesi’nden ma‘zûl olan Abdurrahim gelüb bir yıl bakiyye müddetim var iken bilâ-sebe azl idüb iki yıldan ziyâdedir ki mülâzemet iderin Yalakâbâd kazâsı mahlûl olub taleb itdüm vormeyüb zamânen benden bir yıl karîb-i mü‘ehher olan Hüsam’a tevcih itdi didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Abdurrahim sancağıbeği arzı ile ma‘zûl olub ba‘dehû teftiş olundukda iki mâddede cürmü zâhir olmuşdu. Mezkûr Hüsam’ın yerine mâl-ı pâdişâhî için âher kimesne lâzım olub bilâ-sebeb azl olunmağın misli ile Yalakâbâd kazâsı Hüsam’a tevcih olundu didikde mezkûr Abdurrahim bi’l-mukâbele ol iki mâdde ki benim üzerime cürm add olunmuşdur teftiş olunduğumda hilâf-ı vâki‘ idiğü zâhir olub arz virilmiştir didi.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Muhyiddin Efendi mülâzımlarından Bursa’da İsa Bey Medresesi’nden ma‘zûl olan Mevlânâ Yahya gelüb medrese-i mezbûrda bir yıldan ziyâde bakiyye müddetim var iken ol târîhde Bursa kâdîsı olan Mevlânâ Mehmed Çelebi hilâf-ı vâki‘ benimçün medreseden ferâgat itdi diyu mektûb göndermekle beni azl itdi. Bir yıla yakındır mülâzemet iderin matlubımda Bursa’da Veliyyüddin Oğlu Medresesi mahlûl oldu. Zâten ve zamânen kıdemim var iken bana vormeyüb Ramazan nâm kimesneye tevcih itdi didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Ramazan’la anı imtihân itdim ammâ Ramazan’ı mezkûrdan eyu anların ve sâbıkâ Kütahya’da ve âher yerde medrese görelim didim. Mezkûr Yahya Bursa’dan gayri yerde olmağla râzı

olmamağın Bursa'da [5b] Mevlânâ Yegân Medresesi'nin müddeti tamâm olmağla tevakkuf olunmuşdu didiler.

Def'a-i Sâniye

Mezkûr Mevlânâ Yahya tekrâr şikâyet idüb azlimden kırk gün sonra İnegöl Medresesi mahlûl oldukda bana vormeyüb Bursa'da Çendik müderrisi Mevlânâ Mahmud'a yeden bi-yedin tevcîh itdi didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Mehmed Çelebi'nin mektûbu mûcebince ben mezkûr Yahya'yı medresesinden ferâgat itdi bilüb mansıbından ferâgat iden kırk gün içinde Bursa'da medrese virilmek mühimm olmaz ve mezkûr Mevlânâ Mahmud vâcibü'r-riâye kimesne olub yerinde terakkîçün arz getürmüşdü. Yerinde terakkî müyesser olmayub zıkr olan İnegöl Medresesi tevcîh olundu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Muhyiddin Çelebi mülâzımlarından Mevlânâ Kutbeddin gelüb Ayazmend kazâsından bir yıl bakiyye müddetim var iken bî-günâh azl idüb bir yıl sekiz aydır ki mülâzemet iderin iltifât olunmaz didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Kutbeddin dîvân-ı âlîde nice kimesneler şikâyet idüb vüzerâ emirleriyle arz olundukda azl buyurulub teftîş için hükm-i şerîf virilmişdi. Sonra kendü der-i devlete gelüb ahvâlini tashih itmek istedikde teftîşini hüküm gitdi. Anda varub görülmeyince ahvâlin tashîh olunmaz dinilcek varub teftîş olunub aslâ kimesne şikâyet itmedi diyu müfettişleri arz itmeğın hâline münâsib kazâ tevcîh itmek üzere idik didiler. Ammâ rûznâmede müştekîleri olub ve fi'l-vâki' fâsid izâlesi lâzım olmağın yeri âhere tevcîh olundu diyu mukayyed bulundu.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Müftî Ahmed Paşa mülâzımlarından Mevlânâ Muhyiddin ki Hümâyûn [6a] dimekle mmeşhûrdur gelüb İnönü kazâsı sadaka buyurulub beş aydan ziyâde bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeb azl itdi diyu şekvâ itdiükde **Cevâb Virüb:** Merhûm Kasım Paşa kazâ-yı mezbûrda olan evkâfının cihâtını kâdî mütevellisi ma'rifetsüz tevcîh itmeye diyu vakfiyyesinde kayd

itdirmiş ve bunun üzerine hükm-i şerîf dahi vardır. Mezkûr Muhyiddin için mütevellisi memnû‘ olmayub benim ma‘rifetimsüz cihât tevcîh eyler diyu arz eyleyüb pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine arz olundukda emr-i şerîfle azl olundu didiler. Rûznâmede dahi bu minvâl üzere mukayyed olıcak mezkûr Muhyiddin bi’l-mukâbele didi ki mütevellî-yi mezbûrun muhâsebesin görmek için bana hükm-i şerîf geldikde mütevellî gıybet idüb ihzârı mümkün olmamağın kâtibinin defterleri getürdülüb mümkün oldukca muhâsebesi görölüb mütevellinin üzerine tahmînen yirmi bin mikdârı akçe zâhir olub arz olunmak sadedinde mezkûr mütevellî kendüyi halâs itmek için der-i devlete gelüb benim ma‘rifetimsiz cihet tevcîh eyler dimiş bâ-vücûd ki vakfin vekîl-i harcı bir yıl vardı ki gelmeyüb edâ-yı hizmet itmez ve imâmeti dahi âhere tevcîh olunsun diyu mütevellî murâd idünmeğın tevcîh eyledim. Bir sâhib-i arz mütevellî arzı ile ma‘zûl idüb bir yıl sekiz aydır ki mülâzemet iderin iltifât eylemez didi.

Kaziyye-i Uhrâ

Kazâ-yı Maraş’da Alaüddeve Medresesi’nde sâbıkâ müderris olan Mevlânâ Mesud gelüb medrese-i mezbûra ceddîm Ümmet’e ba‘dehû evlâdına meşrut olub ber-mûceb-i şart-ı vâkıf zıkr olan medrese ammim oğlu Ebubekir ile ikimize ber-vech-i iştirâk sadaka olunub tasarruf iderken bilâ-sebeb ikimizi bile azl idüb Mahmud nâm ecnebîye virüb bize gadr eyledi didikde rûznâme [6b] görölüb medrese-i mezbûrede müderris olan Ebubekir’in müddet-i örfiyesi tamâm olmağın yeri nefis-i Amid’de Sicaiyye Medresesi’nden ferâgat iden Mahmud’a bilâ-ta’yın sadaka buyuruldu diyu mukayyed bulunub ammâ atık rûznâmede mezkûr Mesud’a ve şerîki olan Ebubekir’e şart-ı vâkıf üzere virildüğü mastûr bulunub kâdîasker efendiden sebebi suâl olundukda **Cevâb Virüb:** Vâkıfın oğlu olub vakfına mütevellî olan Durak gelüb ol medrese mezkûr Ümmet’e ba‘dehû evlâdına şurût olmak sahîh değildir ve mezkûrlar derse kâdir olmamağın medrese mu‘attal olmuşdur dimeğın arz olunub sadaka buyuruldu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Hoca Efendi mülâzımlarından Mevlânâ Süleyman gelüb yedi yıl mülâzemet itdikden sonra yirmi beş akçe ile Taşköprü Medresesi sadaka olunub iki yıl bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeb azl itdi didikde **Cevâb Virüb**: Medrese-i mezbûreye bundan esbak müderris olan Seydi ba'zı kimesneler ile gelüb bunun hakkında kazâya tâlibdir diyu haber virüb yeri âhere tevcîh olundu. Buna dahi kazâ arz olunmak üzere idi didiklerinde mezkûr Süleyman mûmâ-ileyh Seydi benim düşmanımdır bana mazarrat kasd idüb hilâf-ı vâki' nakl itmiş didi.

Def'a-i Sâniye

Mezkûr Süleyman tekrâr şekvâ idüb mülâzemet için der-i devlete geldikde bana medrese vireyim istersen kazâ vireyim diyüb matlâbımda Sart kazâsı mahlûl olub taleb itdim bana virmedi Muhyiddin nâm kimesneye tevcîh eyledi. Ba'dehû Tokat'da Hatuniye Medresesi mahlûl olub taleb eyledim Temennâ nâm kimesneye tevcîh eyledi didikde **Cevâb Virüb**: [7a] Zikr olan kazâ mezkûr Muhyiddin'e olmak için vilâyet nâzırı mektûb gönderüb ve defterdâr efendi dahi murâd idinüb tevcîh olundu ve Hatuniye Medresesi mahlûl oldukda Temennâ'ya tevcîh olunmağa sebep budur ki Süleyman-ın müddet-i azli dört ay ve Temennâ'nın iki yıldan ziyâde ana binâen Temennâ'ya tevcîh olundu didiler.

Derkenar: Mektûb der-i devletdedir didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Kemal Paşa-zâde mülâzımlarından Mevlânâ Yahya gelüb Kastamonu'da Çay Medresesi'nden ma'zûl olub iki yıl iki aydır ki mülâzemet iderin Tokat'da Düz Bedreddin Medresesi mahlûl olub taleb itdim bana vormeyüb müddet-i mülâzemeti benden iki ay eksik olan İlyas'a tevcîh itdi bunun ... ma'zûl olduğum medresede altı bin iki yüz elli dokuz akçe hakkım rakabesine sarf olunub Çay'dan müntefi' olmadım didikde **Cevâb Virüb**: Mezkûr

Yahya medresesinin rakabesi için müddet-i örfîyesinden altı ay ziyâde tasarruf itdirilmiştir ve mezkûr medreseye bununla nice kimesneler tâlib olmuşdu. Cümlesin imtîhân idüb mezbûr İlyas'ı cümleden evceh bulub ana tevcîh olundu didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Merhabâ Efendi mülâzımlarından Mevlânâ Ahmed gelüb Aziz kazâsında on bir bakiye müddetim var iken bilâ-sebeeb azleydi didikde rûznâmeye nazar olunub mezkûrun azlin îcâb ider ba'zı husûsu olub ve kâdîlığın koyub sılasına gitdüğü mu'temed-aleyh kimesneler haberiyle ma'lûm olmağın ma'zûl olduğu mukayyed buluncak mezkûr Ahmed'in kâdîlığımdan sılaya gitmek vâki' olmamıştır ve azlim îcâb iden ne husûsdur didikde **Cevâb Virüb:** Şimdi ne idiği hâtırimda değil didiler ve ol diyârın sancağıbeği mezkûr Ahmed kâdîlığın koyub gitmedi fukarâya müşfik [7b] ve mâl-ı mîrîde sâi ve mecd ü müstakîm kâdîdır bu gamz iden kimesneler müfsidler ve müzevvirler olmağın hâliyâ terk-i vatan idüb diyu mektûbla i'lâm itmeğın vâki'-i hâl ketb olundu.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Şeyh Muhyiddin mülâzımlarından Mevlânâ Cârullah gelüb dokuz yıldır ki der-i devletde mülâzemet iderin matlabımda nice yer mahlûl olub taleb itdim bana virmeyüb zâten ve zamânen benden müehherlere tevcîh idüb bana hayf itdi diyu tazallüm itdikde **Cevâb Virüb:** Vâkien mezkûr Cârullah hayli zamândan beru mülâzemet ider. Ammâ İznikmid Medresesi'nden ma'zûl olub iç-ilde terakkî ile müderris olmak ister terakkîsüz kabûl itmez ve hâliyâ bu cânibe mülâzemetden ferâgat idüb Rumili semtine mürâcâ't itmiştir didikde mezkûr Cârullah bu kadar zamândır mülâzemet idüb me'yûs oldum. Bi'z-zarûre Rumili semtine mürâcâ't itdim didi.

Kaziyye-i Uhrâ

Mahrûse-i Konya'da Nizâmiye Medresesi'nde müderris olan Tâceddin gelüb bir yıl beş ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeeb yerimi âhere tevcîh itdi diyu şikâyet itdikde **Cevâb Virüb:** Konya

kâdîsı olan Hacı Ali azeb teslîmine geldikde mezkûr Tâceddin dânişmend tutmayub ta'tîl-i evkât ider ve medrese hücrelerinden ba'zısını icâreye virüb içine galle dökmüşler diyu haber virüb pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine arz olundukda azl buyurulub yeri âhere sadaka buyuruldu didikde mezkûr Tâceddin bilmukâbele merhûm İbrahim Beğ imâretinin tevliyeti Konya kâdîsına meşrût olub ve imâret-i mezbûre evkâfı mahsûlünden medrese-i mezbûre vakfına her ayda iki yüz seksen dört akçe ücret-i zemîn virilürken mezkûr kâdî Ali zikr olan ücret-i zemîni nakid akçe virmeyüb bahâsından ziyâde ile **[8a]** ba'zı esbâb virüb ve nice bunun emsâli emirde mâ-beynimizde şikâk ve adâvet vâki' olmağın hilâf-ı vâki' kelimât itmiş ben eyyâm-ı mu'tâdda aslâ ders fevt itmek vâki' olmamışdır a'dâ-yı gamzıyla azl lâzım mı gelür diyüb ve sâbıkâ Haleb kâdîsı olan Abdükerim-zâde Efendi ve Perviz Efendi mezkûr Ali'nin benim hakkımda isnâd itdüğü hilâf-ı vâki' idiğün bilüb benim derse müdâvemetime şehâdet idüb mektûb virmişlerdir diyu mezkûrân efendilerin mektûbların getürdü.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Mevlânâ Çelebi İstanbul'da binâ itdüğü medresede sâbıkâ müderris olan Seyyid Yahya gelüb medrese-i mezbûreyi buçuk yıl tasarruf itdügümden sonra medrese sâhibi medresesini eczâ tilâvet olunmak için sekeni ta'yîn itmeğın ben ma'zûl olub bir buçuk yıl müddet-i azlim oldukdan sonra kazâ-yı Turhal sadaka buyurulmak ricâsına şehzâde Sultân Mustafa tâle bekâhû pâye-i serîr-i â'lâya arz ve mezkûr kâdîasker efendiye mektûb gönderüb arzımı pâdişâha okumamağın kâdîlık âher kimesneye sadaka olundu. Ba'dehû kazâ-yı Gedağra sadaka olunmak ricâsına şehzâde-i müşârün-ileyh girü arz sadaka buyurub bana virmedi didide **Cevâb Virüb**: Gedağra kazâsıçün gelen arz pâdişâh hazretine okunub mezkûr kazânın müddetin sordukda müddeti tamâm olmağa dahi hayli zamân var diycek pâdişâh sükût itmeğın virilmedi. Arzları dergâh-ı mu'allâdadır didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Tire'de Lûtfî Paşa Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ Tâceddin gelüb iki buçuk yıl mülâzemet itdikden sonra medrese-i Ağras sadaka buyurulub dersime meşgûlken Mardin'de Kasımiye müderrisi olan Ahmed fevt oldu diyu medrese-i mezbûreyi yevmî elli akçe cihet-i **[8b]** tedrîs ve yirmi akçe cihet-i nezâret ki cem'an yetmiş akçe ile bana tevcîh idüb sadaka buyurulub dahi medreseye varmadın mezkûr Mevlânâ Ahmed'in hayâtı ma'lûm olmağın medrese girü anlara mukarrer kılınub bana tekrâr Lûtfî Paşa Medresesi'ni tevcîh idüb sadaka buyurulub vardıkda paşa-yı müşârün-ileyh medresesin bana vormeyüb men' itdikde bu medreselerin hiçbirisinden müntefi' olmadım bana hayf olmuştur diyu izhâr-ı fakr itdükte **Cevâb Virüb**: Bilâd-ı selâsede medâris-i âliyye tâlib olur ol medreselerin tevcîhi bizim elimizde değildir didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Polavadin kazâsından ma'zûl olan Mevlânâ Kemal gelüb kazâ-yı mezbûrda üç buçuk ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebebl azl idüb bir yıl beş ay müddet-i mülâzemetim var iken iltifât eylemez diyu şikâyet itdükte **Cevâb Virüb**: Mezkûrun yerine tâlib olan kimesne mezkûr Kemal ferâgat üzere kâdîlığın koyub gitdi diyu birkaç kimesne ile gelüb haber virdiklerinde yeri âhere tevcîh olundu didikde husûs-ı teftîşde mübâşir olan fahrü'l-akrân Pir Ali Çavuş zîde mecduhû ol târîhde kasaba-i mezkûre kurbunda köprü yaptırmak üzere idim. Mezkûr Mevlânâ Kemal azl olunduğu zamâna değin kazâsında mukîm idi. Bırağub gitdi denildüğü hilâfdır a'dâsı sözüdür diyu haber virdi.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Pîr Ahmed Çelebi mülâzımlarından Mevlânâ Cârullah gelüb Homa kazâsından ma'zûl olub bir yıl yedi ay müddet-i mülâzemetim var iken matlabımda Şuhud kazâsı mahlûl olub taleb itdim vormeyüb benden dört ay te'ehhür-i zamânisi olan İvaz'a

tevcîh itdi. Ba‘dehû kazâ-i Silifke mahlûl oldu taleb itdim bana virmeyüb benden zamânen mü‘ehher olan Muhyiddin’e tevcîh eyleyüb defaatle bana hayf [9a] itdi didikde **Cevâb Virüb**: Şuhud kazâsı mahlûl oldukda mezkûr Cârullah tâlib olduğu ma‘lûmum değil ammâ mezkûr İvaz’ın yedi ay bakiyye var iken yerini Sultân Mustafa hazretleri âher kimesneye murâd idinüb bilâ-sebebe ma‘zûl olmuşdu ve sâhib-i devletlerden nice kimsene İvaz’a olmasın murâd idindiler ve kazâ-yı Silifke mahlûl oldukda mezkûr Muhyiddin mukaddemâ mutasarrıf olduğu Devrekani kazâsında altı ay mukîm olmadın yeri Güre kazâsına zamîme olmak fermân olunub ma‘zûl olmağın nice zamânen kadîm kimesneleriyle bile tezkere olunub arz olundukda Muhyiddin’e sadaka buyuruldu diyub rûznâme dahi ana muvâfık bulundu.

Kaziyye-i Uhrâ

Tosya kazâsından ma‘zûl olan Muhyiddin gelüb bir âher kâdî ile bu fakîre ba‘zı kimesnenin teftîşi fermân olub teftîşlerinde üzerlerine ba‘zı cerîme hükm olunmuşdu. Mezkûr mücrimlerin bizden şikâyetlerin istimâ‘ idüb hilâf-ı vâki‘ sözleri ile iki yıl bakiyye müddetim var iken bilâ-sebebe azl idüb sekiz aydır ki mülâzemet iderin iltifât eylemez didikde **Cevâb Virüb**: Kâdîlığından nice kimesneler gelüb bunun hakkında zalemeye mâyildir ehl-i örfin bizim üzerimize telbîs naklin kabûl eyledi diyub hattâ birisi tazallüm idüb câriyemden olan kızumu âhere hükm itdi diyub nice bunun emsâli şenâyi‘ isnâd idüb paşa hazretleri emriyle arz olunub azl olundu ve ol teftîş itdüğü husûs tekrâr görölmek emr olunmuşdu. Hâliyâ tekrâr gören kâdîların cevâbı gelmedi didiler. Ammâ rûznâmede sebebe-i azl ancak zalemeye mâyil olub telbîs nakillerin kabûl itdüğü kayd olunmağın kâdîasker efendi rûznâme sahîh yazılmamış sebebe-i azl asıl şikâyetçilerin şikâyeti olmuşdur didiler.

[9b] Kaziyye-i Uhrâ

Zeyrek-zâde mülâzımlarından yevmî on üç akçe ile Konya’da Celaleddin Medresesi’nden ma‘zûl olan Sinan gelüb benim altı ay mikdârı bakiyye müddetim var iken bilâ-sebebe azl itdi üç buçuk

yıldır ki mülâzemet iderin hâlîme iltifât eylemez ve matlabımda Seferihisârda Melek Mehmed Medresesi mahlûl olub taleb itdikde bana vormeyüb benden zamânen bir yıl yedi ay mü'ehher olan Mustafa'ya tevcîh itdi didikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr Sinan ile Mustafa'yı birer vakitde imtihân itdim. Muslihiddin'i andan eyi buldum ve hem mezkûr Sinan terakkî ile tâlib olub Muslihiddin misli ile istemeğin ana tevcîh olundu didiler.

Kaziye-i Uhrâ

Merhûm Küçük Bedreddin mülâzımlarından yevmî on akçe ile İznikmid Medresesi'nden ma'zûl olan Muzaffer gelüb matlabımda Yediabad kazâsında Bane Medresesi mahlûl olub taleb itdim bana vormeyüb kasaba-i Ebî Eyyûb El-ensârî'de merhûm Mahmud Çelebi zâviyesinde muhaddes şeyh ... olan Nasrullah ki nice fesâdı zâhir olmak ile zâviye-i mezbûreden redd olunmuşdur ve mülâzım dahi olmamışdır ana tevcîh itdi diyub ve mezkûr Nasrullah mülâzım olmaduğu zâhir olub kâdîasker efendiye zikr olan medrese mülâzımlar var iken mülâzım olmamış kimesne tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Mezkûr bir sâlih ehl-i ilimdir ve medrese sılasında olmağın münâsib görölüb tevcîh olundu didiler.

Kaziye-i Uhrâ

Sarı Görez Efendi mülâzımlarından Seyyid Muharrem gelüb Kırşehir kazâsından ma'zûl olub bir yıl altı ay mikdârı müddet-i mülâzemetim olub matlabımda Tarsus kazâsı mahlûl oldu. Zamânen benden yedi ay [10a] mü'ehher olub ve mansıba hâricden duhûl iden Alaaddin'e tevcîh itdi diyu tazallüm itdikde **Cevâb Virüb:** Pâdişâh hazreti Şeyzer'de şikâr üzere iken mezkûr Alaaddin'in hizmetinden şâkir olub ve iyiliğini vüzerâ dahi ma'lûm idinmişlerdi. Biz anı Şam'da yirmi beş akçe ile Takviye Medresesi'nden ma'zûl bulduk defterdârlar murâd idinüb ana tevcîh olundu didiler.

Kaziye-i Uhrâ

İbrahim Bey nâm sipâhî gelüb mahrûse-i Bursa'da iltizâmla muhtesib olan Yusuf üzerime nakl-i şehâde îrâd idüb benden yedi

bin iki yüz akçe da‘vâ itdikde ben mahrûse-i İstanbul’da sâkin olub Rumilî kâdîaskeri huzûrunda görülsün diriken mezkûr Sinan Efendi müddeînin benim üzerime da‘vâsın haberin istimâ‘ idüb meblağ-ı mezkûru benden hükm idüb aldırdı didikde **Cevâb Virüb**: Vâki‘an müddeînin nakli İstanbul kâdîsına yazılmış idi. Ammâ ve ilâ küllî min-nakl-i ileyh ile mukayyed olmağın kaziyye nice def‘a dîvân-ı âlîde dinlenüb sonra kendü bizim görmemiz murâd idinüb ve erkân-ı devlet sen görüvir dimeğın kaziyyeyi şer‘le görüb nakl-i şer‘î mûcebince hükm olundu didikde mezkûr İbrahim ben sizin dinlemenize rızâ gösytermedim diycek mûmâ-ileyh efendi dahi kendi bizi istediğün erkân-ı devlet ma‘lûm idinmişlerdir. Suâl olunsun didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Samsunî-zâde mülâzımlarından Mevlânâ Receb gelüb Artukâbâd kazâsında yedi ay on gün bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeab azl idüb hayf itdi didikde **Cevâb Virüb**: Ol târîhde dergâh-ı mu‘allâ çavuşlarından Bıyıklı Çavuş ve ba‘zı kimesneler mezkûr içün kâdîlığın bırağub gitdi yeri hâlîdir diyu haber [10b] virmeğın yeri âhere tevcih olundu didiklerinde mezkûr Receb kizb itmişler ben kazâmı koyub gitmek vâki‘ olmamışdır. Ashâb-ı ağrâzın gamzı ile azl lazım gelicek kimse mansıb tasarruf itmeğe kâdir olmaz didi.

Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Zeyrek-zâde umûmundan mülâzım olan Seyfullah gelüb kazâ-yı Divriği bana sadaka buyurulub dahi bir yıl on ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebeab azl idüb iki yıldır ki mülâzemet iderin matlabımda Salm civârında Eskiil kazâsı iki def‘a mahlûl olub taleb eyledim virmedi didikde rûznâmeye nazar olundukda Sivas beğlerbeğisi Hızır Paşa mezkûr Seyfullah’ın irtişâsın ve nüzul husûsunda halka te‘addîsin arz idüb azline emr olunduğu mukayyed bulunub ve kâdîasker efendi beğlerbeğinin arzını getürüb pâdişâh-ı âlem-penâh hazretinin hatt-ı şerîfi ile sadrında mezkûr Seyfullah içün azl fermân olunduğu mastûr

bulundukda mezkûr Seyfullah takrîr-i kelâm idüb ben ma'zûl oldukda emr-i şerîfle teftîş olunduğumda üzerime bir habbe çıkmadı cümle reâyâ benden rızâ ve şükrân gösterdiler ve azlimden sonra iki ay kâdîlümde durdum bir kimesne benden hak taleb itmedi. Bu vech üzere Malatya ve Divriği kâdîları arz dahi virdiler. Arzları elân elimde mevcûddur didi arzları gösterdi.

Kaziyye-i Uhrâ

İskilib kazâsından ma'zûl olan Abdülgaaffar gelüb kazâ-yı mezbûrda yedi ay bakiyye müddetim var iken bilâ-sebebe azl idüb bir yıl dokuz aydır ki mülâzemet iderin iltifât eylemez didikde **Cevab Virüb**: Ol diyârdan ba'zı kimesneler müftî efendi hazretine mezkûr Abdülgaaffâr'ın zulm ve te'addîsin nakl idüb [11a] anlar dahi giderilmesin murâd idinmeğin yeri âhere tevcîh olunmuşdu. Ammâ sonra müftî efendi mezkûrdan şikâyet idenler sâhib-i gazez idiğün ve mezkûr kâdîsının bî-günâh idiğün bilüb girü mansıb tevcîh olunmak murâd idindiler ve nice def'a mansıb dahi tevcîh olunmuşdu. Tâli'inde müyesser olmadı didiler.

Kaziyye-i Uhrâ

Sâbıkâ dergâh-ı mu'allâ çavuşlarından olan Yakub Bey gelüb ber-mûceb-i hükm-i şerîf Hısn-ı mansûr kâdîsı ile Kahta kâdîsı Hasan'ı teftîş idüb müfettiş kâdî-yı mezkûr Hasan'ın üzerine sâbit olan mehâyifini defter idüb arzla bana teslim idüb Âsitâne-i sa'âdete îsâl itdüğümde mezkûr Hasan'a min-ba'd mansıb virilmemek emr olunmuşdu. Sonra mezkûr Hasan der-i devlete gelüb benden şikâyet idüb emirsüz teftîş itdi diyu gamz idüb çavuşluğum aldirdı. Paşa hazreti mezkûrun defterde e arzda yazılan mehâyifî rûznâmeğe kayd olunsun diyu defteri ve arzı benimle mezkûr kâdîasker efendiye göndermiş idi. Şimdi husûs-ı kaziyye paşa hazretinin hatırından gitmiş. Ben bî-günâm ma'zûl oldum. Defteri ve arzı efendi bana virmez ki emr-i şerîfle teftîş olunduğu zâhir olub mukarrer ola didikde müfettiş olan Hısn-ı mansûr kâdîsı dahi gelüb kaziyye bu minvâl üzere olmuştur diycek ol defter ve arz kâdîasker efendiden

suâl olundukda bana gelmemiştir dergâh-ı mu‘allâyâ giden evrâk arasında görülsün didiler.

Mısır kâdısı iken fevt olan Abdî Efendi’nin cümle talebesi ba‘zî nevbetden ve ba‘zı intihâbdan ve ba‘zı umûmdan mülâzım olmak üzere ta‘yîn oluna diyu fermân olundukdan sonra henüz dahi imtihân itmeyüb nevbet ve müntehab ve umûm mülâzımları kimlerdir ta‘yîn itmedin merhûmun **[11b]** Hüseyin nâm dânişmendine yevmî on beş akçe ile Mekke-i şerefallâhû kurbunda Sevâkin kazâsın tevcîh eylemiş ve Abdullah nâm dânişmendine dahi yevmî on iki akçe Şam’da Nasrullâh Cevâniye Medresesi’ni tevcîh eylemiş mertebeleri ta‘yîn olunmadın bunlara mansıb tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Birkac kerre imtihân itmek kasd itdik mevânî‘ düşdü idemedik. Lakin cümlesinin mülâzemet emr-i şerîfle mukarrer olmuşdur. Mezkûrân Hüseyin ve Abdullah mülâzemetin ednâ mertebesi ki umûmdur biz kabûl iderüz diyüb ve sâbıkâ Mekke kâdısı Abdülbaki Efendi Sevâkin kâdisına muhtâcdır diyu i‘lâm itmeğin mezbûr Hüseyin’e on beş akçe ile tevcîh olundu ve mezkûr Abdullah imtihân idüb zikr olan medreseye müstahak buldum. On iki akçe ile sadaka buyruldu didikde merhûm-ı mezbûrun Emîr Hüseyin nâm dânişmendi gelüb merhûmun cümle dânişmendleri bana intihâb mansıbı virilmeğe râzı olmuşlarıdı. Ben dahi bir mahlûl olmuş medrese için kâdiasker efendiye arz götürdüm. Arzımı dört ay saklayub sonra girü bana virdi didikde **Cevâb Virüb:** Arz getürdüğü medrese yevmî yirmi akçe yazar. Asıl mülâzım mansıbı olub mezkûr Emîr Hüseyin henüz dahi imtihân olunub mertebesi ta‘yîn olunmamış idi. Ana binâen asıl mülâzım mansıbın tevcîh itmeğe ikdâm idemedim ve mezbûrun sâir dânişmendleri râzı olmak bu ki müntehab mansıbı virilmeği îcâb eylemez didikde mezkûr Emîr bi’l-mukâbeleyle cümlemizi imtihân idüb merâtib-i mülâzemetimiz ta‘yîn olunmadın mezkûrân Hüseyin’e ve Abdullah’a mansıb virilmeğe sebep ne bâ-vücûd ki mezkûr Hüseyin merhûmdan ders okumamıştır ve ders okumayan mâdûn-ı aşere olmak üzere Rumili kâdiaskeri deftere kayd itmiştir ve nevbet mülâzımı ve müntehab mülâzım dururken umûmdan olmağı kabûl idene mansıb virüb tertîb-i riâyet olunmamağa sebep ne didikde

Cevâb Virüb: Rumili kâdîaskeri yazduğı defteri ben kabûl itmedim ve mezkûr Hüseyin merhûmdan ders okumaduğı ma'lûmum değıl ve Abdullah'ı imtihan itdim eyi buldum mertebe-i umûmu kabûl itdikleri pây-e serîr-i â'lâya arz olundukda zikr olan kazâ ve tadrîs minvâl-i mezkûr üzere sadaka buyruldu didiler.

[12a]

Medâris-i Anadolu

Bir Müddetde Yirmi Beş Akçeden Kırk Akçe Medrese

Tafra Hareket

Mevlânâ Tayyib nâm mülâzıma yirmi beş akçe ile Beğbazarı Medresesi tevcîh olunub beş aydan sonra vakfında müsâ'de vardır diyu beş akçe terakkî ile medrese-i mezkûre merkûm Tayyib'e yevmî otuz akçe ile sadaka olunmağa münâsibdir diyu kâdîsı arz idüb tevcîh olunmuş yedi ay yevmî otuz akçe ile mutasarrıf olub ferâgat idüb bir yıldan sonra Tire'de yevmî kırk akçe ile Abdülgani Medresesi tevcîh olunub bir müddetde terakkî ile yirmi beş akçe medreseden kırk akçe medrese tevcîh olunmuş ziyâde tafra hareketdir bî-nezîr ehl-i ilimler nice yıllar mülâzemet idüb mansıb virilmez **Cevâb:** Müstehak ehl-i ilimdir didiler.

Hilâf-ı Kânûn Tevcîh

On beş akçe ile Bacı kazâsından ma'zûl olan Hacı Emrullah'a yevmî on beş akçe ile Kastamonu'da Koyunlu Medresesi tevcîh olunmuş. On beş akçe kazâdan on beş akçe medrese tevcîh olunmak hilâf-ı kânûndur dinildikde **Cevâb:** Ders demekden mahzûz bir pîr ehl-i ilimdir. Tevcîh olundu didiler.

Mülâzım Olmayana Mansıb Tecvîhi

Emrullah nâm kimesneye mülâzım olmadın Lapseki'de Çardak Medresesi'n yevmî on akçe ile tevcîh eylemişler. Mülâzım olmayana mülâzım mansıbı tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Sâbıkâ kâdîaskerlikden tekâüd iden Mevlânâ Muhyiddin'in

dânişmendi imiş. Merhûm kendü huyûtunda murâd idinmeğin [12b] tevcîh olundu didiler.

Arab'dan Rum'a Misli İle

Elbistan'da Ashâb-ı keyf Medresesi'nde yevmî on beş akçe ile müderris olub ma'zûl olan Alaaddin'e Manisa'da Veled Beğ Medresesi yevmî on beş akçe ile tevcîh olunmuş Arabistan'dan Diyâr-ı Rûma misli ile mansıb tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Gâyet iyi ehl-i ilimdir didiler.

Tafra Hareket

Yevmî on akçe ile Karahisâr'da Fazlullah Paşa Medresesi'nden ma'zûl olan Hamza'ya yevmî on beş akçe ile Ayasuluğ'da Dârülhadîs Medresesi tevcîh olunmuş mülâzım mıdır ki beş akçe terakkî ile medrese tevcîh medrese tevcîh olunmuşdur dinildikde **Cevâb:** Ma'lûmum değil didiler.

Arab'dan Rum'a Misli İle

Yevmî yirmi akçe ile Haleb'de Esediye-i Cevânî Medresesi'nden ma'zûl olan Haydar'a yirmi akçe ile Amasiyye'de Alaca Hammâm Medresesi tevcîh olunmuş. Arab'dan misli ile Rûm'a getürmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Mevâlînin birinden mülâzım anların ammâ tafsîl üzere hatırımda yok didiler. Eski rûznâmelerde görülsün didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on akçe ile Erim'de Kâdî Medresesi'nden ma'zûl olan Pîrî'ye Tire'de Ali Beğ Medresesi on iki akçe ile tevcîh olunmuş mülâzım mıdır ki terakkiyle medrese tevcîh olunmuş dinildikde **Cevâb Virüb:** Mülâzemetin bilmezsin. On akçe medreseden ma'zûl bulduk iki akçe ile terakkî itdirdik didiler.

Mülâzım Değildir

[13a] Alaiye'de Obabazarı Medresesi'nde dokuz akçe ile müderris olub ma'zûl olan Hasan'a yevmî on akçe ile Peçin'de İlyas

Beğ Medresesi tevcîh olunmuş mülâzım değildir terakkîyle mülâzım mansıbına idhâl olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb:** Şimdi hatırımda değil didiler.

Tafra Hareket

Yevmî on iki akçe Sinob Medresesi'nden ma'zûl olan Abdülvehhâb'a yevmî on dört akçe ile Manisa'da Kara Halil Medresesi tevcîh olunmuş mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb tevcîh olundu dinildikde **Cevâb Virüb:** Mülâzemetin bilmezsin. On iki akçe ile medreseden ma'zûl bulub iki akçe terakkî itdirüldü didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on akçe ile Mihaliç'de Toyhisâr Medresesi'nden ma'zûl olan Rıdvan'a yevmî on dört akçe ile Karahisâr-ı Sâhib'de Tuzbazarı Medresesi tevcîh olunmuş mülâzım mıdır ki dört akçe terakkî ile mülâzım mansıbı tevcîh olundu dinildikde **Cevâb Virüb:** Görüb virmişizdir. Ammâ mülâzemeti şimdi ma'lûmum değil didiler.

Yirinde Terakkî

Yevmî on iki akçe ile Ayasuluğ'da Doyran Bey Medresesi'nde müderris olan Şemseddin yevmî on dört akçe ile girü medrese-i mezkûrede müderris olmuş yirinde terakkî memnû' değil mi dinildikde **Cevâb Virüb:** Ayasuluğ kâdîsı vakfının müsâ'desin arz itmış iki akçe terakkî olundu. Mülâzemetin bilmezsin didiler.

Arab'dan Rum'a

Yevmî on iki akçe ile Erzurum'da Sultân Medresesi'nden ma'zûl [13b] olan Şemseddin'e on akçe ile Seferîhisâr'da Melek Mehmed Medresesi virilmiş mezkûr mülâzım mıdır ki Erzurum'dan iç-ile getirüldü dinildikde **Cevâb Virüb:** Mülâzım anlarız mutasarrıf olduğu mansıbdan eksikle Rum'a getirülür didiler.

Yirinde Terakkî

Ankara’da Kara Medrese’de yirmi akçe ile müderris olan Şuca’a vakfının müsâ’desi vardır. Yirmi beş akçe ile müderris olmağa lââyıkdır diyu kâdî arz idüb tevcîh olunmuş bir müddetde yirinde terakkîye sebep ne denildikde **Cevâb Virüb:** Kâdîlar arzı ile bu vechile terakkî olagelmişdir lâkin pâdişâh-ı âlem-penâh hazreti sonra yirinde terakkîyi nehy idüb memnû‘ olduk didiler.

Mâdûn-ı Aşereye Aşere

Dokuz akçe ile Kestel’de Pîrî Fakîh Buk‘ası’ndan ma‘zûl olan Abdî’ye on akçe ile Mihaliç’de Toyhisâr Medresesi tevcîh olunmuş mezkûr mülâzımîn mertebelerinde mâdûn-ı aşere yazılmış hâliyâ on akçe ile medrese virilmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb:** Virildikde görüb terakkîye istihkâkın anlamış itmişizdir. Ammâ şimdi hatırımda değil didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on akçe ile Amasya’da Halfet Medresesi’nden ma‘zûl olan İshak’a Niksar’da Yağlıbasan Medresesi on beş akçe ile tevcîh olunmuş ne asıl kimesnedir ki terakkî ile mülâzım mansıbı virildi dinildikde **Cevâb:** Ma‘lûmum değil didiler.

Tafra Hareket

Yevmî on beş akçe ile Uluborlu Medresesi’nden ma‘zûl olan Alaaddin’e on dokuz akçe ile Balıkesri’de [14a] Hoca Medresesi tevcîh olunmuş ne asıl kimesnedir ki dört akçe terakkî olundu dinildikde **Cevâb Virüb:** On beş akçe medreseden ma‘zûl bulduk. Bir eskice ehl-i ilimdir didiler.

Dokuz Akçe ile On Akçelik Medrese Tevcîh Olunmuş

Yevmî dokuz akçe ile Obabazarı Medresesi’nden ma‘zûl olan Dede’ye Osmancık’da yevmî on akçe yazar Feraşşâd Medresesi dokuz akçe ile tevcîh kılınmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb**

Virüb: Ol medresenin vakfında vüs‘at yokdur ve bundan esbak dahi dokuz ile virilmişdir anlarınız atîk rûznâmeler görüle didiler.

Tafra Hareket Mülâzemeti Meşkûk

Karahisâr-ı Sâhib‘de yevmî on akçe ile Otbazarı Medresesi‘nden ma‘zûl olan Tâceddin‘e yevmî on beş akçe ile Kütahiyye‘de Balyaniye Medresesi sadaka olunduğu rûznâmede mestûr bulundu. Mezkûr mülâzım mıdır ve on akçe medreseden on beş akçe medrese virildi dinildikde

Ben anı mezkûr Otbazarı Medresesi‘nde on üç akçe ile müderris olmuş anların. Rûznâmede on akçe ile yazıldığı yanlışdur, üçü kalmışdır didiler.

Mülâzım Olmaduğu Sâbitdir

Nefs-i Aksaray‘da Meydân Medresesi yevmî dokuz akçe ile mevâlî hizmetinde olmamış ve mülâzım olmamış Sinan nâm kimesneye tevcîh itmişdir ki elân Konya‘da niyâbet üzere olub medrese-i mezkûre mu‘attaldır didiler. Mevâlî mülâzımlarından ol asıl medrese tâlib çok kimesne var iken mülâzım olmamış bir hatîbe tevcîh itmeğe sebep ne dinildikde mezkûr Sinan sâbıkâ Tarsus‘da Çakmakiye Medresesi‘nden ma‘zûl olub Aksaray kâdîsı arzı mûcebince tevcîh olundu didiler.

[14b] ve mezkûr kâdîasker efendi hemşîresi oğlu Muhyiddin‘e bir müddetde beş kerre terakkî ile mansıb tevcîh idüb hâliyâ yevmî kırk akçe ile Çorum kâdîsıdır. Mezkûr Muhyiddin mülâzım olmayub ve beyne‘n-nâs cehl ile meşhûrdur. Sebebdan suâl olundukda **Cevâb Virüb:** Mukaddemâ şehzâde-i civân-baht ve semere-i duha-i sa‘âde Sultân Mustafa tâle bekâhû hazretleri murâd idinüb üç def‘a anların iltimâsla terakkî olunub iki def‘a dahi benim kendü re‘yim ile tevcîh olunmuşdur didiler.

Hazret-i Ebî Eyyûb El-ensârî civârında merhûm Defterdâr Mahmûd Çelebi zâviyesinde şeyh ... olan Nasrullâh nâm kimesne ki nice fesâdî zâhir olub zâviyeden redd olunmuşdur dirler. Yevmî on

akçe ile Boyâbâd'da Mane Medresesi tevcih itmişdir. Mülâzım olmamış kimesneye mülâzım mansıbı virilmeğe sebep ne dinildikde

Ol zâviyede bir kimesnedir. Vukû'ı üzere arz olundukda sadaka buyuruldu didiler.

Mustafa nâm kimesne gelüb İznik'de Mahmud Çelebi Câmi'inde yevmî üç akçe kayyım iken kasaba-i mezbûrenin ma'zûl olan kâdîsının arzı ile elimden alub âhere tevcih itdi diyu şikâyet itdükde **Cevâb Virüb**: İznik kâdîsına hükm-i şerîf vârid olub zikr olan cihete kangısı ehakk ise ana tevcih idesiz diyu buyurulmuş idi. Mezkûr kâdî zamân-ı kazâsında görüb hâliyâ mutasarrıf olan diğer Mustafa'yı ehakkdır diyu arz itmiş lakin arzı pÂdişâh-ı âlem-penâh hazretine kâdî ma'zûl oldukdan sonra okunub sadaka buyuruldu didiler. Lakin zikr olan arz kâdînin zamân-ı kazâsında yazıldığı ma'lûm değil.

[15a]

Kazâ-yı Rûm

Yeden Bi-yedin Hareket

Seksen akçe ile Niğde kâdîsı olan Sinan'a yüz akçe ile Karahisar-ı Sâhib tevcih olunmuş.

Arab'dan Rûm'a Misli İle Yeden Bi-yedin

Arab'da yetmiş akçe ile Sermin kâdîsı iken girü yetmiş akçe ile Niğde'ye gelen Ali ne asıl kimesnedir ki misli ile Arab'dan getirüldü dinilüb **Cevâb Virüb**: Şimdi hatırımda yok didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî elli akçe ile Rize kâdîsı iken altmış akçe ile kazâ-yı Alaiye virilen Sinan ne asıl kimesnedir.

Mülâzemeti Meşkûk Yeden Bi-yedin

Yevmî elli akçe ile Aksaray kâdîsı iken altmış akçe ile Demürcü kâdîsı olan Şemseddin ne asıl kimesnedir.

Yeden Be-yed Mansıb

Yevmî kırk beş akçe ile Şeyhlü kâdîsı iken elli akçe ile Aksaray kâdîsı olan Seyfullah ne asıl kimesnedir.

Yeden Be-yed Mansıb

Yevmî kırk akçe ile Kula kâdîsı olan Muhyiddin'e kırk beş akçe ile Seydişehir tevcih olunmuş.

Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî otuz akçe ile Kalecik kâdîsı olan Şemseddin'e otuz beş akçe ile Gerede tevcih olunmuş bu cümle için virüldükde görüb işitmişizdir. Ammâ şimdi hatırımda değil didiler.

[15b]

Yeden Be-yed Mansıb

Yevmî elli akçe ile Muğla kâdîsı olan Süleyman'a yevmî altmış akçe ile Elmalu tevcih olunmuş.

Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî otuz beş akçe ile Ayaş kâdîlığından yevmî kırk akçe ile Kandırı kazâsı tevcih olunan Şemseddin için câhildir, terakkiye müstahak değildir dirler. Bu kadar mansıba neden müstahak oldu dinildikde **Cevâb Virüb**: Köprücük-zâde iâdesinden mülâzımdır, ehl-i ilim anlarız didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî elli akçe ile Harabrat kâdîsı olan Şeyhî ki kırk akçe ile kazâ-yı Pasin virilmişdir. Mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb virildi dinildikde **Cevâb Virüb**: Mülâzemetin bilmezsin. Ammâ Harabrat ılgarında pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine kulaguz oldu. Vukû'ı üzere arz olundukda sadaka buyuruldu didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî yedi akçe ile Maraş'da Hatuniyye Buk'asında müderris olan Mîrzâ ne asıl kimesnedir dinildikde **Cevâb Virüb**: Hâliyâ kimdüğünü bilmeziz. Bir buk'adır mansıb değildir, tevcîh olunagelmışdır didiler. Ammâ münâsib cihet rûznâmesine yazılmak idi didiler.

Mülâzemeti Meşkûk

On üç akçe ile Mardin'de Sultân İsa Medresesi'nde müderris olan Abdüllatif ne asıl kimesnedir ki mülâzım mansıbına idhâl olundu dinildikde **Cevâb Virüb**: Mevâlî-yi Acem'dendir. İbtidâ mansıbı Elkas Mîrzâ şefâ'ati ile olmuşdur ve hadd-ı zâtında ehl-i ilimdir didiler.

[16a]

Bir Müddetde Üç Def'â Terakkîyle Yeden Bi-yedin Mansıb

Mahmud nâm kimesneye dokuz yüz elli beş Safer'inde yevmî altmış akçe ile Balat kazâsı tevcîh olunub ve dokuz yüz elli yedi Cumâdîlâhir'inde yevmî yetmiş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Küre-i Nuhas tevcîh olunub ve dokuz yüz elli yedi Zîlka'de'sinde yeden bi-yedin yevmî doksan akçe ile Küre-i Nuhas'a Devrekânî zamm olunmağla tevcîh olunmuş. Mezkûr Mahmud'a üç yıl içinde yeden bi-yedin üç def'ada altmış altmış akçeden doksan akçe ile kazâ tevcîh olunmağı îcâb iden nedir dinildikde **Cevâb Virüb**: Mezkûr mâl-i mîrîde sâî olmağın defterdârlar murâd idinüb terakkî olundu didiler.

Tafra Hareket

Yirmi akçe ile Eskihişâr kâdîsı olan Osman'a ki Arabistân'da yirmi akçe ile Kerek ve Şebek kazâsından ma'zûl olmuşdur, yeden bi-yedin yirmi beş akçe ile Bayburd kazâsı virilmiş. Evvelâ diyâr-ı Arab'dan misli ile Rûm'a getürdülüb ba'dehû yeden bi-yedin terakkî ile mansıb virilmek tafra hareketdir. Ne asıl kimesnedir ki bu vechile

hareket itdirüldü dinildikde **Cevâb Virüb**: Hâliyâ kimdüğü hatırımda yok didiler.

İki Kaza Birikdirilüb Terakkî Olunmuş

Otuz beş akçe ile Kandırı kâdîsı olan Gülâbî'ye bir müddetde yevmî yirmi beş akçe Yeẓrâde(?) kazâsı zamîme kılınub yevmî elli akçe ile tevcîh olunmuş. Bir müddetde on beş akçe terakkî ve bir müstakil kâdîlık âher kazâya zamm olunmak hilâf-ı kânundur dinildikde **Cevâb Virüb**: Mâl-ı mîrî husûsunda sa'y olub paşa hazretleri ma'rifetiyle olmuştur didiler.

[16b]

Yeden Bi-yedin Terakkî

Mevlânâ Fethullah nâm kimesne yevmî seksen akçe ile Eğirdir kâdîsı iken yüz akçe ile kazâ-yı Kite tevcîh olunmuş. Bir müddetde bu vechile terakkîye bâis nedir dinildikde **Cevâb Virüb**: Terakkîye kâbil olan kimesneleri terakkî itdirmek me'mûrdur. Mezkûr terakkîye lâyıkdır didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Muslihiddin nâm kimesne elli akçe ile Karacakoyunlu kâdîsı iken bir müddetde on akçe terakkî olunub altmış akçe ile Mazun kâdîsı olmuş. Bir müddetde terakkîye sebep ne dinildikde **Cevâb**: Terakkîye lâyıkdır didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Kazâ-yı Ayandon'da otuz akçe ile kâdî olan Şaban'a yeden bi-yedin otuz beş akçe ile kazâ-yı Selendi tevcîh olunmuş. Yeden bi-yedin terakkî olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb**: Yiri bir âher fakîre virilmek için ana terakkî ile âher kazâ virildi didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî kırk akçe ile Sart kâdîsı olan Muhyiddin'e yevmî kırk beş akçe ile Bergama kazâsı tevcih olunmuş. Yeden bi-yedin terakkî ile mansıb virilmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb**: Müstahakdır didiler.

Yirinde Terakkî

Yevmî yirmi beş akçe ile Turhal kâdîsı olan Nûrullah'a mezkûr kazâ otuz akçe ile tevcih olunmuş. Yirinde terakkî memnudur' niçün itdinüz dinildikde **Cevâb Virüb**: Sultân Mustafa tâle bekâhû hazretleri murâd idindi didiler ve rûznâmede şehzâde tâle bekâhû hazretleri iltimâsı ile diyu yazılmış.

Misli İle Arab'dan Rûm'a Gelmiş

[17a] Yevmî yirmi akçe ile Ekrâd İzzeddîn kazâsından ma'zûl olan Şemseddin'e yirmi akçe ile kazâ-yı Amasra tevcih olunmuş. Arabistân'dan bu diyâra misli ile gelmek kânûna muhâlifdir dinildikde Cevâb: Şimdi ma'lûmum değildir. Ammâ virildikde görüb dururuz didiler.

İbtidâen Otuz Akçe Kânûna Muhâlifdir

Abdülgaflur nâm mülâzıma ibtidâen otuz akçe Yenişehir kazâsı tevcih olunmuş. İbtidâen otuz akçe ile mansıb kânûna muhâlifdir dinildikde Cevâb: Elkas Mîrzâ murâd idinüb vukû'ı üzere arz olunub sadaka olundu didiler. Rûznâmede dahi Elkas Mîrzâ dileğiyle dinilmişdir.

Arab'dan Misli ile İç-ile Gelmiş

Yirmi beş akçe Birecik kazâsından ma'zûl olan Fazlullah'a yirmi beş akçe ile Satılmış kazâsı virildi. Arabistân'dan misli ile iç-ile getürmeğe sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Hatırımda yokdur dinildi.

Yevmî on beş akçe ile Kayseriyye'de Melek Mehmed Medresesi'nden ma'zûl olan Seyyid Mehmed'e yirmi akçe ile Of kazâsı virilmiş. Mülâzemeti ma'lûm diyu cevâb virdiler.

Arab'dan Misli İle Rûm'a

Kazâ-yı Harir'de yevmî yirmi akçe ile kâdî olan Sinan'a yirmi akçe ile Keksud kazâsı tevcih olunmuş. Arab'dan misli ile iç-ile gelmiştir. Hâliyâ hatırımda yok didiler.

Tafra Hareketdir Mülâzemeti Meşkûk

On beş akçe ile Güzelcehisâr kâdîsı olub ma'zûl olan Pîrî'ye kazâ-yı Keksud yirmi akçe ile tevcih olunmuş. Hâliyâ hatırımda yok didiler.

Arab Kazâsından Terakkîyle Rûm'a Kânûn'a Muhâlif

[17b] Yevmî yirmi beş akçe ile diyâr-ı Arab'da Tercan kâdîlığı Şemseddin nâm kimesneye hamse ve hamsîn ve tis'a-mie [955] Cumâdilevvel'inin yirmisinde tevcih olunub sene-i mezbûre Ramazân'ındaki mâ-beynde üç ay geçer beş akçe terakkîyle diyâr-ı Rûm'da Yeniceil kazâsı ki Sivas kazâsından ifrâz olunmuşdur tevcih olunmuş. Diyâr-ı Arab'dan yeden bi-yedin terakkî ile Rûm'a götürölmek kânûna muhâlifdir.

Tafra Hareketdir

Yevmî dokuz akçe ile Zile'de Tavaşî Buk'a'sından ma'zûl olan Seyyid Ali'ye dokuz yüz elli beş Rebî'ü'l-âhir'inde yevmî on beş akçe ile Tokat'da Kazâbâd Medresesi tevcih olunub ba'dehû dokuz yüz elli altı Receb'inde yevmî yirmi akçe Gümüş kazâsı tevcih olunmuş. Bir buçuk yılda dokuz akçe buk'adan yevmî yirmi akçe kazâ sadaka buyurulmuş. Bu asıl tafra hareket itdirmeğe sebep nedir denildikde hazret-i Sultân Mustafa tâle bekahûnun hizmetkârları Hoca Şems murâd idinüb ve der-i devlete arzlar irsâl itmişler. Bu vech üzere arz olundukda sadaka buyuruldu diyu cevâb virdiler. Arzlar taleb olundukda bende değildir didiler ve rûznâmede Sultân Mustafa tâle bekâhû hazretleri iltimâsı ile olduğı mastûr bulundu.

Kürdistân'dan Misli İle Rûm'a Gelmiş

Yevmî yirmi beş akçe ile Kürdistân'da Habur kazâsından ma'zûl olan Muhyiddin'e Rûm'da yevmî on beş akçe yazar Bacı kazâsı yevmî yirmi beş akçe ile tevcîh olunmuş. Mülâzım olmuş değildir. Kürdistân'dan misli ile iç-ilde mansıb virilmeğe ve on beş akçe yazar kazâ yirmi beş akçe ile tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde ol kazânın ziyâdeye tahammülü vardır. Vukû'ı üzere arz olundukda sadaka buyuruldu didiler.

[18a]

Yirinde Terakkî Memnû'dur

Yevmî kırk akçe ile Geğivize'de Mevlânâ Muhyiddin kâdî iken yirinde beş akçe terakkî olunub kırk beş akçe ile tevcîh olunmuş. Hâliyâ bilmezem didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yetmiş akçe ile Alaşehir kâdîsı Kâmil'e yeden bi-yedin seksen akçe ile kazâ-yı Meğri tevcîh olunmuş. **Cevâb:** Hâliyâ bilmezem didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Niksar kâdîsı olan Siyâmî'ye yevmî otuz beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Onikidîvân tevcîh olunmuş.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile İshaklu kâdîsı olan Abdülgaftar'a yevmî otuz beş akçe ile yeden bi-yedin İskilib kazâsı tevcîh olunmuş. Hâliyâ bilmezem didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi beş akçe ile Kargu kâdîsı olan Şaban'a yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı İshaklu tevcîh olunmuş. Hâliyâ hatırımda yok didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî kırk akçe ile Sart kâdîsı olan Siyâmî'ye yevmî kırk beş akçe yeden bi-yedin kazâ-yı Seydişehir tevcîh olunmuş. Şimdi ma'lûmum değil didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi akçe ile Milan kâdîsı olan Gani'ye yevmî yirmi beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı İvrindi tevcîh olunmuş. Şimdi hatırımda yok didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on beş akçe ile Güzelcehisâr kâdîsı olan Muhyiddin'e yevmî yirmi akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Yeniil tevcîh olunmuş. Şimdi hatırımda yok didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi beş akçe ile Bazarcık kâdîsı olan Bedreddin'e yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Sandıklı tevcîh olunmuş. **Cevâb:** Virildikde görüb duruvirin. Ammâ şimdi hatırımda değil didiler.

[18b]

Kazâ-yı Arab ve Acem

Yeden Bi-yedin Terakkî

Elli ile Minye ve Eşmunin kâdîsı olan Mehmed Gülbeşâvî'ye altmış akçe ile Cebele kazâsı sadaka buyrulmuş. Mezkûr yeden bi-yedin terakkî olunmağa bâis ne dinildikde **Cevâb:** Ahâlî-yi Mısır'dandır. Sultân Cihângîr tâle bekâhû hazretleri murâd idinmişdir didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Elli akçe ile Sayda kâdîsı olan Hasan altmış ile kazâ-yı Bayburd tevcîh olunmuş. Yeden bi-yedin terakkîye sebep ne dinildikde

Cevâb: Yiri bir âher mülâzıma açılmak için terakkî ile tevcîh olundu didiler.

Otuz akçe ile Hinzo kazâsından ma'zûl olan Muslihiddin'e kırk akçe ile Arabkir kazâsı tevcîh olunmuş. On akçe terakkîye sebep nedir mülâzım mıdır didikde **Cevâb:** Mülâzemetin bilmezsin. Ammâ otuz kırk akçe kazâdan ma'zûl bulduk didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yirmi akçe ile Amik kâdîsı olan Musa'ya yeden bi-yedin yirmi beş akçe ile kazâ-yı Tercil tevcîh olunmuş. Yeden bi-yedin terakkîsine sebep ne dinildikde **Cevâb:** Virildikde görüb işitmişizdir. Ammâ şimdi hatırımda yok didiler.

Kânûna Muhâlif

Yetmiş akçe ile Hille kazâsından ma'zûl olan Abdülgani'ye Kal'a-i Van ve İhtimar birikdirilüb yevmî yüz akçe ile tevcîh olunmuş. Otuz akçe bir yirden terakkî olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb:** Gâyet de iyi ehl-i ilimdir, ziyâde müstahakdır didiler.

Yirmi beş akçe ile Kulp kâdîlğından ma'zûl olan Receb'e [19a] otuz akçe ile Kusun kazâsı tevcîh olunmuş. Mülâzım mıdır terakkî olundu dinildikde **Cevâb:** Şimdi hatırımda yok didiler.

Mülâzım Değildir

Yirmi beş akçe ile Hani kazâsından ma'zûl olan Şa'bân'a otuz akçe ile Oldu maa Petek tevcîh olunmuşdur. Terakkîsine sebep nedir dinildikde **Cevâb:** Virildikde görülmüşdür. Ammâ şimdi hatırımda yok didiler.

Tafra Hareket

Otuz açe ile Karalar kazâsından ma'zûl olan Abdülkerim'e kırk akçe ile Nablus virilmiş. Terakkîyle mansıb virilmeğe bâis nedir dinildikde **Cevâb:** Mülâzımdır, ammâ şimdi kimdügü hatırımda yok didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Budaközû kâdîsı olan Yahya'ya yevmî kırk akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Derende tevcîh olunmuş. Hâliyâ hatırımda değil didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi akçe ile Meşhed-i Ali kâdîsı olan Abdülhayy'a yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı İspir tevcîh olunmuş. Hâliyâ hatırımda değil didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yetmiş akçe ile Sermin kâdîsı olan Ebubekir'e yevmî seksen akçe ile yeden bi-yedin Hayra maa Buhayra tevcîh olunmuş. Virildikde görülmüşdür. Ammâ şimdi hatırımda değil didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Anka kâdîsı olan Mevlânâ Hasan'a yevmî kırk akçe ile yeden bi-yedin Arabkir kazâsı tevcîh olunmuş. Şimdi hatırımda değil didiler.

[19b]

Hilâf-ı Kânûn ve Tafra Hareket

Yevmî yirmi akçe ile Oltu kazâsından ma'zûl olan Abdülhayy'a yevmî otuz akçe yazar Meşhed-i Ali kazâsını yirmi beş akçe ile tevcîh idüb dört aydan sonra otuz akçe ile kazâ-yı İspir virmiş. Evvelâ buna otuz akçe yazar kazâyı yirmi beş akçe ile virmiş. Sâniyen buna bir müddetde yeden bi-yedin terakkî itdirmiş. Nice ehl-i ilim vardır ki dört beş yıl mülâzemetden sonra mansıb virilmez.

Arab'dan Rûm'a Misli İle

Kırk akçe ile derende kazâsından ma'zûl olan Muhyiddin'e sene sitte ve hamsîn ve tis'a-mie Zılka'de'sinde elli akçe ile Haraprat kazâsı virilüb ba'dehû sene seb'a ve hamsîn ve tis'a-mie Safer'inde

diyâr-ı Rûm'da Kırşehir kazâsı elli akçe ile virilmiş. Mezkûr Muhyiddin bir müddetde yeden bi-yedin misli ile diyâr-ı Arab'dan Rûm'a gelmek tafra hareketdir. Ma'-hazâ mukaddemâ dahi on akçe terakkî ile Haraprat virilmiştir.

Mülâzım Değil ve Tafra Hareket

Hasan nâm kimesne ki mülâzım olmamıştır. Yirmi akçe ile Adilcevaz kazâsından otuz akçe ile Ahlat-ı Muş virilmiştir. Mülâzım olmıyan şahs terakkî ile otuz akçe kazâyâ neden müstahak oldu dinildikde **Cevâb**: Van beylerbeğisi Ferhad Paşa dileği ile oldu. Ehl-i ilimdir didiler.

Mülâzım Değil Mülâzım Mansıbı Tevcîh

Zekeriya nâm kimesneye yirmi akçe ile Mısır'da Sultân Salahaddin Medresesi tevcîh olunmuş. Mülâzım olmamış kimesneye yirmi ile medrese virilmek neden dinildikde mukaddemâ dahi ol medreseden [20a] ma'zûl olmuştur ve mevleviyyeti mu'temed-aleyh kimesneler haberiyle ma'lûm olmuştur diyu cevâb virdiler.

Tafra Hareket

Yevmî on beş akçe ile Tokat'da Hisâriye Medresesi'nden ma'zûl olan Hasan'a hâliyâ yevmî otuz akçe ile kazâ-yı Hizan tevcîh olunmuş. On beş akçe medreseden otuz akçe kazâ tevcîh olunmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Rûm medreselerinden Arab kâdîsı olıcak za'fî ile kânundur didiler.

Bursa'da Saraçlu Medresesi'nin yirmi akçe ile müderrisi olub ma'zûl olan Abdülkerim'e kırk beş akçe ile Kemah kazâsı tevcîh olunmuş. Rûm müderrislerinden Arab kazâsı virilür olsa za'fî ile virilür didiğünüzçün za'fıdan ziyâde ile tevcîh olundu ve Amasiyye'de Kâdî Medresesi'nde yirmi akçe ile müderris olan Alaaddin'e yevmî otuz akçe ile Gündüzlü kazâsı tevcîh olunmuş. Bunda za'fından eksikle tevcîh olunmağa sebep nedir dinildi.

Tafra Hareket

Yevmî otuz akçe ile Rûm'da Arhova kazâsından ma'zûl olan İskender'e diyâr-ı Arab'da elli akçe yazar Zamantu kazâsı yevmî kırk akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûra otuz akçe kazâdan on akçe terakkîyle elli akçe yazar kâdîlık kırk akçe kılınub tevcih olunmağa bâis nedir dinildikde **Cevâb**: Kazâ-yı Zamantu'dan Göstere nâhiyesi ifrâz olunub kırk akçe ile tevcih olundu. Rûm'dan Arab'a gidicek on akçe terakkî âdetdir didiler.

Yevmî yetmiş akçe ile kazâ-yı Antab'dan ma'zûl olan Mesud'a mukaddemâ **[20b]** elli akçe ile Harabrat kazâsı virilüb ve andan ma'zûl oldukdan sonra girü yetmiş akçe ile kazâ-yı Antab sadaka olunduğu rûznâmede mukayyed bulunub mezkûra yetmiş akçe kazâdan elli akçe kazâ tevcih olunub sonra girü elli akçeden yetmiş ile Antab tevcih olunmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Mezkûr sâbıkâ Antab'dan ma'zûl iken kazâ virilmeli oldukda hâzır elli akçe yazar Harabrat kazâsı bulunub yetmiş hükmünde olmak ile kabûl itmiş idi. Ba'dehû ol ecilden yetmiş ile Antab virildi. Bu rûznâmede tafsil olunmamış Mehmed Çelebi Efendi rûznâmesinde görülsün didiler.

Tafra Hareket

Yevmî yirmi akçe ile Berendi kazâsından ma'zûl olan Seydi Han'a otuz akçe ile kazâ-yı Amik tevcih olunmuş. On akçe bir yirden terakkî olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb**: Defterdâr istihdâm itdüğüm yarar kimesnedir dimeğin tevcih olunmuşdur. Mülâzemeti ma'lûmum değil didiler.

Kuvve-i kâhire ile feth olunan diyârdan kazâyı San'a gibi ve kazâ-yı Moha gibi ve bunlar emsâli ba'zı kâdîlıklar Mekke ahâlîsinden mülâzım olmamış kimesnelere tevcih olunmuş. Mülâzım ehl- ilimlere niçün tevcih olunmadı dinildükde **Cevâb**: Mülâzımlardan ol diyâra tâlib bulunmaz ve anlar dahi icrâ-yı şer'e kâdir kimesnelerdir didiler.

Mülâzım Olmamış

Abdüllatif nâm kimesneye seksen akçe ile kazâ-yı Hama tevcih olunmuş. Mülâzım olmuş kimesne değildir. Bu asıl âlâ mansıba duhûl itdirmek neden dinildikde **Cevâb**: Ana Kara Kâdî dirler. Bi'l-fi' yüz elli akçe ile Trablus kâdîsıdır. Mâl-ı mîrîye sâidir didiler.

Mülâzım Değil

[21a] Yevmî kırk akçe ile Hizan kâdîsı olan Abdülgaffâr mülâzım olmamıştır. Ol asıl mansıba neden müstahak oldu dinildikde **Cevâb**: Ol diyâr âdemisidir. Bu diyârdan mülâzımlar ol kazâyı kabûl itmez ve mezkûr Abdülgaffâr'ı sancağibegisi Ahmed Beğ murâd idinüb mektûb göndermiş idi. Tevcih olundu didiler.

Yeden Bi-yedin Arab'dan Rûm'a Terakkî İle

Kazâ-yı Bozulus ki altmış akçe yazar yevmî kırk akçe ile Tırnova kâdîsı olan Şuca'a elli akçe ile tevcih olunmuş. Nice zamândan mülâzımlar dururken altmış akçe yazar kâdîlık yeden bi-yedin elli akçe ile mezkûr Şuca'a tevcih olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb**: Mezkûr Şuca terakkîye lâyük kimesnedir didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Elli akçe ile Tarsus kâdîsı iken altmış akçe ile yeden bi-yedin Şehriban kazâsı tevcih olunan Musa ne asıl kimesnedir ki yeden bi-yedin terakkî olundu dinildikde **Cevâb**: Mülâzımlardan bir fakîre yir açılmak içün silsile ola gelmiştir didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Nehrariye kâdîsı olan Sinan'a yevmî elli akçe ile Menufiyye kazâsı yeden bi-yedin tevcih olunmuş. Nice zamândan mülâzımlar dururken yeden bi-yedin terakkîye bâis nedir dinildikde **Cevâb**: Anın yiri Feyyum kazâsından ma'zûl olan Mustafa'ya tevcih olunmak lâzım gelüb ana tevcih olundu didiler.

Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî on beş akçe ile Mardin'de Sultân İsa Medresesi'nde olan Şemseddin'e yirmi beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Tercan tevcih

olunmuş. Kânûna muhâlif terakkîdir dinildikde **Cevâb:** Ehliyyet ile mevsûf kimesnedir. Bu vechile arz olunub sadaka [21b] sadaka buyuruldu didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Divriği kâdîsı iken yeden bi-yedin elli akçe ile Bozulus kâdîsı olan Tâceddîn ne asıl kimesnedir ki yeden bi-yedin terakkî ile mansıb tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** Terakkîye müstahak kimesnedir didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz kaçe ile Karalar kâdîsı iken kırk akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Rumkal'a virilen Alaaddin ne asıl kimesnedir ki yeden bi-yedin otuz akçe kazâdan kırk akçe kazâ tevcîh olunmuş dinildikde **Cevâb:** Virildikde görülmüşdür. Ammâ şimdi hatırımda yok didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi beş akçe ile Amik kâdîsı iken yeden bi-yedin otuz beş akçe ile Behisni kazâsı tevcîh olunan Abdülkerim ne asıl kimesnedir ki yeden bi-yedin on akçe terakkî olmuş dinildikde **Cevâb:** Bundan akdem kâdîasker olan merhûm İmâm Ali'nin karındaşı oğludur. Defterdâr dahi istihdâm kâbildir diyu murâd idinmeğin tevcîh olundu didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Karahisâr-ı Şarkî kâdîsı iken yeden bi-yedin elli akçe ile Bayburd kâdîsı İvaz kimdir ki nice zamândan beru yürür mülâzımlar var iken ana yeden bi-yedin tevcîh olunmağa sebeb ne dinildikde **Cevâb:** Yiri âher kimesne lâzım olmuş ve Rûm'dan Arab'a gidene on akçe terakkî riâyet değildir didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Altmış akçe ile Cebele kâdîsı olan Veli'ye yeden bi-yedin kazâ-yı Sermin yetmiş akçe ile tevcîh olundu. Mülâzım değildir bu kadar

terakkîye neden müstahak oldu dinildikde **Cevâb**: Biz anı elli akçe kazâdan ma‘zûl bulduk. [22a] Hem iyi kâdîdır didiler.

Yedi Ay Bakiyye Müddeti Var İken Azil

Yevmî elli akçe ile Mazun kâdîsı olan Edhem’in yedi ay bakiyye müddeti var iken yiri Bursa’da yirmi beş akçe ile Hacı İvaz müderrisi olan Kasım’a virilmiş. Evvelâ mezkûr Edhem’in yedi ayı var iken azl idüb ve sâniyen mezkûr Kasım’a yeden bi-yedin mansıb virmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb**: Sefer üzerinde iken altı yedi ayı kalanın yiri virilmek emr olunmuşdur. Kendü mülâzımlarımızdan sefere bile gitmiş idi. Mezkûr medrese bizim mülâzımımıza olmak içün müderrisi Kasım’ı kâdî itmek münâsib görüldü didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yirmi akçe ile Eskihişâr kâdîsı olan Tâceddîn’e yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-yı Kara İsalı tevcîh olunmuş ve yevmî kırk akçe ile Uluyörük kazâsından ifrâz olunan nâhiye-i Şarkıyan kâdîsı olan Mevlânâ Ramazan’a yevmî elli akçe ile kazâ-yı Azir yeden bi-yedin tevcîh olunmuş. Altı yedi yıldan beru mülâzemet ider fukarâ var iken yeden bi-yedin küllî terakkîleriyle mezkûrlara tevcîh olunmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Terakkîye lâıyk kimesnelerdir didiler.

Yevmî yüz akçe ile Hasankeyf kâdîsı olan Muhyiddîn’e yeden bi-yedin yevmî yüz yirmi akçe ile kazâ-yı Cezîre tevcîh olunmuş. Nice zamândan beru mülâzemet idenler dururken yeden bi-yedin mezkûra tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb**: Terakkîye ve riâyete lâıyk kimesnedir didiler.

Mülâzım Değil

Basra’da livâ-yı Irak’da (?) icrâ-yı şer‘ içün kâdî lâzımdır diyu beğlerbeğisi i‘lâm itdikde mezkûr efendi gitdi. Dânişmendlerinden mülâzım olmamış Nûrullâh’a yirmi akçe ile tevcîh eylemiş.

[22b]

Bir Müddetde İki Def‘a Yeden Bi-yedin Terakkî

Hasan nâm kimesneye elli akçe ile Tarsus kâdîsı iken dokuz yüz elli beş Muharrem’inde yeden bi-yedin altmış akçe ile Musul kazâsı sadaka buyurulub ma‘zûl olduktan sonra dokuz yüz elli yedi Cumâdî’l-âhir’inde yetmiş akçe ile kazâ-yı Ruha tevcîh olunmuş. Altı yedi yıldan beru mülâzemet iden fukarâ durur iken üç yıl içinde iki def‘a yeden bi-yedin terakkî ile mezkûr Hasan’a mansıb tevcîh olunmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Terakkîye lââyık kimesnedir didiler.

Mülâzım Olmayub Mülâzım Mansıbı Virilmiş

Yakub nâm kimesne ki mülâzım olmamışdır yevmî yirmi akçe ile Babakörü kazâsı tevcîh olunmuş. Mülâzım olmayana yirmi ile mansıb virilmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb Virüb**: Ol diyârın kâdîsı olmayub bu diyârdan kimesne kabûl itmeyüb Bağdad beglerbeğisi kâdî lâzımdır dimeğin ana tevcîh olundu didiler. Ammâ umûm mülâzımından anda nice kimesne varmışdır.

Tafra Hareket

Yevmî on altı akçe ile Erzincan’da Melek Muhyiddîn Medresesi’nden ma‘zûl olan Muhyiddîn’e yevmî yirmi beş akçe ile kazâ-yı Zekiyye tevcîh olunmuş. Yevmî on altı akçe medreseden ma‘zûl olana kazâ virilecek âdet yirmi akçe kazâdır. Yirmi beş virilmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb**: Erzincan Rûm hudududur. Zekiyye akzâ-yı arzıdır. Bundan ol diyârar kimesne gitmemeğin ana tevcîh olundu didiler.

Kânûna Muhâlif

Yevmî on akçe ile Erzincan’da Dârülilim Medresesi’nden ma‘zûl olan Müstecâb’a yirmi akçe ile Mihrani kazâsı tevcîh [23a] olunmuş. On üç akçe medreseden yirmi akçe kazâ kânûna muhâlifdir dinildikde **Cevâb**: Virildiği vaktin görmüşüzdür. Ammâ şimdi hatırımda yok didiler.

Zamîme-i Kazâ Be-kazâ

Yevmî otuz beş akçe ile Mendilçin kâdîsı olan Veli hâliyâ Gülhür kazâsı kazâ-yı mezbûra zamîme olmağla yevmî kırk akçe ile tevcih olundu. Mezkûr kâdî iken kazâ-yı mezbûre kâdîliğina zamîme olub terakkî ile tevcih olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb**: Bağdad sancağıbeği Şah Rüstem Bey ve Bağdad kâdîsı arzları mücebince tevcih olundu didiler.

Kânûna Muhâlif

Yirmi akçe ile Karaulus kazâsından ma'zûl olan Murad'a otuz akçe ile Ahlat ve Muş kazâsı tevcih olunmuş. On akçe terakkîye sebep ne dinildikde **Cevâb**: Mülâzım (silinmiş) ve on akçe terakkî Arab'da olagelmışdir didiler.

Yirinde Terakkî

Kırk akçe ile Harim kâdîsı olan Ahmed için Şam beğlerbeğisi Pîrî Paşa kazâ-yı mezbûrun ziyadeye tahammülü vardır diyu arz göndermeğin elli akçe ile tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki terakkî ile mansıb virildi dinildikde **Cevâb**: Ol diyârın ehl-i vukûfudur. Müstakim ehl-i ilimdir. Beğlerbeği arz itmeğin tevcih olundu didiler.

Medâris-i Arab ve Acem

Şemseddin nâm kimesne Bağdad'da yevmî yirmi akçe ile Mustansırıye Medresesi'nden ma'zûl olub ba'dehhû girü yirmi akçe ile medrese-i mezbûra tevcih olunmuş. Mülâzımînden ehl-i ilimler tâlib iken mülâzım olmayana terakkî ile âlâ mansıb virilmek neden dinildikde **Cevâb**: [23b] İmtihân itdim, ammâ eskice âdemdir didiler.

Mülâzım Olmayana Mülâzım Mansıbı

Yevmî on akçe ile Bayburd'da Mahmudiye Medresesi'nden ma'zûl olan Zeyneddin'e yevmî on iki akçe ile Tarsus'da Rüstem Beğ Medresesi tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki terakkî olundu

dinildikde **Cevâb**: Mülâzemetin bilmezem. Ammâ imtihan itdim iyi buldum didiler.

Mülâzım Olmayana Terakkîyle Mansıb

Abdüllatif nâm kimesneye mülâzım olmadın ibtidâen Elkas Mîrzâ dileği ile yevmî on akçe ile Kul Hasan Medresesi tevcih olunub ba‘dehû on üç akçe ile Mardin’de Sultân İsa Medresesi tevcih olunmuş. Mülâzım olmayana terakkî itdirüb mülâzım mansıbına idhâle sebeb ne dinildikde **Cevâb**: Ehl-i ilimdir. Elkas Mîrzâ dileği ile olmuştur didiler.

Mülâzım Olmayana Terakkîyle Mansıb

Yevmî yirmi akçe ile Bağdad’da Mustansırıye Medresesi’nden ma‘zûl olan Mehmed’e yirmi beş akçe ile hazret-i İmam Hüseyin âsitânesinde Abbasiye Medresesi tevcih olunmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki beş akçe terakkî ile medrese tevcih olundu dinildikde **Cevâb**: Yirmi akçe medreseden ma‘zûl bulduk. İmtihan itdim, zâhir yolu olmasa mukaddemâ yirmi akçe medrese tevcih olunmazdı didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Karahisâr-ı Sâhib’de Otbâzârı Medresesi’nde on üç akçe ile müderris olan Abdurrahman’a yeden bi-yedin Arzaviye Medresesi on sekiz akçe ile tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir bir def‘ada yeden bi-yedin beş akçe terakkî ile medrese virildi dinildikde müstehakdır ammâ ol medreseye gitmedi anların didiler.

[24a]

Mülâzım Olmayub Mülâzım Mansıbına Dâhil Olanlardır ki Zikr Olunur

Mısır’da Sırgamtesiye(?) Medresesi’nden on akçe ile müderris olub ma‘zûl olan Bedreddin’e kırâat-ı hadîs için ta‘yîn olunan beş akçe zamîme kılınmağla on beş akçe olub tevcih olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki beş akçe terakkî olunub on beş akçe ile

mülâzım mansıbı virilmiştir dinildikde Cevâb Virüb: Ol diyâr âdemidir. Tafsîli ma'lûmumuz değildir didiler.

Buk'a

Haleb'de Firdevsiye Buk'ası sâbıkâ yedi akçe ile mutasarrıf olub ma'zûl olan Alaaddin'e buk'a-i mezbûre yevmî dokuz akçe ile tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki terakkî ile buk'a virilmiş dinildikde virdikde görülmüştür. Ammâ şimdi kim idiğü hatırımda değildir didiler.

İki Buk'a Birbirne Zamm Olunmuş ve Mülâzım Değil

Haleb'de Cemâliye Medresesi'ne on iki akçe ile müderris olub ma'zûl olan Muhyiddin'e Haleb'de Atabey Cevâniye Buk'ası ve Atabey Berâniye Buk'ası birbirine zamm olunub yevmî on beş akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr Muhyiddin ne asıl kimesnedir ki iki buk'a birikdirilüb ve üç akçe terakkî ile ana virildi dinildikde **Cevâb Virüb**: Haleb halkındandır. Ammâ şimdi tafsîli üzere hatırımda değil didiler.

Mülâzım Olmayana Terakkî İle Mansıb

Yevmî on iki akçe ile Bidlis'de Hamza Bey Medresesi'nden ma'zûl olan Alaaddin'e girü Bidlis'de Şekeriye Medresesi on beş akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki terakkî ile mansıb virildi dinildikde **Cevâb Virüb**: Mülâzemetin bilmezsin. İmtihân itdim zann iderin didiler.

Mülâzım Olmayana Terakkîyle Mansıb

Yevmî on iki akçe ile Haleb'de Şehâbiyye Medresesi'nden ma'zûl olan [24b] Hasan'a girü Haleb'de Erguvaniye Medresesi on iki akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki terakkî ile mülâzım mansıbı virildi didikde **Cevâb Virüb**: Kim idiğü hatırımda değül didiler.

Mülâzım Olmayana Mülâzım Mansıbı

Şeyh Muvaffakeddin nâm kimesneye yevmî on beş akçe ile Haleb'de Salahiyye Medresesi tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki hâricden getirülüb on beş akçe ile mülâzım mansıbına idhâl olundu dinildikde **Cevâb**: Haleb ulemâsından Şeyhu'ş-şüyüh demekle ma'rûf ehl- ilimdir didiler.

Mülâzım Değildir

Mardin'de Şehidiye Medresesi'nde on iki akçe ile müderris olub ma'zûl olan Bedreddin'e girü Mardin'de Sittü'l-vusûbe Medresesi on beş akçe ile tevcih olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki terakkî ile on beş akçe medrese virildi dinildikde **Cevâb**: İmtihân itdim. Ehl-ilimdir didiler.

Mülâzım Değil

Bayburt'da yevmî on iki akçe ile Yakutiye Medresesi'nden ma'zûl olan Muhyiddin'e yevmî on beş akçe ile Haleb'de Salahiye Medresesi tevcih olunmuş. Ne asıl kimesndir ki terakkî ie mansıb virildi dinildikde **Cevâb**: Kim idiğü şimdi hatırımda değül didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî on beş akçe ile İsir'de Cemâliye Medresesi'nden ma'zûl olan İlyas'a Bağdad'da İsfahaniye Medresesi yirmi ile virilmiş. Beş akçe terakkî idüb yirmi ile medrese tevcih olunmağa sebep nedir mülâzım mıdır dinildikde **Cevâb**: Hâliyâ hatırımda yok didiler.

Mülâzım Değil

Alaaddin nâm kimesneye yevmî on akçe ile Haleb'de Şehâbiye Medresesi virilmiş. Mülâzım olmamış kimesneye mülâzım mansıbı virilmeğe sebep nedir dinildikde **Cevâb**: Mısır ulemasındandır, müstehakdır didiler.

[25a]

Mülâzım Değil

Nefs-i Berha'da Burhan Sultân Buk'ası yevmî sekiz akçe ile Seyyid Hasan nâm kimesneye kâdî arzı ile tevcih olunmuş. Mülâzım (silinmiş) imtihân itdiniz mi ki sekiz akçe buk'a tevcih itdinüz dinildikde **Cevâb**: İmtihân itdim. Bir âl-i resûldür. Kâdîsı arz itmiş tevcih eyledim didiler.

Mülâzım Değil

Erzincan'da İftihareddin Medresesi ki on üç akçe yazar kâdîsı arzı ile Hayreddin nâm kimesneye on beş akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki on beş akçe ile medrese virildi dinildikde **Cevâb**: Kim idiğü hatırımda yok. Kâdî arzı ile olmuş. Eski rûznâme kuyûdudur görülsün didiler.

Mülâzım Değil

Kazâ-yı Ağrad'da Yektutiye Medresesi ki on akçe yazar kâdî arzı ile Abdülkâfî nâm kimesneye dokuz akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ve imtihân olunmuş mudur ki hâricden getirüb on akçe yazar medreseyi dokuz akçe ile tevcih itdinüz dinildikde **Cevâb**: Ol diyâr halkındandır. Ehl- ilimdir. Kâdî arz itmiş tevcih olunub sadaka buyuruldu didiler.

Mülâzım Değil

Rahmetullah Halhalı nâm kimesneye Haleb'de Usrevine Buk'ası sekiz akçe ile tevcih olunmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki buk'a virilmişdir didikde **Cevâb**: Haleb ulemasındandır. Ehl- ilimdir didiler.

Mülâzım Değil

Yevmî sekiz akçe Hama'da Tavâşiye Medresesi'nden ma'zûl olan Şemseddin'e Humus'da Nûriye Medresesi kâdî arzıyla on akçe ile tevcih olunmuş. [25b] Sekiz akçe ile buk'adan ma'zûl olan mülâzım olmamış kimesneye on akçe ile mülâzım mansıbı viriüb

mülâzımîne müzâheme virilmeğe sebep ne dinildikde **Cevâb:** Zü-fünûn ehl-i ilimdir ve istihkâkını kâdîsı arz idüb arz olundukda sadaka olundu didiler.

Mülâzım Değildir

Antab'da Zülkadriye Medresesi yedi akçe ile Şemseddin nâm kimesneye kâdî arzı ile tevcîh olunmuş. Mezkûru imtihân idüb istihkâkını bildinüz mü didikde **Cevâb:** Bu asıl buk'alar kâdîlar arzıyla virili gelmiştir. Ammâ imtihân itmeyüb duruvirin didiler.

Mülâzım Değildir

Antab'da Hacı Musa Buk'ası beş akçe ile Ali nâm kimesneye tevcîh olunmuş. Mülâzım mıdır dinildikde **Cevâb:** Buk'adır. Kâdîsı arzıyla tevcîh olunmuşdur didiler.

Mülâzım Değildir

İdris nâm kimesneye (silinmiş) Hacı Baytâr Buk'ası sadaka olunmuş. Mülâzım olmamıştır buk'a tevcîh olunmağa sebep ne dinildikde **Cevâb:** Kim idiğü hatırımda değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Kudüs-i Şerîf'de yevmî on beş akçe ile Mevânâ Fenarî Medresesi'nden ma'zûl olan Mesud'a Şam'da Nâsırıye-i Cevâniye Medresesi tevcîh olunmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki dört akçe terakkî ile medrese tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** Virildüğü zamânda görülmüştür. Ammâ şimdi hatırımda değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Ahmed nâm kimesneye nefsi-i Amid'de İrlü Hacı Medresesi yevmî on akçe ile tevcîh olunmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki mülâzım mansıbı virildi dinildikde **Cevâb:** [26a] Virildikde görülmüştür. Ammâ şimdi hatırıma gelmedi didiler.

Mülâzım Değil

Şam'da Medrese-i Nâsırıye'de yirmi akçe ile müderris olub ma'zûl olan Nebi'ye yirmi beş akçe ile Haleb'de ... Medresesi virilmiş. Mezkûr mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb virildi dinildikde **Cevâb**: Yirmi akçe ile medreseden ma'zûl bulduk. Mülâzemetin bilmezsin didiler.

Tafra Hareket

Haleb'de Mukaddemiye Medresesi'nde yirmi beş akçe ile müderris olan Muhyiddin'in medresesine Haleb'de yevmî sekiz akçe yazar Hicâziye Buk'ası zamm olunub yevmî otuz akçe kılınub tevcîh olunmuş. Mezkûr Muhyiddin ne asıl kimesnedir ki bu kadar terakkiye müstahak oldu ve buk'a medreseye zamm mı olunur dinildikde **Cevâb**: (Silinmiş) Haleb'dendir. Hanbeli-zâdedir ve dahi ziyâdeye müstehakdır didiler.

Mülâzım Değil

Yevmî on akçe ile Amid'de Anbarlı Medresesi'nden ma'zûl olan Hasan'a on dört akçe ile Malatya'da Şehâbiyye Medresesi virilmiş. Mezkûr mülâzım mıdır dört akçe terakkîye neden müstahak oldu dinildikde **Cevâb**: On akçe medreseden ma'zûl bulduk. Dört akçe terakkî ile tevcîh olundu. Mülâzemeti ma'lûmum değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Hama'da yevmî yirmi beş akçe ile Nureddin Şehîd Medresesi'nden ma'zûl olan Seyyid Mehmed'e Mısır'da yirmi beş akçe yazar Şeyhûniye Medresesi'ne beş akçe bir cihet zamm olunub yevmî otuz [26b] akçe kılınmak ile tevcîh olunub sadaka buyurulmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki bu mertebe terakkîlere müstahak olmuşdur dinildikde **Cevâb**: Semâniye'de dânişmend olduğun kendü söyler idi. Ammâ mülâzemetin bilmezsin didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on akçe ile Mardin’de Medrese-i Şehîdiye’de müderris iken beş akçe terakkî ile Mardin’de Hatuniye Medresesi on beş akçe ile tevcîh olunan Abdülvehhâb ne asıl kimesnedir ki yeden bi-yedin beş akçe terakkî olunub mülâzım mansıbı virilmiş dinildikde **Cevâb:** Tebriz’den Mevlânâ Ahmed ile bile gelmiştir. Ahâlî-i Acem’den dir diyu pâye-i serîr-i âlâya arz olunub sadaka buyuruldu didiler.

Mülâzım Olmayana Terakkî

Yevmî on akçe ile Trablus’da Kul Hasan Medresesi’nden ma’zûl olan Alaaddin’e on üç akçe ile Şam’da Cevheriye Medresesi tevcîh olunmuş. Mezkûr mülâzım mıdır ki terakkî ile mülâzım mansıbına dâhil oldu dinildikde **Cevâb:** Mülâzemeti ma’lûmum değildir. Eski rûznâmelerde ne tarikle virildiği mesturdur didiler.

Mülâzım Değil

Yevmî yedi akçe ile Haleb’de Gültâviye Buk‘ası’ndan ma’zûl olan Şeyh Ahmed’e yevmi on üç akçe ile Haleb’de Sâhibiye Medresesi virilmiş. Mezkûr Şeyh Ahmed yedi akçe buk‘adan on üç akçe mülâzım mansıbına dâhil olmağa sebep nedir dinildikde **Cevâb:** Ahâlî-i Hleb’den dir. Ol vechile arz olunub sadaka buyuruldu didiler.

[27a]

Kânûna Muhâlîf

Yevmî on beş akçe ile Ladik’de Tatar Kal‘ası müderrisi olan Mesud Erzurum’da yirmi akçe yazar Hundi Hatun Medresesi on yedi akçe kılınub tevcîh olunmuş. Mezkûra yeden bi-yedin terakkî ile mansıb virilmiş. İstihkâkı ne vechiledir yirmi yazar medrese on yedi ile virilmeğe bâis nedir dinildikde **Cevâb:** Mezkûru mevâlînin birinden mülâzım bilirin. Ammâ imtihân eylemedim didiler.

Yirinde Terakkî

Haleb’de Esediye-i Cevâniye’de yevmî otuz beş akçe ile müderris olan Seydi Hüseyin nâm kimesneye Haleb kâdîsı arzı ile yirinde beş akçe terakkî ile kırk akçe idüb tevcîh olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki yirinde beş akçe terakkî dinildikde **Cevâb:** Mezkûra Nasibî-zâde dirler. Hayli fâzıl kimesnedir didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî sekiz akçe ile Antab’da Mesturiye Buk’a’sından ma’zûl olan Zekeriya’ya yevmî on akçe ile Haleb’de Halavetiye Medresesi tevcîh olunmuş. Mezkûr Zekeriya’ya terakkî itdirilüb mülâzım mansıbına idhâle sebep nedir dinildikde **Cevâb:** Mutavvel dersin dimeğe kâdir ehl- ilimdir didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî on akçe ile Şam’da Nâsırıye Medresesi’nden ma’zûl olan Alaaddin’e nefis-i Birimle’de Hâssakiye Medresesi ki on akçe yazar on dört akçe ile tevcîh idüb sadaka buyurulmuş. Mezkûr medrese on akçe yazarken on dörtle virilmeğe ve mezkûr Alaaddin def’aten dört akçe terakkî idüb mülâzım mansıbı virilmeğe bâis nedir dinildikde **Cevâb:** Ahâlî-i Mısır’dandır. Ehl-i ilimdir. Dört akçe terakkî olundu didiler.

[27b]

Mülâzım Değil

Haleb’de Gültâviye Medresesi yevmî on akçe ile Muhyiddin nâm kimesneye tevcîh olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki mülâzım mansıbı tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** Haleb’den bir ehl-i ilimdir. Müstehakdır didiler.

Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on akçe Gültâviye Medresesi’nde müderris olan Hilmi’ye Rum Kal’a’da Ramâhiye Medresesi ki on dört akçe yazar on dört akçe ile tevcîh olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki yeden bi-

yedin üç akçe terakkî ile medrese virildi dinildikde **Cevâb:** Şîrvânîler'in gayet iyisidir müstehakdır didiler.

Mülâzım Değil

Haraprat'da Mevlânâ Ahmed Medresesi'nde on akçe ile müderris olub ma'zûl olan Ebubekir'e Bitlis'te Şekeriye Medresesi on üç akçe ile tevcîh olunmuş. Mezkûr ne asıl kimesnedir ki üç akçe terakkî olundu dinildikde **Cevâb:** On akçe medreseden ma'zûl bulduk. Üç akçe terakkî itdirdik. Ammâ mülâzım değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Mardin'de Şehidiye Medresesi'nde müderris olub ma'zûl olan Abdülvehhâb'a âher medrese virilmeğın yevmî on akçe ile Ergayed-i Halebiye Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ Seydî'ye yevmî on iki akçe ile sadaka buyuruldu. Mezkûr Seydî ne asıl kimesnedir ki terakkî ile medrese tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** İmtihân itdim. Müstehakdır. Mülâzemeti ma'lûmum değildir didiler.

Mülâzım Değil

Şeyheddin bin Abâvî nâm kimesneye Şam'da Tâhiriye Buk'ası yevmî altı akçe ile tevcîh olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki buk'aya [28a] idhâl olundu dinildikde **Cevâb:** Şam ahâlîsindeddir dahi ziyâdeye müstehakdır didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî yirmi akçe ile Ali kerremallâhû veche Astânesi'nde türbe-i selâtinde müderris olan Hamza'ya mezkûr Astâne'de Dârü's-siyâde Medresesi yirmi akçe ile tevcîh olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki mülâzım mansıbına dâhil olmuşdur dinildikde **Cevâb:** Çokdan müderrisdir. Mülâzemetin ma'lûmum değildir. Ammâ ehl-i ilimdir didiler.

Mülâzım Değil

Yevmî on iki akçe ile Bağdad'da (Silinmiş) Hatun Medresesi'nde müderris olan Nâsıreddin ne asıl kimesnedir ki

mülâzım mansıbına duhûl itmiş dinildikde **Cevâb:** İmtihân itdim. Gayet eyi ehl-i ilimdir didiler. Mülâzım değildir.

Arab'dan Misli İle İç-ile

(Silinmiş) yevmî on beş akçe ile (Silinmiş) Kübrâ Medresesi'nden ma'zûl Muslihiddin'e yevmî on beş akçe ile Mihaliç'de Ulatovi Medresesi tevcîh olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki Arab medresesinden misli ile iç-ile götürüldü dinildikde **Cevâb:** Mülâzemeti ma'lûmum değildir. Ammâ ehl- ilimdir didiler.

Mülâzım Değildir

Nefs-i Mısır'da ulemâ-yı Şâfi'ye'ye meşrût Şerîfiye Medresesi'ne yevmî yirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Mehmed Eş-şâfi'î cihete tadrîsi tezkere ile mutasarrıf olub hâliyâ berât taleb itdükde Mısır hâfızı Ali Paşa arz itmeğin sadaka buyuruldu. Mezkûr Mehmed zikr olan tadrîse istihkâkı imtihan ile ma'lûm oldu mu berât virildi dinildikde **Cevâb:** Kendisi bunda gelmeyüb beğlerbeğisi arz eylemiştir. Allahû âlem tezkeresi bile gelmiştir didiler.

[28b]

Yirinde Terakkî

Antab'da Şeyh Abdurrahman Medresesi'nde yevmî on iki akçe ile müderris olan Alaaddin'e medrese-i mezbûre on beş akçe ile tevcîh olunmuş. Ne asıl kimesnedir ki on iki akçe ile mutasarrıf olduğu medrese on beş akçe ile tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** imtihan itdim. Gâyet eyi buldum ve vâkıfı vakfına dahi vakıf ilhâk idüb on beş ile tevcîh olunmak murâd idindi didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî altı akçe ile Şam'da Mervâniye müderrisi olan Ahmed ne asıl kimesnedir ki buk'aya duhûl itdi dinildikde **Cevâb:** Ehl-i ilimdir. Edirne'de Eski Câmî''da hatîb dahi olmuştur.

Mülâzım Değildir

Yalık'da Nûreddin Şehîd Medresesi'nde beş akçe ile müderris olan Alaaddin buk'aya duhûl itmeğe sebep nedir dinildikde **Cevâb:** (Silinmiş). Ammâ şimdi ma'lûmum değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Haleb'de Câmi'-i Ahmer'de dört akçe ile müderris olan müderris ne asıl kimesnedir ki tevcîh olundu dinildikde **Cevâb:** Ma'lûmum değildir didiler.

Mülâzım Değildir

Yevmî dört akçe ile Maraş'da olan Hazînedâr Buk'ası'na müderris olan Musa ne asıl kimesnedir ki buk'aya idhâl olundu dinildikde **Cevâb:** İmtihân itdim. Ammâ evvel bir buk'adır. Evvelden virilgelmişdir didiler.

Yirinde Terakkî

Hama'da Asruniye Medresesi'nde yevmî on akçe ile müderris olan Şeyh İzzeddin ta'tîl-i evkât itmeyüb terakkîye lâyük kimesnedir ve evkâfın [29a] müsâdesi vardır. Beş akçe terakkî ile müderris olmak için kâdîsı arz itmeğin tevcîh olunub on akçe ile sadaka olunmuş. Mülâzım mıdır ki terakkî ile medrese virildi dinildikde **Cevâb:** Hama halkındandır. Mülâzemetin bilmezin didiler.

Ve Rûşenî-zâde'nin iki dânişmendlerine mülâzım olmadan mansıb virüb Arab'dan bu diyâra gelmeye diyu kayd itmiş.

Mülâzımlar Mansıbın Mutasarrıf Olub Mülâzemetleri Ma'lûm Olmayanların Esâmîsidir ki Zikr Olunur. Atık mülâzım defterinde görülmeye ihtiyâc olunmuşdur.

Yevmî on akçe kazâ-yı Kavak'dan ma'zûl hâliyâ Koyluhisâr kâdîsı olan Ali.

Yirmi akçe ile Casan kâdîsı olub hâliyâ Mendilçin kâdîsı Yahya.

Yirmi akçe ile Türk kâdîsı (Boş)

Yevmî altmış akçe ile Kilis kazâsından yetmiş akçe ile Cira maa Bahira Buhayra kâdîsı Sâlih.

Akka'dan yevmî otuz akçe ile Arabkir kâdîsı Hüseyin.

Sâbıkâ Mendilçin kâdîsı olan Veli.

Yirmi beş akçe ile ... Beni Âmir'den (silinmiş) yevmî otuz akçe ... kâdîsı olan Mustafa.

Yevmî otuz akçe ile Gündüzlü kâdîsı olan Süleyman ki (silinmiş) kazâsı kırk akçe ile tevcîh olunmuş.

Yevmî yirmi beş akçe ile ... kâdîsı olub hâliyâ otuz akçe ile Hısnımansur kâdîsı olan Abdürrezzak.

Yevmî yirmi akçe ile kazâ-yı Bakras'dan ma'zûl olub hâliyâ yirmi beşle Atak kâdîsı olan Cafer.

Yevmî yirmi akçe ile İhtimar'dan ma'zûl yirmi beşle Berendi kâdîsı Şuca.

On akçe ile Samsun'da Sadi Bey Medresesi'nden on dört akçe ile Samsun'da Arızî Çelebi müderrisi olan Mustafa.

İzmir'de Faik Paşa Medresesi'nde yevmî on beş akçe ile müderris olan Hamza Küçük Bedreddin mülâzımıdır dendi. Görüle.

Alaşehir'de İbrahim Bey Medresesi'nde on beş akçe ile müderris olan Süleyman Mehmed Bey umûmundan mülâzım dinilür. Görüle.

On akçe ile Taşköprü'de Şeyh Alaaddin Medresesi'nde müderris olan Ahmed Vâsi Alisi mülâzımıdır. Görüle.

Bursa'da Sarrafiye Medresesi'nde on beş akçe ile müderris olan Hacı (Boş). Görüle.

Yevmî on üç akçe ile Erzincan'da Dârü'l-ilm müderrisi olan Sinan sâbıkâ Tokat'da Tur Bedreddin Medresesi'nde müderris olmuştur.

Yevmî on akçe ile Konya'da Kemâliye Medresesi'nde müderris olan Musa Hatîb Kasım Oğlu mülâzımı dinildi.

Yevmî dokuz akçe ile Kastamonu'da Koyunlu müderrisi olan Fazlullah.

Kudüs-i Şerîf'de ... Medresesi'nden Ladik'de Kağala Medresesi'nde on beş akçe ile müderris olan Yusuf.

[29b]

Ankara (silinmiş) Medresesi'nde yirmi akçe ile müderris olan Hüseyin.

Konya'da Celâleddîn Medresesi'nde on iki akçe ile müderris olan Muslihiddin.

Niğde'de ... medresede müderris olan Ömer, Kara Davud mülâzımı mıdır? Görüle.

Yirmi akçe ile Mihaliç'de Karaca Paşa Hatunu müderrisi olan Musa'ya kâdîsı arzı ile yirmi beş itddirmiş.

Akhisar'da Sarıca Paşa müderrisi olan Seyfi.

Bursa'da Türbedâr Medresesi müderrisi Bilal'in mülâzemeti görüle.

Bafra'da Hacı Murad Medresesi'nde yirmi ile müderris olan Mustafa, Küçük Bedreddin mülâzımı mıdır? Görüle.

Bursa'da Arabiye müderrisi Hasan ve Hasan Paşa müderrisi Ali, Pir Ahmed Halife mülâzımı mıdır? Görüle.

Yirmi akçe ile Torul kâdîsı olan Hüsrev ki hâliyâ yirmi beş ile Kürtün kâdîsı olmuştur. Görüle.

On beş akçe ile Bacı kazâsından yirmi akçe ile Seydigâzî kâdîsı olan Ahmed.

Kırk akçe ile Turgud kazâsından kırk beş ile Yalvaç kâdîsı olan Pîr Mezd.

Karahisâr-ı Sâhib'de Atbâzârı Medresesi'nde on üç akçe ile müderris olan Kemal.

Karahisâr-ı Sâhib'de Atbâzârı Medresesi'nde müderris olan Tâceddin.

Otuz akçe ile kazâ-yı Merzifon'dan ma'zûl olub otuz beş akçe ile Bilvirân kâdîsı olan Dervîş Mehmed.

Yevmî kırk beş akçe ile Samsun kâdîsı olub hâliyâ Kavak kazâsı zamîme olub elli akçe ile kâdî olan (Silinmiş).

Yevmî yirmi beş akçe ile Lapseki kâdîsı olan Ataullah ki yirinde beş akçe terakkî olunmuşdur.

Bender-i Kili kâdîsı olan Sinan'a, Hâfız Acem iâdesinden mülâzım dinildi.

Konrapa'da otuz akçe ile kâdî olan (Silinmiş).

Otuz akçe ile Yenişehir kâdîsı olan İsa.

Güzelhisâr'da yirmi akçe ile kâdî olan Muslihiddin.

Sâbıkâ on beş ile ... kâdîsı olub hâliyâ yirmi akçe ile Bolu Yörüğü kâdîsı olan Mustafa.

Elli akçe ile ... kazâsından elli akçe ile Kırşehir kâdîsı olan Mehmed.

Koçhisâr'dan yirmi akçe ile Güzelcehisâr kâdîsı olan Hayreddin.

On beş akçe ile Eğrigöz kazâsından yirmi akçe ile Çan kâdîsı olan Hüseyin.

Yirmi beş ake ile Çerkeş kâdîsı olan Abdurrahim.

Kulak Musa dimekle meşhûr ... ve Keçiborlu kâdîsı olan Musa.

Otuz beş akçe ile Gölceğiz kazâsından kırk akçe ile Kula kâdîsı olan Nûreddin.

Mardin'de Şah hatun müderrisi olub hâliyâ Bazarsuyu kâdîsı olan Sıyamî, Pîr Ahmed mülâzımlarından mıdır?

Erzincan'da Atabey Medresesi'nde müderris olan Mustafa ki on beş akçe ile Koyluhisar kâdîsı olmuştur.

Yirmi beş akçe ile Kürtün kâdîsı olan Mustafa.

[30a]

Sögüd kazâsından kazâ-yı Akyazı virilen Mehmed.

Burdur kazâsından (silinmiş).

Gümüş kazâsından (silinmiş) kazâsı virilen Cafer.

Elli akçe ile Gerger kazâsından altmış ile ... kâdîsı olan Ebulleys.

Rakka kazâsından yirmi beş akçe ile Bakras kâdîsı olan Murtaza.

Birecik kazâsından Gündüzlü kâdîsı olan (silinmiş).

Aladağ kazâsından Hısnımansûr kâdîsı olan Veli.

Berendi kazâsından Tercil kâdîsı olan İsmail.

Arguvan kazâsından Siverek kâdîsı olan Alaaddin.

Meneflut kazâsından kırk akçe ile Sis kâdîsı olan (boş).

Hama kazâsından Mardin kâdîsı olan Abdüllatif.

(Silinmiş) kazâsından Kınık kâdîsı olan Sefer.

Meclis (Silinmiş) Sonra Gelüb Da‘vâ İtmediler Anlardır

Şems Bey Oğlu Ahmed meclise gelüb kâdîasker Sinan Efendi yeni binâ itdiği ev bana ve karındaşlarıma halamdan mîrâs değmiştir. Ben gâib iken vekîl nasb itdi. Zûr şâhid ikâmet idüb satın alduk diyu (silinmiş) idüb hüccet almışlar. Kat‘a haberim yokdur. Ben ol zamânda seferdeydim ve iki yüz bin akçe kıymetli evimüzü yetmiş sekizden eksiğe aldılar. Gaybımız fâhişdir. Bana hayf-ı azîm oldu diyu da‘vâ itdi. Ba‘dehû gelmeyeyüb ferâgat itdi. Sonra bu fakîr bulunsun karındaşım oğlu benim tarafımdan vekîl ve karındaşımı şâhid itmişler (silinmiş) zarar âid ola diyu ferâgat itdim didi.

Ve bir sûhte meclise gelüb kâdîasker efendinin oğlu Hüseyin Çelebi’ye üç vaşak derisi ve üç kuzu virdim ve kâdîasker efendinin kendisine elli filori virdim diyu da‘vâ sonra gelmedi.

Ve Larenden Mehmed nâm kimesne gelüb babam fevt oldukda senin kassâmın ki Bezirci Oğlu dimekle ma‘rûfdur kısmet vâki‘ oldukdan sonra otuz beş filorim aldı diyu kâdîasker efendiden taleb itdikde **Cevâb Virüb Didi ki:** Defterimi göreyin. Defterde yoğsa kassâm gayrîde sâkindir ana mektûb gönderüb bilelüm didi. Yirmi beş filoriye sulh olduğunu mezkûr Mehmed i‘tirâf itdi.

Şems Beğ’in sulbiye kızı tarafından vekîli kâdîasker efendinin yeni binâ olunan ev bana dahi halamdan irsle intikâl itmiş evi ben kimesneyi vekîl itmedim ve (silinmiş) aldım diyu vekîl itdiği kimesne da‘vâ idüb ba‘dehû gelmedi. Ol dahi karındaşım Ahmed (silinmiş) men‘ itdi diyu i‘tirâf itmiş.

(Silinmiş) bir hatunla gelüb Hüseyin Çelebi ki kâdîasker efendinin oğludur benim babamdan irsle intikâl iden evimi gasb idüb beni kış gününde taşra çıkarub evimi yıkdı. Taşın alub ve eşcâr-ı mesemmeresini kesüb hafy- azîm itdi diyu şikâyet itdi. ... ikâmet itmek sadedinde iken pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinden hükm-i hümayûn gelüb şimdiden sonra da‘vâ istimâ‘ olunmasun hak taleb izni kâdîya virüb taleb eylesün diyu fermân olundukda te’hîr itdiler.

Ketebehû ez‘afü’l-ibâd Şeyh Mehmed el-müderris bi-ihdâ es-semân.

A‘dâdü’l-evrâk: 30

KAYNAKÇA

A. Arşiv ve Kütüphane Kaynakları

Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale De France)
SUPPL TURC 925.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Yazmaları

Tarih-i Silsile-i Ulema, No: 2142.

Topkapı Sarayı Müzesi KÜTÜPHANESİ (TSMK)

Revan Kitaplığı No: 1506

B. Yayınlanmış Belgeler ve Kaynak Eserler

ÇERÇİ, Faris (2000), Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühnü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri, Cilt II, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, (2004), Hasan Bey-zâde Târîhi, Cilt II, Haz. Nezihi Aykut, Ankara: TTK.

İNAN, Göker, (2011), Rüstem Paşa Târîhi (H.699-968 / M.1299-1561) (İnceleme-Metin, vr. 120b-293b), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaların Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi (2010), Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin, Haz. İbrahim Özgül, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Mecdî Efendi, (1269), Tercüme-i Şakâik-i Numaniye, İstanbul.

Nev'îzâde Atâyî, (2017), Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmîleti's-Şakâ'ik, Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli, I, Haz. Suat Donuk, İstanbul: Yazma eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Peçevî İbrahim Efendi, (1999), Peçevî Tarihi, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YURDAYDIN, Hüseyin G.(1963), Matrakçı Nasuh, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Araştırma - İnceleme Eserleri

AYKUT, Nezihi, (1992),“Bostan Çelebi”, DİA, Cilt VI, İstanbul.

ERDOĞAN, Abdülkadir, (1945),“Kanunî Süleyman Devrinde Bir Adâlet Sahnesi ve Kıymetli Birkaç Sanat Abidesi”, Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi, Sayı: 73, Konya.

GEL, Mehmet, (2013), “Kanunî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde Vakfa İlave Mülkün Satışı Üzerine Hukukî Tartışma: Da’vayı Asiyâb”, Belleten, LXXXVII/280, Ankara.

İPŞİRLİ, Mehmet, (1984), “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi”, İslam Tetkikleri Dergisi, Cilt VIII, İstanbul.

_____, (1997),“Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)” Belleten, Cilt L XI, Ankara.

_____, (2002),“Kazasker”, DİA, Cilt XXV, İstanbul.

KAYA, Eyyüp Sinan, (2007),“Sinan Efendi”, DİA, Cilt XXXVII, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988),Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK

BÖLÜM II

Orta Tunç Çağı'nda Ege Deniz Ticareti ve Girit Saraylarının (Knossos, Mallia, Phaistos, Zakros) Ticari Yükselişi

Fatma ŞEKER

Giriş

Orta Tunç Çağı, Ege Denizi bölgesinde ticaretin ve kültürel etkileşimin canlı olduğu bir dönemdir. Yaklaşık olarak M.Ö. 2000 ile M.Ö. 1500-1450/1400 yıllarını kapsayan bu dönemde, Girit adasındaki saraylar, bölgedeki ticari faaliyetlerin ve ekonominin merkezi haline gelmiştir.

Ege Denizi, gemilerin seyahat etmesine izin veren doğal bir su yolu olmasıyla ticaret için ideal bir ortam sunuyordu. Girit adasının bu su yolu üzerinde konumlanması, Orta Tunç Çağı'nda deniz ticaretini canlandırdı ve Girit'i önemli bir ticaret merkezi haline getirdi. Girit sarayları, zenginliklerin depolandığı, işlendiği ve ticaretin yönetildiği yerler olarak görülüyordu.

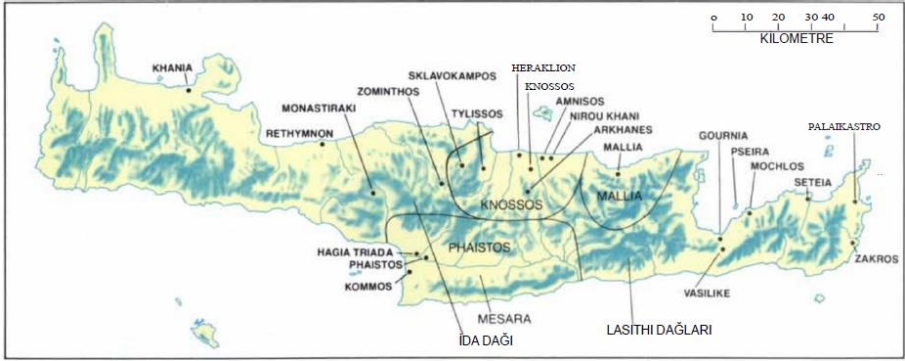
Girit adası, stratejik konumu nedeniyle deniz ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Ege Denizi'nin kavşağında yer alması, adayı çeşitli kültürlerin etkileşim noktası haline getirmiştir. Girit sarayları, ticaretin kalbinde bulunmasıyla bilinir. Bu saraylar, Orta Tunç Çağı'nda Girit'in ekonomik ve ticari canlılığının odak noktası, deniz ticaretinin önemli bir simgesi olmuştur. Saraylar, bu ürünlerin depolandığı ve dağıtıldığı merkezler olarak hizmet veriyor, ticaretin yönetiminde büyük bir rol oynuyordu. Bu dönemde Girit adası, Akdeniz'in çeşitli bölgeleriyle yoğun ticari ilişkiler içinde bulunmuştur. Ticaret ağı, bu dönemdeki kültürel alışverişi ve teknolojik transferi de beraberinde getirmiştir.

Girit sarayların ticari yükselişi, çeşitli faktörlerin etkileşimiyle gerçekleşmiştir. Bunlar arasında, adanın coğrafi konumu, tarımsal üretimdeki çeşitlilik, deniz ticaretinin gelişimi için uygun limanların varlığı, seramik (çanak-çömlek), metal işçiliği ve tekstil gibi ürünlerin üretilmesi ve ticaret ağındaki gemilerin rolü sayılabilir. Deniz ticaretinde kullanılan gemilerin yapımı ve bakımı da üretilen ürünlerin deniz aşırı pazarlara sunulmasında büyük bir önem kazanmıştır.

Orta Tunç Çağı'nda Ege Denizi ticaretinin ve Girit'in saraylarının ticari yükselişi, antik dönem ticaretinin gelişimi açısından önemli bir aşamayı temsil eder. Bu dönemdeki ticaret ağı, farklı kültürler arasında etkileşimi ve bilgi alışverişini teşvik ettiği için bölgenin sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur.

Orta Tunç Çağı'nda Girit

Girit, Ege Denizi'nin güneyinde batı-doğu doğrultusunda uzanan büyük bir adadır. Yaklaşık 250 km uzunluğunda ve 50 km genişliğinde olup, 8.300 km² lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Yerleşim merkezleri daha çok adanın doğu yarısındadır (Şekil 1). Bunlar; Knossos, Mallia, Gournia, Makhlos, Palaikastro, Zakros, Phaistos ve Hagia Triadır. Batı yarısındaki önemli yerleşmeler arasında ise Kydania ve Khania gösterilebilir.

Şekil 1. Girit'te Tunç Çağı sit alanları (Warren, 1985).

Girit'de Orta Tunç Çağı iki dönem altında incelenmektedir:

-İlk Saraylar Dönemi (M.Ö 1900-1700) Eski Saraylar (Protopalatial Dönem)

-İkinci Saraylar Dönemi (M.Ö 1700-1450/1400) Yeni Saraylar (Neopalatial Dönem)

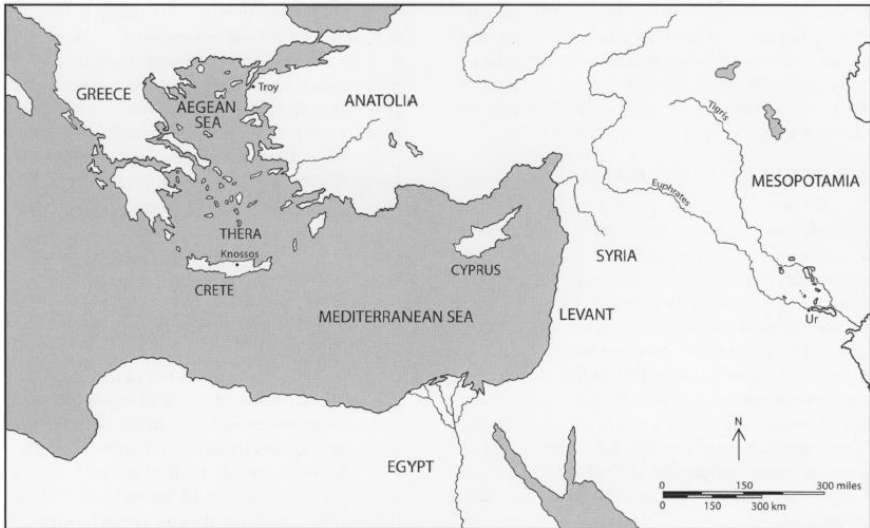
Orta Tunç Çağı boyunca Girit adası ve Ege'nin genelinde Minos Uygarlığı ve ticaret kolonileri oldukça önemli bir rol oynamıştır. M.Ö 1700-1650 arasındaki dönemde saraylar kesin olarak bilinmeyen bir nedenle (istila ya da deprem) yakılıp yıkılmış ve hemen ikinci kez daha büyük ve daha görkemli olarak inşa edilmiştir. M.Ö 1450/1400 civarında ise yine deprem ya da istila gibi nedeni tam belli olmayan son bir felaketten sonra adadaki saraylarda yeniden büyük bir yıkım söz konusu olup, Girit bu tarihten sonra bir çöküşe girmiştir. Yıkıma neden olarak; Thera (Santorini) adasındaki yanardağın patlaması ve birbirini izleyen yüksek şiddetli depremler gösterilmektedir (Warren, 1985).

Girit Sarayları

Girit sarayları arkeolojik kazılar sonucunda açığa çıkarılmış Ege arkeolojisi'nde en bilinir ve önemli yapı türlerindendir. 1900'lü yılların başlarından itibaren adada yapılan arkeolojik çalışmalarda dört Minos sarayı ortaya çıkarılmıştır. Adada keşfedilen sarayların en büyüğü Knossos sarayıdır. Adanın

güneyinde Girit'in güneyinde en büyük ovasına hakim konumda Phaistos, kuzey kıyısında Mallia, güneydoğu köşesinde Zakros diğer saraylarıdır. Dört sarayında ortak özellikleri; kıyılarda veya kıyıya yakın yerlerde konumlanmalarıdır. Her saray merkezi bir avludan oluşmakta, merkez avlu etrafında depolama alanları: üretim alanları, tesisler, arşivler/ yazılı tabletler, devlet işleri için odalar, ritüel faaliyetler için odalar gruplanmaktadır. Bilinen dört saray sadece ihtişam açısından değil, fonksiyonel yapıların düzenlenmesi açısından da farklılık göstermektedir. Minos sarayları Tunç Çağlarında antik dünyanın ticari başarısının en yüksek temsilcisidirler.

Girit'in ötesindeki dünya ile deniz yoluyla temasları vardır (Şekil 2). Limanlar ise ticaret ağının giriş noktalarıdır. Limanlar sayesinde Minos ürünleri Yunan anakarasından Troya'ya, Kiklad adaları'ndan Kıbrıs'a, Mısır'dan Suriye kıyılarına kadar ulaşmış, aynı zamanda geri dönüşü olarak gelişen Minos ekonomisi ithalatı da gerektirmiştir (Warren, 1985).

Şekil 2. Girit adası'nın deniz bağlantıları Ege, Mısır ve Yakın Doğu (Colburn, 2008).

Girit'te saray toplumunun gelişiminde ada dışı etkinin rolü 20. yüzyılın başlarından beri Ege ve Yakın Doğu prehistoryacıları arasında tartışılmaktadır. Girit'e ilk olarak MÖ sekizinci binyılda Neolitik dönemde Anadolu'dan gelen göçmenlerin yerleştiği genel olarak kabul edilmektedir. Ancak ilk Minos saraylarından önceki bin yıl boyunca Girit'in dış etkileşiminin önemi konusunda akademik görüşler farklılık göstermektedir. Childe, Erken Tunç Çağı'nın başlangıcında Ege uygarlıkları, özellikle de Girit üzerinde Yakın Doğu etkisi olduğunu varsaymış, onu bu dönemde Anadolu'dan yeni bir göç dalgasının geldiğini savunan birkaç bilim insanı izlemiştir. Renfrew'a göre, Ege uygarlığının "ortaya çıkışında" belirleyici olan faktör, geçimlik mallar için bir yeniden dağıtım sisteminin geliştirilmesi ve saray uygarlığının ekonomik temelini oluşturan yeni ürünlerin, özellikle de üzüm ve zeytinin üretilmesidir (Colburn, 2008).

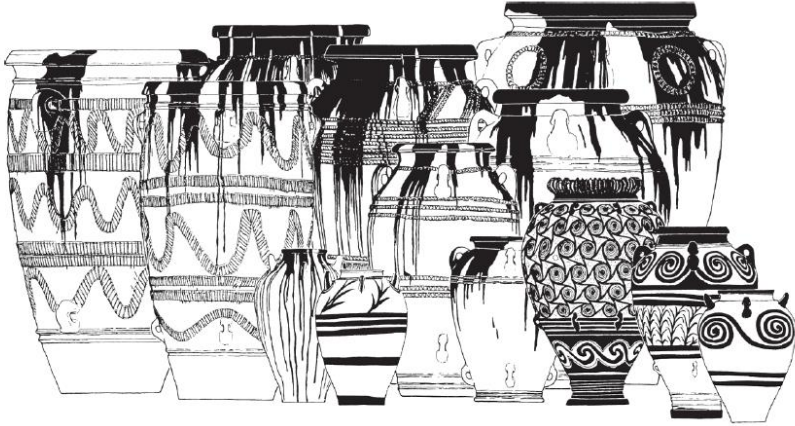
Girit'te, ilk bölgesel saray merkezli yönetimlerin ortaya çıktığı Protopalatyal dönemde (M.Ö. 1900- 1700) depolama ölçeğinde belirgin değişiklikler ortaya çıkmıştır. Saraylardaki depolamanın arkeolojik kayıtlarda sıradan domestik birimlerdeki depolamadan daha iyi temsil edildiği anlamına gelmektedir. Yaklaşık 100-150 litre gibi önemli bir depolama kapasitesine sahip pithosların üretimi, görünüşe göre 200 litreden daha büyük pithoslar gibi önemli ölçüde artmıştır (Christakis, 2005). Sarayların içindeki depolar, yapımlarında dikkatli bir planlama ve emek yatırımı yapıldığını göstermektedir. Protopalatyal (M.Ö 1900-1700) ve Neopalatyal (M.Ö. 1700-1425) dönemlerde sarayları kullanan siyasi gruplar için temel meselenin temel ihtiyaç maddelerinin biriktirilmesi ve depolanması olduğunu göstermektedir. Temel ihtiyaç maddelerinin finanse edildiği bir ekonomik sistemden servetin finanse edildiği bir ekonomik sisteme geçiş önerisi, lüks ürünlerin üretiminin ve dolaşımının merkezileştiği ve yoğunlaştığı varsayımına dayanmaktadır. Neopalatyal dönemde saraylardaki depolama faaliyetinin zirveye ulaşması, merkezi olarak depolanan zenginliğe duyulan ihtiyacın giderek artmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu dönemde üretilen küplerin kapasitesi önemli ölçüde artmış ve 100

ila 400 litre arasında değişmiş, bazı durumlarda 580 litreye kadar çıkmıştır. Büyük küpler çoğunlukla saraylarda, saray dışı yerleşimlerin merkezi binalarında, zengin konaklarında ve çok nadiren de olsa basit evlerde bulunur. Son araştırmalar Protopalatial dönemde ve muhtemelen daha öncesinde başlayan karmaşık bir lüks mal üretim ve dağıtım sisteminin varlığını ortaya koymaktadır. Depolama tesisleri, zanaat ürünleri ve egzotik değerli eşyalar, ticaret ağları ve idari uygulamaların Protopalatial devletlerde zenginlikle finanse edilen ekonomik sistemlerin aktif olduğunu göstermektedir.

Saraylardaki depolama ölçeği, saray yetkililerinin sınırlı sayıda bireyin ihtiyaçlarını karşılamak için temel gıda maddelerinin üretimi ve biriktirilmesiyle ilgilendiğini göstermektedir. Depolanan zenginlik elit ve saraya bağımlı zanaatkârları ve işçileri ayakta tutmuş, devlet işletmelerini finanse etmiş, siyasi- sosyal gücü yansıtmak ve sosyal statüyü yeniden teyit etmek için, büyük ölçekli törensel etkinlikler için yiyecek sağlamıştır. Dolayısıyla siyasi otoriteler, servetin elit kesime aktarılması için karmaşık bir mübadele ağı geliştirmiştir (Christaki, 2011).

Seramik Üretimi ve Taşıma Kapları

Girit adası, çömlek üretiminde uzun bir geçmişe sahipti ve Orta Tunç Çağı boyunca bu alandaki uzmanlığını geliştirmiştir. Çömlek üretimi, Girit'in toprak kaynaklarından yararlanarak gerçekteşiyordu. Giritli zanaatkarlar, çeşitli şekil ve boyutlarda çömlekler yapmak için kilin işlenmesi ve pişirilmesi konusunda becerilere sahipti. Girit'in çömlek üretimi, hem ev içi kullanım hem de ticari amaçlar için çeşitli çömlek türlerini kapsıyordu (şekil 3). Bu çömlekler, günlük yaşamda kullanılan kaplar, depolama kapları, yiyecek saklama kapları, seramik süslemeler ve dini amaçlı objeler gibi çeşitli amaçlarla üretilmiştir.

Şekil 3. Neopalatial döneme ait depolama kapları/ pithosları (Christaki, 2011).

Çömlek üretimi, Girit'in ticaret ağlarının önemli bir parçasıydı. Girit'in limanları, üretilen çömleklerin diğer bölgelere ihraç edilmesini sağlamış ve aynı zamanda farklı bölgelerden gelen çömlek hammaddelerinin alınmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum, Girit adasının ticari açıdan stratejik bir konuma sahip olduğunu ve çömlek ticaretinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Girit'in çömlek üretimi ve ticareti, Orta Tunç Çağı'nda bölgenin ekonomik yapısında önemli bir unsurdur. Girit'in çömlekleri, adanın komşu bölgelerle olan ticaretini artırmış ve bölgenin kültürel alışverişine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, çömlek üretimi, Girit'in ekonomik refahını artırmış ve ticari ilişkilerini güçlendirmiştir.

Orta Tunç Çağında M.Ö. 15. yy'dan itibaren Ege'de özgün kulpları ile “Minos Taşıma üzengi çömleği” olarak tanımlanan kaplar dolaşıma girmiştir. Zamanla bu kap formu Tunç Çağı Akdeniz ticaretinde taşıma amaçlı en yaygın kullanımda olan testi formu haline gelmiştir (Broodbank, 2014).

Uzun menzilli ticari alışverişi temsil eden bu kaplar, Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bölgelerden biri olan Suriye

limanlarında da tespit edilmiş yapılan arkeometrik çalışmalar sonrasında çoğunluğunun Girit kökenli olduğu varsayılmaktadır. Boyutları 40-50 cm hacimleri 12-18 litre arasında değişen kaplar; yoğun kültürel alışveriş döneminde Ege’de kullanılan başlıca yük taşıma formunu oluşturdukları için, zeytinyağı ve şarap gibi sıvı ürünlerin yüksek hacimli ticaretini izlemek için önemli bir belirteçtir (Şekil 4).

Şekil 4. Minos Üzengi kulplu taşıma kapları (Hamilakis, 1999).

Girit’in farklı bölgelerinde üzengi kulplu çömleklerin üretildiği en az üç ila altı atölye tespit edilmiştir. Bu kapların Girit’teki orijinal üretim yerlerinin dışında ele geçmesi ve yoğun dolaşımı ilk varış yerlerinden hiçbir bağlantısı olmayan tüccarlar tarafından yeniden kullanıma müsait oluşuna da bağlanabilmektedir. Orta Tunç Çağı sonlarına doğru Knossos’ta ele geçen Linear B yazılı belgelerinde üzengi kulplu taşıma kaplarının üretiminin idari sistemle organize edildiğine dair bilgiler sunmaktadır (Hallager, 1987). Her ne kadar dönemin ticaretinde yaygın hale gelen üzengi kulplu taşıma kapları kendinden söz ettirse de, kendi başlarına güzel desenleri ile ticarete konu olmuş kupalar ve sürahiler Girit seramik üretiminin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Broodbank, 2014).

Zeytinyağı Üretimi

Zeytin, birçok çeşidi bulunan ekolojik açıdan toleranslı bitkidir ve yabani ataları Girit ve daha geniş Akdeniz bölgesinin florasının bir parçasını oluşturur. Tahıllara kıyasla daha emek yoğun ve daha risklidirler, aynı zamanda meyvelerini vermeden önce birkaç yıl süren önemli bir sermaye yatırımını temsil etmektedir. Zeytinyağının temel olarak geçimlik, küçük ölçekli bir ekonomiye pek uymadığı ve daha çok pazar ekonomileriyle ilişkili olduğu sonucuna varmaktadır (Hamilakis, 1999).

Zeytinyağı, Orta Tunç Çağı'nda Girit ve çevresindeki bölgelerde önemli bir tarımsal ürün ve ticari malzeme olarak kabul edilmiştir. Girit adasının iklimi ve toprak yapısı, zeytin ağaçlarının yetişmesi için elverişlidir. Bu durum, Girit'in zeytin tarımı için uygun bir ortam sunduğu anlamına gelmektedir. Zeytinler, zeytinyağı üretimi için kullanılan ana hammaddelerdir.

Orta Tunç Çağı'nda Girit, zeytinyağı üretiminde uzmanlaşmıştır. Zeytinler, presleme ve işleme teknikleri kullanılarak zeytinyağına dönüştürülmektedir. Zeytinyağı, günlük beslenmenin yanı sıra aydınlatma ve kozmetik amaçlarla da kullanıldığı düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı'ndan kalma birçok taş ve kil kandile dayanarak zeytinyağının aydınlatma için yaygın olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Zeytinyağının tartışmasız tek kullanımı, parfümler ve merhemler için bir temel olarak palatial atölyeler tarafından zeytinyağının yaygın kullanımını gösteren Linear B tabletleri tarafından önerilmektedir (Shelmerdine 1985). Ayrıca zeytinyağı Girit'in içindeki ve dışındaki seçkinler tarafından, bazı durumlarda özenle hazırlanmış kumaşları yağlamak için de kullanılmıştır. Tüm doğrudan arkeolojik kanıtlar sistematik zeytinyağı üretiminin neopalatial dönemden daha erken olmadığına işaret etmektedir, ancak sonraki dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Yağ üretimi ve ticareti için dolaylı kanıtlar, ayırt edici bir çanak çömlek formu olan üzengi kulplu çömlekler tarafından sunulabilir. Taşıma amaçlı üretilen bu kapların bu değerli sıvı ile bağlantılı olduğu öne sürülmüştür. Neopalatial dönemde

ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde daha yaygın hale gelmiştir (Haskell 1985).

Girit'in zeytinyağı üretimi, adanın ticaret ağlarının da önemli bir parçasıydı. Zeytinyağı, Girit'in limanlarından diğer bölgelere ihraç ediliyor ve aynı zamanda farklı bölgelerden gelen ticaret yoluyla zeytinyağı hammaddeleri bu limanlar aracılığıyla temin ediliyordu. Bu durum, Girit adasının ticari açıdan stratejik bir konuma sahip olduğunu ve zeytinyağı ticaretinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir (Hadjisavvas & Chaniotis, 2012).

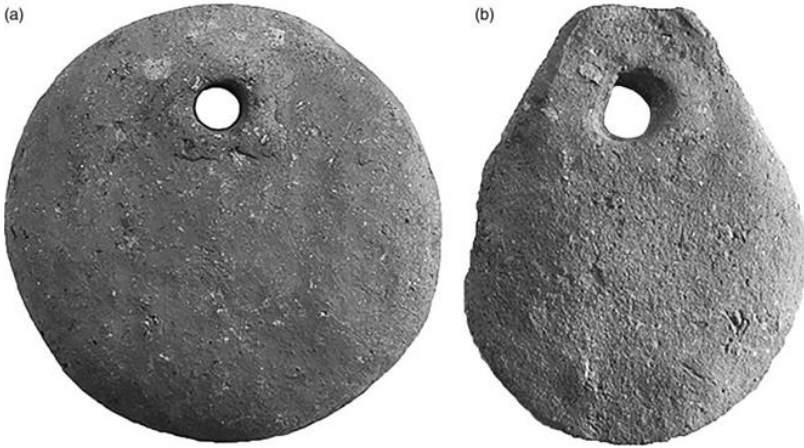
Girit'in zeytinyağı üretimi ve ticareti, Orta Tunç Çağı'nda bölgenin ekonomik yapısında önemli bir unsurdur. Neopalatial dönem özellikle parfümlü yağın kilit bir rol oynamış olması gereken dış temasların yoğunlaştığı bir dönemdir. Çok çeşitli yerel baharatları ve aromatik özelliklere sahip diğer bitkileri ile Girit, üretim bilgisi saray yetkilileri tarafından kontrol edilmiş olabilecek parfümlü yağlarıyla ünlenmiş olduğu varsayılmaktadır. Girit'in zeytinyağı, adanın komşu bölgelerle olan ticaretini artırmış, zeytinyağı ve zeytinyağı ürünleri ile yapılan ticaret bölgenin kültürel alışverişine katkıda bulunmuştur (Hamilakis, 1999).

Dokumacılık ve Tekstil Üretimi

Tunç Çağı toplulukları için dokumacılık faaliyetleri önemli bir zaman yatırımının yanı sıra uzmanlaşmış zanaat bilgisi de gerektirmiş olmalıdır. Bu dönemde Giysi, yatak takımları, duvar askıları, gölgelikler, mobilya ve zemin kaplamaları, yelkenler, çantalar, çuvallar ve sargılar gibi çok çeşitli amaçlar için kumaşa ihtiyaç duyulurdu. Bireylerin kumaşla üreticiden ziyade tüketici olarak ilişki kurduğu modern, sanayileşmiş toplumların aksine, sanayi öncesi toplumlarda kullanılan tekstillerin çoğu ev içi bağlamda üretilmiştir. Tekstil üretim süreci, hammaddenin elde edilmesi ve hazırlanmasından bitmiş kumaşa kadar, oldukça emek yoğunudur ve bir dizi ayrı aşamayı içerir.

Orta ve Erken Geç Tunç Çağı'nda bazı güney Ege yerleşimlerinde dokuma tezgâhı ağırlıklarının ortaya çıkması, yeni

bir dokuma teknolojisinin benimsendiğinin göstergesidir. Dokuma tezgahlarının kendileri ahşaptan yapıldıkları için nadiren arkeolojik izler bırakmaktadır. Ancak dokuma ağırlıkları günümüzde birçok arkeolojik yerleşimden ele geçmekte, geçmişin üretim teknolojisini ve özelliklerini yansıtmaktadır. Birçok Ege bölgesi Orta Tunç Çağı yerleşimlerinde bulunan özel dokuma tezgahı ağırlığı tipi (diskoid) erken bir Girit formudur (Şekil 5a-b) ve “Minoslaşma” olarak bilinen bir olgu olan Girit etkisinin bu kanıtı, Girit ve Girit tarzı maddi kültür özelliklerinin daha geniş bir yelpazede benimsenmesine işaret etmektedir (Cutler, 2019).

Şekil 5. Girit tipi diskoid dokuma ağırlıkları a) Yuvarlak, b) eliptik (Cutler, 2019).

Ayrıca Girit, yün ve keten gibi doğal liflerin üretiminde ve işlenmesinde uzmanlaşmıştır. Yün, Girit'in kırsal bölgelerinde yetiştirilen koyunlardan elde edilmektedir ve bu doğal lif, tekstil endüstrisinde önemli bir hammaddedir. Ayrıca, keten bitkisi yetiştirilerek, keten lifi elde edilip tekstil ürünlerinde kullanılmaktadır. Giritliler, bu doğal lifleri iplik haline getirme, dokuma ve boyama gibi konularda uzmanlaşmışlardır. Girit adası, bu doğal liflerin iplik haline getirilmesi, dokuma tezgahlarında kumaş üretilmesi ve el işçiliğiyle yapılan tekstil ürünlerinin

ticaretinde öncü bir konuma sahiptir. Girit'in tekstil ürünleri, çeşitli tipte kumaşlar, giysiler, döşemelikler ve diğer tekstil ürünlerini içeriyordu. Bu ürünler, Girit'in ticaret ağlarının önemli bir parçasıydı ve adanın komşu bölgelerle ticari ilişkilerini güçlendirmiştir. Knossos'taki Linear B tabletleri yün ve kumaş endüstrisinin iyi belgelenmiş merkezi yönetimidir. Linear B tabletleri Knossos Sarayı tarafından yönetilen yünün tekstil yapımında kullanıldığını gösterirken, tekstil üretimi hakkında bilgi edinmek için kullanılan aletler ile ilgili bilgiler de edinilmektedir. Ağırşaklar ve dokuma tezgâhı ağırlıkları gibi eğirme ve dokuma aletleri Girit arkeolojik alanlarda en sık rastlanan buluntular arasındadır (Smith & Tzachili, 2012).

Dokuma becerilerinin aktarımı, acemi ve uzman uygulayıcılar arasında uzun bir süre boyunca temas gerektirir ve bu nedenle yeni bir dokuma teknolojisinin tanıtılması, gerekli teknik bilgi ve bilgi birikiminin bir bireyden / topluluktan diğerine nasıl aktarıldığı sorusunu gündeme getirmektedir. Tezgâh ağırlıkları ve diğer tekstil aletlerinin mübadele eşyası olması pek olası değildir, çünkü bunlar genellikle herhangi bir içsel değere sahip olarak görülmeyen ve yapımı nispeten kolay olan nesnelerdir, ancak bunları kullanan zanaatkârlar için önemli bir değere sahip olabilirler. Uzman bir zanaatkarın gözlemlenmesi ve taklit edilmesi, bir öğrencinin dokuma gibi karmaşık becerilerde ustalaşmasını sağlamak için tek başına yeterli değildir; aceminin yetkinliğe ulaşması için acemi ve uzman bir uygulayıcı arasında uzun süreli etkileşim gereklidir. Doğu Akdeniz hükümdarları arasında taş ustası, heykeltıraş ve marangoz gibi uzman işçilerin değiş tokuşu M.Ö.14.yy Amarna yazışmalarında ve diğer metinlerde iyi bir şekilde belgelenmiştir. Bir tekstil zanaat uzmanının bir tüccar tarafından diğerine ödünç verildiğine dair kanıtlar da mevcuttur (Cutler, 2019).

Kumaş, gemi yelkenleri ve mobilya örtüleri de dahil olmak üzere birçok amaca hizmet etmiştir. En iyi bilinenleri Minos duvar resimlerinde zarif kızlar tarafından giyilen elbiselerdir. Bu giysilerin detayları Minos arkeolojisinin başlangıcından beri incelenmiştir. Tekstil ürünleri normalde değer bakımından metallerden sonra ikinci

sıradaydı daha yüksek değerdeydi. Bazıları evde kullanılmak üzere yapılmıştır ve muhtemelen günlük yaşamın önemli bir parçası olmanın yanı sıra çeyizlerin bir parçası olarak, festivaller ve diğer etkinlikler için de kullanılmıştır. Girit tekstil endüstrisinin bir kısmının, özellikle de ihracat için kumaşla ilgili kısmının merkezileştiğine dair kanıtlar göstermektedir. En özenle süslenmiş tekstiller, insanların ister evde ister özel bir atölyede olsun, düzenli olarak dokuma yapacak çalışma alanına ve kaynaklara sahip olduğu zamanlarda yapılmıştır. Knossos'ta olduğu gibi merkezi bir otoritenin söz konusu olduğu durumlarda bazı tekstiller hizmet karşılığı olarak verilmiştir. Knossos'ta açığa çıkarılan Linear B tabletlerinde “kraliyet moru” terimi geçmektedir ve mor tekstillere atıfta bulunmaktadır (Smith & Tzachili, 2012). Bu dönemde ezildiğinde ve oksijene maruz kaldığında kırmızı-mavi-mor bir boya ortaya çıkaran murex (deniz kabuklusu) ise işlenmesi zor ve çok değerli endüstriyel üründür. Mor boya, Antik Dünya'da Minos Uygarlığı'nda tekstil üretiminde çokça kullanılmış ve bu dönemde değerli bir ticari malzeme olmuştur.

Girit'in tekstil üretimi ve ticareti, Orta Tunç Çağı'nda bölgenin ekonomik yapısında önemli bir unsurdur. Bu tekstil ürünleri, Girit'in komşu bölgelerle olan ticaretini artırmış ve bölgenin kültürel alışverişine katkıda bulunmuştur. Girit'in tekstil üretiminin dış pazarlara ulaşması deniz ticaretine dayanıyordu. Girit'in limanları, üretilen tekstil ürünlerinin diğer bölgelere ihraç edilmesini sağlıyor ve farklı bölgelerden gelen hammaddelerin alınmasını kolaylaştırıyordu. Ayrıca, Girit'in tekstil endüstrisi, adanın ekonomik refahını artırmış ve Giritlilerin yaşam standardını yükseltmiştir (Smith & Tzachili, 2012).

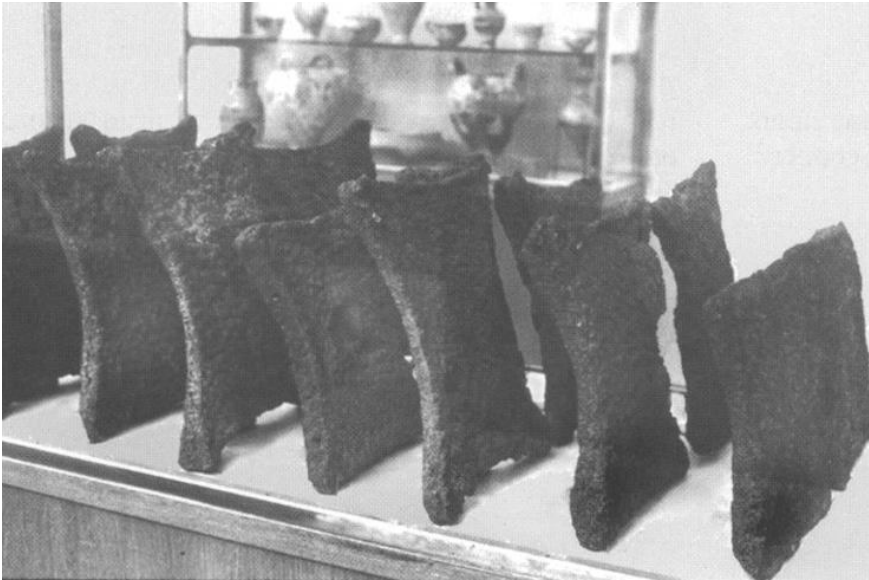
Metal Üretimi

Girit adasında metal üretimine dair kanıtlar M.Ö. 4. Binyıl sonlarına tarihlenmektedir. Bu dönem, metal kullanımına dair ilk kanıtlar Mirabello Körfezi'nde ve Mesara'da, Phaistos'ta ele geçmiştir. Ancak metal üretimine ve metal işçiliğine dair bilgilere adanın kuzey kıyılarında Poros-Katsambas'ta ve Ayia Fotia'daki

büyük mezarlıkta ele geçen eserler ışık tutmaktadır. Girit'te Prepalatial ve Protopalatial dönemlere tarihlenen 118 silah ve alet üzerinde yapılan arkeometrik analizler sonucunda metal üretiminde kullanılan bakırın %52'sinin kuzey komşuları Kiklad adaları ve %18'inin ise Kıbrıs adası menşeli olduğu ortaya koyulmuştur. Özellikle Kıbrıs bakırının adadaki varlığı uzak mesafeli deniz aşırı bölgeler ile hammadde bağlantılarını ortaya koymaktadır. Son yıllarda yapılan metalurjik analizler Malia'da atölyelerde kullanılan bakırın kaynağı/kaynaklarının çoğunun Anadolu olabileceğini ortaya koymuştur. Bakır söz konusu olduğunda, Kıbrıs her zaman hammadde tedarikçisiyken, Girit bunu çok sayıda mamul eşya üreterek kullanmıştır. Girit adasının metal üretimi ve ticareti, bakır, kurşun, gümüş ve altın gibi metallerin madencilik yoluyla elde edilmesini ve işlenmesini içermektedir. Bu metaller, çeşitli endüstriyel amaçlar için kullanılırken, özellikle bronz üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu da Minoslu metal işçilerinin Kıbrıs bakırına kalay ekledikleri anlamına gelmektedir, ancak adaya kalayın nereden geldiği bilinmemektedir. Bronz, Orta Tunç Çağı'nda önemli bir malzeme olarak kabul edilmiş ve bronz çağının adını almıştır. M.Ö. 2. binyılda Minos saray sisteminde geniş bir metal endüstrisi sürdürme ihtiyacının, hem yerel hem de uluslararası gelişmeleri teşvik eden önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Elde edilen arkeolojik kanıtlar; kalıplar, potalar ve tuyerlerin yanı sıra dört hançer, bir balta, küçük bir çekiç balta, bir çift cımbız ve çok sayıda küçük bronz testere parçası gibi çeşitli bronz aletler de dahil olmak üzere ilginç bir dizi metal işleme gereçleri M.Ö. 18. yy'da Minos metalurjisine ilişkin bilgiler sunmaktadır (Muhly & Kassianidou, 2012).

Girit adasındaki metal üretimi, adanın coğrafi yapısı ve kaynak zenginliği ile doğrudan ilişkilidir. Adada bulunan maden yatakları, özellikle bakırın işlenmesinde ve bronzun üretiminde kullanılan önemli kaynaklardır (Şekil 6). Bu madenlerin işlenmesi, bronz ve diğer metallerin üretilmesini sağlamış ve ticari açıdan önemli bir mal haline getirmiştir. Girit'in metal üretimi ve ticareti, bu metallerin işlenmesindeki uzmanlığı da içermektedir. Giritli zanaatkârlar,

metalin işlenmesi, eritilmesi, dökümü ve şekillendirilmesi konusunda becerilere sahiptir. Bu yetenekler, Girit'in metal ürünleri ticaretinde öne çıkmasını sağlamıştır. Minos'un doğuya "ihracatı" Kıbrıs'ta bulunan beş hançer ve bir ustura, Byblos'ta bulunan bir kazıyıcı ve bir kılıç ve muhtemelen Mısır'dan gelen Tod hazinesindeki gümüş kaplarla temsil edilmektedir. İthal ürünlerde ise yoğunluk Suriye hançerleri, kasıtlı bir ticareti temsil edebilecek farklı ve birbirine sıkı sıkıya bağlı bir "ithalat" grubu oluşturmuştur. Minos gelenekleri Suriye kökenlilerle karışmış ve birçok yeni özellik yavaş yavaş bir araya getirilerek yeni formlar ortaya çıkmıştır (Branigan, 1968).

Şekil 6. Girit/ Ayia Triada'dan oksit külçeler (Muhly & Kassianidou, 2012).

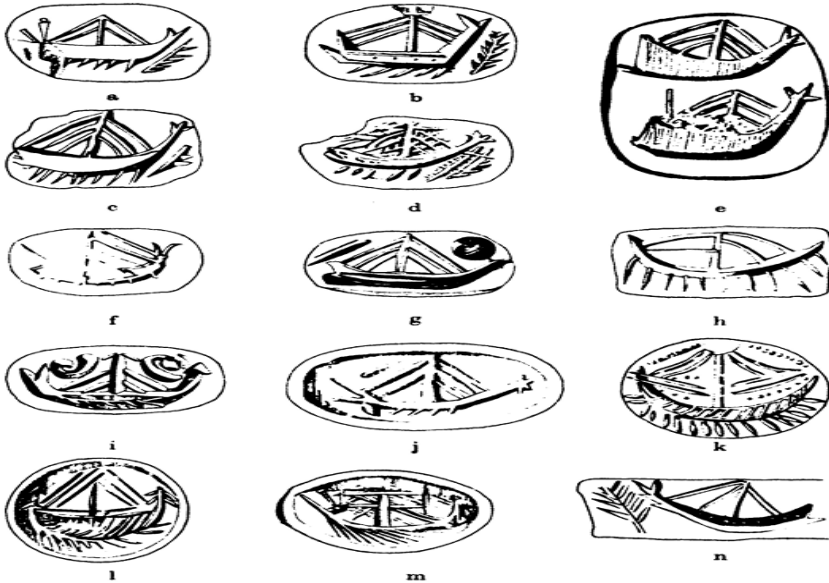
Metal ticareti, Girit adasının deniz ticaret ağlarıyla birlikte geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Girit'in limanları, bu metallerin diğer bölgelere ihraç edilmesi ve farklı bölgelerden metal ithalatı için önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, Girit'in ticaret açısından

stratejik bir konuma sahip olduğunu ve metal ticaretinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Denizcilik faaliyetleri

Geleneksel toplumlarda uzak yerlere, halklara, nesnelere ve fikirlere erişim, bireyler ve gruplar tarafından güç müzakerelerinde sıklıkla kullanılır. Bunun nedeni kısmen uzun mesafeli seyahatlerin maliyetli olması ve uzun mesafeli seyahatlerin bir bireye ya da gruba sağladığı ekonomik faydalardır (Colburn, 2008).

Girit ve diğer Ege adalarında bulunan Erken Tunç Çağı çanak çömlekleri ve mühür taşları, M.Ö. III. binyılda hem yelkenli (Şekil 7) hem de kürekli gemiler hakkında bilgi sahibi olunduğunu göstermektedir. Giritlilerin insan gücüne alternatif olarak yelken gücünü geliştirdiğini yansıtmaktadır.. Böyle bir değişiklik aynı zamanda gemilerin işlevinde deniz taşımacılığı ve ticarete yapılan yeni bir vurguyu da ima etmektedir (Raban, 1984).

Şekil 7. Erken Minos ve Orta Minos mühürleri üzerindeki yuvarlak gövdeli Girit gemileri (Raban, 1984).

M.Ö. 2000 yılına gelindiğinde Girit adası, belki de Mısır'la doğrudan ticarete olanak sağlayan stratejik konumunun bir sonucu olarak, maddi kültür alanında Ege'deki komşularını geride bırakmıştır. Çoğu akademisyen Orta Minos döneminde (yaklaşık 2000-1600) Girit mallarını Mısır ve Suriye'ye taşıyan bir Minos deniz imparatorluğunun geliştiğine inanmaktadır. Bu ticaretin sadece bir kısmı Minos çanak çömleğinin yurtdışındaki dağılımından çıkarılabilir. Minos ticaretinin büyük kısmını oluşturan muhtemelen metal vazolar ve tekstil ürünleri gibi diğer mallar da Minoslu tüccarlar tarafından sömürülmeyen bölgelere, örneğin Troya'ya, Sicilya'ya ve Aiol Adaları'na gitmiştir (Immerwahr, 1960).

Adada şehirler ortaya çıktığında, sanayi ve ticaret eskisinden daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu ticaretin önemli bir kısmı kesinlikle ada içinde yereldi, ancak birkaç değerli ürünün denizaşırı ticareti de açıkça görülmektedir. Knossos'un bir liman kenti vardır ve Orta Minos döneminden itibaren iyi bir yol Knossos'u güney kıyısındaki Komo limanına bağlanmaktadır. Girit adası, coğrafi konumu nedeniyle denizcilik açısından oldukça avantajlı bir konumdadır. Akdeniz'in ortasında bulunan Girit, doğal limanlara sahip olması ve bu limanların ticaret gemileri için korunaklı bir sığınak oluşturması bakımından önemlidir. Bu durum, Giritlilerin deniz ticaretini geliştirmesine olanak tanımıştır (Starr, 1955).

Girit adası kıyı limanları ile deniz ticaretinde merkezi bir konumdadır ve bu ticaret ağı, diğer bölgelerle yoğun bir etkileşim içindedir. Bu ticaret ağı, seramik, metal işçiliği ürünleri, tarımsal ürünler, tekstil ve diğer zanaat ürünlerinin yanı sıra, denizcilik yoluyla kültürel alışverişi de teşvik etmiştir. Deniz taşımacılığı ve ticaret, Girit adasının ekonomik refahını artırmış ve bölge insanların yaşam tarzını etkilemiştir (Vance Watrous, 2012)

Ticari ilişkiler

Girit'te güvenli Prepalatyal bağlamlarda bulunan Doğu ithalatı fildişi, altın, ametist, kalsedon, akik, sard ve devekuşu yumurtası kabuğu gibi hammaddelerin yanı sıra Mısır taş kaseleri, Mısır bokböcekleri ve Yakın Doğu mühürleri gibi işlenmiş ürünleri de

içermektedir. Prepalatyal dönemde Girit'e ulaşan fildişinin tamamı olmasa da çoğu su aygırı fildişidir. Hippopotamlar nispeten yakın zamanlara kadar Mısır'da yaşamış ve Suriye Filistin'inin bazı bataklık bölgelerinde de yaşamışlardır. Prepalatial dönemde Girit'e ulaşan altının kaynağı belirsizdir; ancak muhtemelen Mısır ya da Nubia kökenlidir (Colburn, 2008).

Birçoğu Doğu'dan Girit'e ithal edilen hammaddelerin yerel olarak işlenerek Doğu'nun yüksek statülü nesnelerini ve güç sembollerini yansıtan nesneler haline getirilmesi de önemlidir. Örneğin, Girit, Mezopotamya ve Troas'ta dövülmüş altından yapılmış, genellikle çevresini belirleyen repousse noktalara ve başın etrafına tutturmak için her iki ucunda deliklere sahip diademler bulunmuştur. Prepalatial Girit ve Mezopotamya'da, muhtemelen saç süsü olarak kullanılan veya diademlere tutturulan altın çiçek ve yaprakların yanı sıra altın, fayans ve yarı değerli taşlardan boncuklu takılar bulunmuştur. Son olarak, Girit'ten gelen devekuşu yumurtası kabuklarının Mezopotamya'daki benzer kapları taklit ederek rhyta haline getirilmiş olması mümkündür; bu kaplar bazen altın ve diğer değerli malzemelerle kopyalanmıştır. Bu nesnelerin uzak ve bazı durumlarda daha köklü bir elite ilişkilendirilmesi, yerel Cre tan toplumunda prestij malları ve otorite sembolleri olarak anlam ve değerlerini artırırken, yeni ortaya çıkan Giritli elitin kendi bölgelerinin ötesindeki elit gruplarla rekabet etmesine ya da en azından onlara öykünmesine olanak sağlamış olabilir (Colburn, 2008).

Bu dönemdeki ticaret, bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmiş ve farklı bölgeler arasında mal ve hizmet alışverişini sağlamıştır. Bu ticari ilişkiler, kültürel alışverişi de teşvik etmiş ve bölgede yaşayan toplumlar arasında bilgi, sanat, dil ve diğer kültürel unsurların etkileşimini sağlamıştır. Bu dönemde, Ege adaları ve Batı Anadolu bölgeleri arasındaki ticari ilişkiler, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını zenginleştirmiştir. Ancak Orta Tunç Çağı'nda yazılı kaynaklar sınırlıdır ve arkeolojik buluntuların çoğu henüz keşfedilmemiştir. Bu nedenle, bu döneme ait ticaret ilişkileri hakkında kesin bilgilere sahip olmak zor olabilir. Ancak arkeologlar

ve tarihçiler, bu dönemdeki ticaret ağlarını ve ilişkileri anlamak için çalışmalarını sürdürmektedirler.

Sonuç olarak, Orta Tunç Çağı'nda Girit, Ege adaları ve Batı Anadolu bölgeleri arasındaki ticari ilişkiler, bölgenin ekonomik ve kültürel gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Bu ticaret ilişkileri, farklı bölgeler arasında mal alışverişi ve kültürel etkileşimi teşvik etmiş ve bu dönemdeki toplumların gelişimine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Branigan, K. (1968). A Transitional Phase in Minoan Metallurgy. *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 63, 185-203.

Broodbank, C. (2014). *Orta Deniz'in Yapımı*. İstanbul: AKMED Koç Üniversitesi Yayınları.

Christaki, K.S. (2005). Cretan Bronze Age Pithoi: Traditions and Trends in the Production and Consumption of Storage Containers in Bronze Age Crete. *Prehistory Monographs* 18. Philadelphia: INSTAP Academic Press.

Christaki, K.S. (2011). Redistribution in Aegean Palatial Societies. Redistribution and Political Economies in Bronze Age Crete. *American Journal of Archaeology* , Vol. 115, No. 2, 197-205.

Colburn, C. S. (2008). Exotica and the Early Minoan Elite: Eastern Imports in Prepalatial Crete. *American Journal of Archaeology*, Vol. 112, No. 2., 203-224.

Cutler, J. (2019). Arachne's Web: Women, Weaving And Networks Of Knowledge In The Bronze Age Southern Aegean. *The Annual of the British School at Athens*, 2019, Vol. 114 (2019), 79-92.

Hadjisavvas, S.& Chaniotis, A. (2012) Wine and Olive Oil in Crete and Cyprus: Socio-Economic Aspects. *British School at Athens Studies*, Vol. 20, 157-173.

Hallager, E. (1987). The Inscribed Stirrup Jars: Implications for Late Minoan IIIB Crete. *American Journal of Archaeology* , Vol. 91, No. 2, 171-190.

Hamilakis, Y. (1999). Food Technologies/Technologies of the Body: The Social Context of Wine and Oil Production and Consumption in Bronze Age Crete. *World Archaeology*, Vol. 31, No. 1, 38-54.

Haskell, H. W. (1985). The Origin of the Aegean Stirrup Jar and Its Earliest Evolution and Distribution (MBIII-LBI). *American Journal of Archaeology*, 89: 221-229.

Immerwahr, S.A. (1960). Mycenaean Trade And Colonization. *Archaeology*, Vol. 13, No. 1, 4-13.

Muhly, J.D. & Kassianidou, V. (2012). Parallels and diversities in the production, trade and use of copper and iron in Crete and Cyprus from the Bronze Age to the Iron Age. *British School at Athens Studies*, Vol. 20, 119-140.

Shelmerdine, C. W. (1985). *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos*. Göteborg: Paul Åströms Förlag.

Smith, J.S. & Tzachili, I. (2012). Cloth in Crete and Cyprus. *British School at Athens Studies*, Vol. 20, 141-155.

Starr, C.G. (1955). The Myth of the Minoan Thalassocracy. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 3, H. 3, 282-291.

Raban, A. (1984). The Thera Ships: Another Interpretation. *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 1, 11-19.

Warren, P.M. (1985). Minoan Palaces. *Scientific American*, Vol. 253, No. 1, 94-103.

Vance Watrous, L. (2012). The Harbor Complex of the Minoan Town at Gournia. *American Journal of Archaeology*, Vol. 116, No. 3, 521-541.

BÖLÜM III

Harezmşahların Devlet Olma Yolundaki İlk Adımı İl-Arslan Dönemi (550-567/1156-1172)

Mustafa KÖKSAL¹

Giriş

Türklerin kurduğu önemli devletlerden biri olan Harezmşahlar (1097-1231) kuruluş ve yıkılışı bakımından Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Harezmşahların tarihteki serüveni Sultan Melikşah'ın (1072-1092) Harezmşahların atası kabul edilen Anuştegin'in Garcei'yi Selçuklu sarayında Taşdârlik makamının yanı sıra Harezm bölgesinin valiliği görevine getirmesiyle başladı. Ancak Anuştegin, saraydaki görevi nedeniyle Harezm bölgesinin idaresini fiilen yerine getiremedi. Sultan Melikşah'ın 1092'deki şüpheli ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sırasında Harezmşahlar, Selçuklu Devleti'ne bağlı kalmaya devam ettiler. Anuştegin'in vefatının ardından Sultan Berkyaruk'un (1094-1104)

¹ Bu çalışma Mustafa Köksal'ın hazırlamış olduğu *Harezmşahların Devletleşme Süreci (1077-1200)* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

taltifi ile oğlu Kutbeddin Muhammed, Harezmşahlık makamına tayin edildi. Kutbeddin Muhammed, bu görevi otuz yıl sürdürdü. Selçuklu Devleti'ne sadık kalan Kutbeddin Muhammed döneminde Harezm topraklarında sükûnet hâkim idi.

Kutbeddin Muhammed'in 1128 yılında vefatının ardından Sultan Sencer (1118-1157) Atsız'ı Harezmşah olarak görevlendirdi. 1135 yılına kadar Sultan Sencer'e bağlı kalan Atsız, bu süre zarfında Selçuklu Devleti'ne büyük hizmetlerde bulundu. Bu sayede kariyer basamaklarını hızla yükselerek Sultan Sencer'in en güvendiği komutanlarından biri oldu. Ancak onun saraydaki nüfuzunun artması Selçuklu emirlerini rahatsız ettiğinden Atsız'ı öldürmek istediler. Ancak başarılı olamadılar. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Sultan Sencer'in yaşananlara seyirci kalması Harezmşah Atsız'ı çok korkuttu. Huzura çıkarak Harezm'e dönmek istediğini söyledi. Sultan Sencer onun Harezm' dönmesine müsaade etti. Bundan sonraki zaman dilimi içerisinde Atsız'ın başına buyruk hareket etmesi ardından Cend ve Mankışlag'ta ki Türkmenleri katletmesi Sultan Sencer'in sabrını taşıran son damla oldu. Sultan Sencer, Atsız üzerine 1138, 1143 ve 1147'de olmak üzere üç sefer düzenledi. Her seferinde ağır bir yenilgiye uğrayan Atsız'ı affederek görevinde bıraktı. 1153 yılında Selçuklu Devleti'nin Oğuzlara yenilmesi ve Sultan Sencer'in esir düşmesine rağmen Atsız, herhangi bir isyan teşebbüsünde bulunmadı. Göstermelikte olsa Sultan Sencer'i kurtarma çabası içerisine bile girdi. Hatta Gur, Bâvend, Sistân meliklerine mektuplar göndererek sultanı kurtarmak için mektuplar gönderdi. Ancak 1156 yılında Sultan Sencer'in Oğuzların elinden kaçmasıyla Atsız'ın tüm planları altüst oldu. Müstakil bir devlet kurmak isteyen Harezmşah Atsız bu hayallerini gerçekleştiremeden 1156 yılında vefat etti. Atsız bağımsız bir devlet kuramasa da onun için uygun zemini hazırladığını söylemek mümkündür.

İl-Arslan'ın Harezmşah Oluşu

Bu sırada Cend valiliği görevini sürdüren İl-Arslan (1156-1172) babasının vefatını haber alır almaz hemen Cend'den Harezm'e doğru yola çıktı. Yolda babasına bağlı birçok komutan ve devlet

adamından biat aldı. O, Harezm'e ulaşmadan önce kardeşi Süleymanşah, tahta çıkmak için harekete geçti. İl-Arslan kardeşinin tahta çıkmasını önlemek amacıyla Gürgenç'e gelerek onu ve atabeyi Oğul Bey'i tutuklattı. Ardından atabeyi idam ettirerek kardeşini hapse attırdı. Böylece önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmış oldu. Bu sıralarda Atsız'ın vefatını fırsat bilen Kıpçakların yeniden Cend ve Mankışlag topraklarına saldırımları üzerine İl-Arslan, geri dönmek zorunda kaldı. Bu topraklarda asayişi sağladıktan sonra Harezm'e gelerek Recep 551/Ağustos 1156'da tahta çıktı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:179; Cüveynî, 1342:156; Cüveynî, 2013:262-263; Reşîdüddin, 1389:3; Şebânkâreî, 1372; 136; Şebânkâreî,2021: 107; Mîrhând, IV, 1339:364; Mîrhând, 2022:49; Hândmîr, II, 1380:633; Barthold, 2017:347; Bünyatov, 2003:29; Kafesoğlu, 1984:73; Erdoğan, 2020:29)

İl-Arslan'ın saltanatının ilk günlerinde devlet içerisinde huzursuzluk baş göstermeye başladı. Kanlı bir şekilde tahta çıktığı için durumdan rahatsız olan komutanları ve devlet adamlarını memnun etmek amacıyla maaşlarını artırarak onlara iktâlar verdi. Böylece yaşanan huzursuzluğu giderdi. O, Harezmşahlık yaptığı süre içerisinde babasının izlediği siyaseti takip etmedi. Daha çok bölgede gelişen olaylara göre denge siyaseti izlemeyi benimsedi. Sultan Sencer, Ramazan 551/Ekim 1156'da İl-Arslan'a hil'ât ve menşûr göndererek Harezmşahlığını tasdik etti. Ancak Selçuklu hükümdarının vefat etmesinin ardından bölgede dengeler bir anda değişti. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:179; el-Bündârî, 2016: 252; Hamdullah Müstevfî, 1387:453; Hamdullah Müstevfî, 2018:363; Reşîdüddin, 2010: 128; Mîrhând,2018: 198; Barthold, 2017:347)

Horasan Topraklarında Meydana Gelen Hadiselere Genel Bir Bakış

İl-Arslan döneminde Büyük Selçuklular ile ilişkileri incelemeye geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması açısından Sultan Sencer'in vefatının ardından Horasan topraklarında cereyan eden hadiselere göz atmak yerinde olacaktır. 552/1157'de Sultan Sencer'in ölümünün ardından yeğeni Mahmud Han, ikinci kez

Selçuklu tahtına çıktı. Ancak Horasan'da çözülmesi gereken büyük bir problem onu bekliyordu. Bu şüphesiz Oğuzlar meselesiydi. 548/1153 yılında Sultan Sencer'i esir eden Oğuzlar, 551/1156'da sultanın ellerinden kurtulmasıyla birlikte bölgede bir süre herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Onlar, sultanın vefatını fırsat bilerek 553/1158'de Belh'ten yola çıkıp Merv topraklarına saldırdılar. Durumdan haberdar olan Mahmud Han ve Horasan Hâkimi Müeyyed-Ay-aba, Oğuzlarla mücadele etmek için harekete geçtiler. Onlar bu süre zarfında Oğuzlara karşı çeşitli başarılar elde ettiler. Mahmud Han ve Müeyyed Ay-aba elde ettikleri başarılar sayesinde onları Horasan topraklarından atabileceklerini düşündüler. Ardından iki taraf güçlerini birleştirerek Oğuzların üzerine yürüdü. Ramazan-Şevval 553/Ekim-Kasım 1158'de yapılan savaşlarda ittifak ordusu galip geldi. Ancak Oğuzların pes etmeye niyeti yoktu. Yeniden toparlanarak Mahmud Han ve Müeyyed Ay-aba'nın birleşik kuvvetlerine saldırdılar. Horasan ordusu ağır bir yenilgi alarak geri çekilmek zorunda kaldı. Oğuzlar bu zaferden sonra Merv topraklarını ele geçirdiler. Şehirde yağma ve talan yapmak yerine halka iyi davrandılar. Bunun yapmalarının en önemli nedeni hâkimiyet sahalarını kaybetmek istememeleridir. Ancak bu durum Serahs, Tûs ve Nişâbûr için geçerli değildi. Üç şehirde halkı kılıçtan geçirip taş üstünde taş bırakmadılar. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:194-195; İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1412: 134; İbn Kesîr, XII, 1995:433; Köymen, 2017:467-470; Ayan, 2007:61-63)

Bu yenilgiden sonra Müeyyed Ay-aba kaçarken Mahmud Han, Cürcan'a çekilip Oğuzların olası saldırılarına karşı tedbirler alıp beklemeye başladı. Ancak tam tersi bir durum yaşandı. 554/1159 yılının başlarında Oğuz beyleri, Mahmud Han'a cazip bir teklifte bulunarak onların başına geçmesini talep ettiler. Fakat Mahmud Han, Oğuzların Sultan Sencer'e yaptıklarını bildiğinden aynı akıbete uğramamak için tekliflerini reddetti. Onlar daha sonra Mahmud Han'ın oğlu Celaleddin Muhammed'in Oğuzların başına geçmesi için teklifte bulundular. Celaleddin, Oğuzların bu teklifini devlet erkânı ile istişare ettikten sonra kabul etti. 554/1159 yılının ortalarında Oğuzların başına geçti. Onların bu taleplerinden Oğuzlar

arasında bir birlik olmadığı anlaşılmaktadır. Mahmud Han, oğlu Celaleddin'in Oğuzların başına geçmesinden kısa bir süre sonra devlet adamlarını yanına alarak Horasan'a hareket etti. Bu bölgeye gitmesinin sebebi Oğuzların verdiği güvenceler olduğu açıktır. Ancak Oğuzların Mahmud Han'a verdikleri teminatlar hakkında herhangi bir bilgi sahibi değiliz. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 194-195; Köymen, 2017:467-470; Ayan, 2007, 61-63)

Mahmud Han'ın Oğuzlar ile anlaşmaya varmasıyla birlikte daha önce onlara karşı beraber hareket ettiği Müeyyed Ay-aba, yalnız kaldı. Ay-aba Oğuzların saldırılardan çekindiğinden Cürcan'dan Horasan'a doğru yola çıktı. Oğuzlar, onun Habûşân yakınlarına geldiğini haberini aldıklarında yakalamak üzere harekete geçtiler. Müeyyed Ay-aba, Oğuzlara kısa süreliğine esir düştüyse de ellerinden kurtulmayı başardı. Bu süreçte bölgede önemli güç haline gelen Mahmud Han ve oğlu Celaleddin Muhammed, güçlerini birleştirme kararı aldılar. Oğuzlar, iki idareciden Horasan topraklarından herhangi bir yerin kendilerine iktâ olarak verilmesini istediler. Onların bu isteği baba-oğul tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Oğuzlar harekete geçerek Recep-Şaban 554/Ağustos-Eylül 1159'da Nişâbûr'a gittiler. Müeyyed Ay-aba bu sırada orada bulunmaktaydı. Oğuzların geldiğini duyar duymaz Herat'a çekildi. Bir süre Herat'ta kalan Müeyyed Ay-aba önce Merv'e ardından Serahs şehrine gitti. O dönemde Serahs, Şafîî Reisi el-Müeyyed b. Hüseyin el-Muvaffakî tarafından idare edilmekteydi. Fâkih el-Muvaffakî'nin adamlarından birisi, yanlışlıkla bölgede yaşayan ve Alevîlere yakınlığı ile bilinen el-Fustâkânî adında bir kişiyi öldürmesi taraflar arasında gerginliğe neden oldu. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:194-195; Ayan, 2007: 66-67)

Nişâbûr'da bulunan Alevîlerin lideri Zâhirüddin Ebû'l-Kâsım Zeyd, haberi aldığı anda çok öfkelenildi. Şafîîlerin liderine haber göndererek katilin kendilerine teslim edilmesini istedi. Ancak o, bu isteği yerine getirmedi. Bu durum tarafların karşı karşıya gelmelerine neden oldu. Zilkâde 554/Kasım 1159'da iki taraf arasında yapılan savaşta birçok Şafîî öldürüldü. Horasan topraklarında bulunan birçok medrese ve cami yakıldı. Nişâbûr şehri

tahrip edildi. Müeyyed Ay-aba bir taraftan Oğuzlar ile mücadele ederken bir taraftan da mezhep çatışmalarına müdahil oldu. Alevîlerden intikam almak isteyen Şafîiler, Müeyyed Ay-aba ile beraber hareket ederek Nişâbûr'u kuşattılar. Şehri ele geçirdiklerinde birçok Alevî'yi kılıçtan geçirdikleri gibi Hanefilere ait çok sayıda medreseyi de yakıp yıktılar. Bu savaştan sonra Müeyyed Ay-aba, Nişâbûr'dan ayrılıp Beyhâk'a gitti. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:194-195; Ayan, 2007:67-68)

Horasan topraklarında başka bir problem ise Türkmenler ve Bâtînîler arasında yaşandı. İbnü'l-Esîr'e göre Kuhistan topraklarında yaşayan Türkmen grupların sefere gitmelerini fırsat bilen yaklaşık 1700 kadar İsmâîliler mezhebine mensup bir grup, onların yaşadıkları yerlere saldırdılar. Ancak Türkmenler seferde olduklarından evlerinde bulamadılar. Buna rağmen kadın ve çocukları esir alarak şehirleri tahrip ettiler. Türkmenler geri döndüklerinde korkunç bir manzara ile karşılaştılar. Yapılanların intikamını almak için Bâtînîleri takibe başladılar. Taraflar arasında 553/1158'de cereyan eden savaşı Türkmenler kazandı. Müellif bu savaştan ancak dokuz kişinin kurtulduğunu kaydetmektedir. Bu hadiseler Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgedeki otorite boşluğu yüzünden meydana gelen siyasî kaosu yanı sıra mezhepler arasındaki çatışmaların da fitilinin ateşlendiğini göstermektedir. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:199; Ayan, 2007:66-67)

Büyük Selçuklu Devleti ile İlişkileri

Mahmud Han ile İlişkileri

İl-Arslan, saltanatın ilk yıllarında tıpkı babası Atsız gibi Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han ile ilişkilerini devam ettirdi. İlk olarak Mahmud Han'a elçiler göndererek Selçuklu tahtına çıkışını tebrik etti. Ayrıca Sultan Sencer'in vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirerek Harezm halkının üç gün yas tuttuğunu belirtti. Rükneddin Mahmud da İl-Arslan'ın Harezmşah oluşunu tebrik eden ve babasının vefatından dolayı taziyelerini bildiren bir mektup gönderdi. Harezmşah'ın Selçuklular ile ilişkilerini sürdürmesinin en önemli nedeni Horasan'da devam eden Oğuz istilasıydı. Çünkü İl-

Arslan'ın Oğuzlara karşı koymak için güçlü bir müttefike ihtiyacı vardı. Bu yüzden Büyük Selçuklu Devleti ile ittifakını sürdürmesi gerekmektedir. Ancak İl-Arslan, Karahıtayların Mâverâünnehir topraklarında çıkardığı problemler yüzünden Horasan'da yaşanan hadiselerle yakından ilgilenemedi. Karahıtaylar meselesini halletmek üzere o bölgeye gitmek zorunda kaldı. Ancak Horasan'da yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmeyi sürdürdü. (İbnü'l-Esir, XI, 1991: 194-197; Cüveynî, 1342:156; Cüveynî, 2013:262-263 Kafesoğlu, 1984: 73; Köymen, 2017:467-475; Ayan, 2007, 61-69)

Bu dönemde iki taraf arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşandı. İl-Arslan'ın Mahmud Han'a gönderdiği mektuplar bugün elimizdedir. Harezşah'ın Mahmud Han'a gönderdiği mektuplardan ilki şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük hakan, Celalü'd-dünya ve'd-din (Allah topraklarını sonsuz kılsın) övülmeye lâıyk yüce mertebeye ulaşan sultanın ömrü uzun olsun. Aziz, celil ve yardım sever hükümdar, büyüklerin özenle katladığı mektup, temiz bir iman ve samimi bir birliktelik için tarafınıza ulaştırıldı. Onlar mektubun hâlis anlamına vakıf ve bilgi sahibidirler. O (mektup) güzellik ve keramet ihtiva eder. İtibarınız ve desteğiniz artsın. İyi haberler ile itimat daim olsun. Onu taşıyan filan emir (Allah tedbirini artırsın) yüz yüze görüşmeye gelmektedir. Onun sözleri gayet düzgün ve cümleleri anlamlıdır. Güzellikleri dinlemekten sevinç hâsıl olur. Konuların her biri sürelidir. Bu ince konun her bir kelimesi iltifat ve zamanın güzellikleri ile doludur. Akıl, erdem, şeref, cömertlik ve sağlamlık içeren o mektup sayesinde dostluk hukuku gelişir. Bu örnekler sevgiyi emreder. Kötüyü ve çirkini değil.

İzzetli ve aziz meclis-i âliniz bâki kalsın. Asla yasak olanı yapmayınız ve büyüklerin yolundan ayrılmayınız. Şimdi dönüp gelen gâzi ve imam, (Allah güzelliğini artırsın) kemâle ermiş, büyük ilme sahip, güzel huylu, doğru bir dile sahip, fazılların yolundan giden, âdab ve usûl bilen, kıymetli ve değerli bir kişidir. (Elçi) yakın zamanda bu dost ile akraba olmak ve her şeyi tamamlayarak kemâle erdirmek üzere gönderildi. Ayrıca ulaştırılmak üzere mektuplar

gönderilmiştir. Elinize ulaştığında o haberlere itimat edebilirsiniz. Söylenen sözler ve verilen haberler bu dosta aittir. Sevindirici ittifak görüşmelerinden olumlu sonuçların çıkması öncelikli beklentimizdir. Her muradın, kardeşlik ve kucaklaşmanın gerçekleşmesi umulur.

Vesselam. (Arâsiü'l-Havâtîr, 42a- 44a; Toyserekânî, 107-109)

Harezmşah, Mahmud Han'dan övgü ile bahsederek akrabalık bağı kurmak istediğini açıkça dile getirmektedir. Onun bu isteğinden bölgede büyük bir tehlike arz eden Oğuzlara karşı daha önce kurulan ittifakın devam ettirilmesi arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta dikkat çeken başka bir konu da İl-Arslan'ın Mahmud Han'a karşı kullandığı üslûptur. Bilindiği üzere Atsız, Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'e gönderdiği mektuplarda “*bende*” tâbiri kullanırdı. Ancak bu durum İl- Arslan döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. İl-Arslan'ın Mahmud Han'a hitap ederken “*sadık dost*” kavramını kullanması kendisini Selçuklu hükümdarı ile eş değer gördüğünü ortaya koymaktadır. İl-Arslan'ın bir yandan Oğuzlara karşı Mahmud Han'dan yardım istemesi bir yandan da kendini sultan ile eş değer görmesi dikkat çekicidir.

Harzemşah'ın emirlerinden Şikâr Bey aracılığıyla Selçuklu hükümdarına gönderdiği başka bir mektubu ise şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük hakan Celalüd'dünya ve'd-din, yardım sever, dünyanın sahibi, kudretli padişahın ömrü uzun olsun. Cihan hizmetkârı, felek kölesi olsun. Devletine bağlı, izzeti yüce, koruyan ve yarım eden sultan. Dürüst, temiz kişilikli, halis imanlı ve ömrünü ibadetle geçiren birçok kişi şahsınızın ve sarayınızın merhamet ve cömertlik pınarlarından faydalanarak mutlu olduklarından yüce Allahtan dua ve niyaz ederler. Meclisi-i âlinizin istek ve arzuları sayesinde dünyanın doğusunda ve batısındaki ülkelerin çoğu onun adaletiyle süslenir.

Şevval ayının başlarında Şikâr Bey (Allah mutluluğunu artırsın) örnek bir devlet adamı olarak padişahlığın süsünün

güzelliğiyle hizmet etmek için oraya geldiler. O, bundan onur duydu. Sizden yardım etmeniz için istekte bulunuldu. Parlak günlerinin devamı için dualar edilir ve hayır sözler konuşulur. Onların bu yüce görevlerinden uzaklaştırılması konusunda hem fikir olunmalıdır. Çünkü ihlas ve doğruluktan sapıp aşırıya kaçanlara bu görevler verilemez. Onlar itaat yoluna girip boyun eğmezler. Din ve dünya üzerinde seçilmiş olan kulları Allah daim etsin. Hizmetinize girip itaat ederler. Sadakatsiz olanlara asla müsaade edilmez. Böylece devlete yardım edenlerin gönlünde taht kurarlar. Böylece Ehl-i İslâm'ın güçlü kolları ortaya çıkar. Bu ittifak övülmüştür ve sözleri aşikârdır. Memleketin kurallarına uyup yüce sultanlığınızı ilan edebilirsiniz. Bundan sonra fetih ve yardım beklentisi birbiri ardına gelir. Devletin gücünün ve bereketinin artmasına sebep olur. Yakın zamanda yeryüzünün kudret kabzası meclis-i âlinizin eline geçecektir. Hizmetkârlardan her biri itaat etme şartlarını yerine getirmek için mübarek emirlerinizi beklerler. Ayrıca bu duruma uygun hareket ederek hizmetinize girmeleri için görevliler gönderir. İzzetli, aziz ve celil olan sultanın devleti kıyamet gününe kadar payidar kalsın. Fitne bir an önce o topraklardan uzaklaştırılsın.

İnşaallâhu Teâlâ (Toyserekanî, 1318;109-111)

İl-Arslan mektubunda Mahmud Han'dan beklentilerini dile getirmekte ve devlet içerisinde karışıklık çıkaran devlet adamlarına dikkat etmesini ve bir an önce görevden uzaklaştırmasını tavsiye etmektedir. Bunun için liyakatli olanların göreve getirilmesi gerektiğini, bunun devletin devamlılığı için elzem olduğunu, böylece bu topraklardaki fitnenin ortadan kaldırılacağını belirtmekte ve ayrıca yakın bir zamanda Selçukluların ihtişamlı günlerine geri döneceğine inancının tam olduğunu dile getirmektedir. Harezmşah'ın bu mektubundan Selçuklu Devleti içerisinde meydana gelen hadiseleri yakından takip ettiği ve taraflar arasındaki ittifakı güçlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Harezmşah İl-Arslan'ın, Selçuklu hükümdarına dostluk dileklerini ve önemli bilgileri iletmesi için bir emirini görevlendirdiğini bildiren başka bir mektubu da şöyledir:

Büyük hakan, Rüknu'd-dünya ve'd-dîn Ebû Kâsım Mahmud b. Muhammed b. Buğra Han (Allah şanını yüceltsin) Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük sultan, İslâm padişahı, Rüknu'd-dünya ve'd-dinin saltanatı uzun olsun. Bahtı açık, devleti güçlü, izzetli, aziz, celil, hamî, koruyan ve gözeten sultan. Bu iyi niyetli kişiler o hazret için güzel işler yapıp haberler verdiler. Yüceliğin ve ululuğun gelişsin. Haşmetin dünyada yücelsin. Büyük nimetler verilsin ve övgü tezahür etsin. Bu önemlidir ve destek verilmelidir. Olgunluk fazileti, büyüklük, izzet, aziz ve celil olmak, devletin iki cihanda saadeti, o hazret sayesinde mümkün olur.

O vakitte büyük emirlerden Şucâ'üddin Merdankêş Candar (Allah saadetlerini artırsın) sarayda bulunmaktadırlar. Onun sarayının güvenliğini sağlamaktadırlar. Güzel tavırları ile bilinen ve zikredilen meşhur vefa tahtına ulaştı. Yine güzel bir davranışla (Allah onun yeryüzündeki topraklarını temiz kılsın) iyilik ve merhamet duygularına sahip oldu. Mektupların her birinin dili açık ve anlaşılırdır. Onlardan her biri sahihtir. Konulara, meselelere, onların ayrıntılarına ve usûllerine vâkıftırlar. İtaat şartlarından her biri görkemli törenle yerine getirilir. Şerefli insanların hatırına kurtuluşa erme, din ve dünya için yapılması gereken işleri yapma isteği gelir. Rebiülâhîr ayının ortalarında Şucâü'd-dünya ve'd-din Candar (Allah saadetini artırsın) Harezm topraklarından yüce hazrete hizmet etmek için gelmiş ve ikbâl durağına ulaşmıştır. Onun dilindeki sözler açıktır. Onlar içten bir samimiyet ve dürüstlikle gönderilmiştir. Ulaştığı zaman tebliğ ettiği haberler kesin ve nettir. Şeref ve değer bulacağını ümit ederiz. O mektuplara az ve çok itimat edilmesi beklenti ve umudumuzdur. Arzulu ve kutlu davranışlar, parlak işaretlerin hazzı yakın zamanda son düşmana kadar sirayet edecektir.

Vesselam. (Toyserekânî, 1318:111-113)

İl-Arslan, önemli devlet adamı Merdankêş Candar'ın saraya gönderildiğini ve vereceği bilgilerin önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca elçinin verdiği haberlere itibar edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu mektuptan iki taraf arasındaki

dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Burada ilginç olan hadise, İl-Arslan'ın Karahanlı soyundan gelen Mahmud Han'ın hükümdar olmasını içine sindirememesine rağmen müttefik olma isteğidir. O, Oğuz tehlikesine karşı birlikte hareket etmek gerektiğinin farkında olduğu için bu mektupları gönderdi.

Rükneddin Mahmud'un Harezm'i ziyaret etmek için gönderdiği mektuba Harezmşah'ın nazik bir üslûpla verdiği cevabı şu şekildedir:

Rüknü'd-dünya ve'd-din Ebû Kâsım Mahmud b. Muhammed b. Buğra Han, Meclis-i âlinin hükümdarı, dünyanın efendisi, büyük hakan, Rüknü'd-dünya ve'd-din, Allah devletini yüceltsin, haşmetini artırsın. Felek sana itaat etsin ve ikbalin parlak olsun. İzzetli, yüce, koruyan, gözeten ve yardım eden hükümdar saltanatın binlerce yıl sürsün. O hazretin ve devletin yaptığı eserler ve işler herkes tarafından bilinmektedir. Meclis-i âlinizin parlaklığı (Allah çoğaltsın) ve dünya saadetinin gölgesi başınızın üzerinde yer almaktadır. İnsanlara çokça yardım etmesi, sınırsız ihsanlarda bulunması cömertliğinin süsüdür. Böylece devlet ve ikbalin yükselir.

O vakitte diğer ülkelerin elçilerinin getirdiği mektuplardan (Ancak Allah boyun eğerez) anlaşıyor ki Meclis-i âliniz (Allah yüceltsin) yola çıkmaya karar verdi. Mübarek sancağı kaldırarak Harezm'e doğru yürümek ister. Ülkenin üstündeki parlaklık adımınız bu devletin ve vilayetin üstünü kaplasın. Kutlu sözleriniz Harezm ve çevresindeki topraklarda duyulur. Kaldırdığınız toz insanların başının süsü olur. Harezm toprakları oldukça dardır. Meclis-i âlinizin toprakları güzel ve gayet geniştir. Bölgede örneğine az rastlanır bir şekilde veba salgını ortaya çıkmıştır. Burada yaşan insanlar âciz ve çaresiz kalmışlardır. Meclis-i âlinizin maiyetindekiler ile birlikte sancağınızın girişi ve bu görevin yerine getirilmesi için uygun değildir. Ancak telaşa ve paniğe gerek yoktur. Eğer bu salgın iyi bir tedavi ile durdurulursa Harezm sınırlarındaki sıkıntılar da ortadan kalkar. Müslümanların hastalıktan kurtulmaları ve hayat şartları gittikçe zorlaşmaktadır. Sizin için uygun olursa gelecek yıl (halkın) itaatlerini arz etmeleri için burada bir ordugâh

kurulması ve tören düzenlenmesi münasip olacaktır. O zaman yüce sancaklarınızın göğe kaldırılması için ferman buyrulur. Gereği yerine getirilerek karşılama yapılır. İzzetli ve yüce meclisiniz daim olsun. Bu dünyada tüm amaçlarınıza ulaşmanızı temenni ederiz.

Vesselam. (Toyserekânî, 1318:113-115)

Harezmşah, mektubunda Harezm topraklarının dar olduğunu, bölgede veba hastalığının baş gösterdiğini, Rükneddin Mahmud'un bu şartlarda gelmesinin uygun olmadığını belirterek yapılacak ziyaretin ertesi yıla bırakılmasını talep etmektedir. İl-Arslan'ın mektubunda geçen veba salgını hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Harezmşah İl-Arslan'ın böyle bir tutum sergilemesinin iki nedeni olabilir. Birincisi o tarihte bölgede gerçekten veba salgını vardı ve bu yüzden Selçuklu hükümdarının gelmesini istemedi. İkincisi de Harezmşah, Mahmud Han'ın Harezm topraklarına gelmesini istememiş bu yüzden onu oyalamak amacıyla böyle bir yola başvurmuş olabilir.

Irak Selçuklu Devleti İle İlişkileri

Gıyaseddin II. Muhammed İle İlişkileri

İl-Arslan hüküm sürdüğü dönemde Irak Selçuklu Devleti ile sıcak ilişkiler kurdu. Harezmşah yeni Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han'ın idarecilik vasıflarından yoksun olduğunu bildiğinden Irak Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin II. Muhammed'e (547-554/1152-1159) bağlılığını bildirdi. Onun böyle bir tutum sergilemesinde kut düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Rükneddin Mahmud, Sultan Sencer'in kız kardeşinin çocuğuydu. Oysa Türk devlet geleneğine göre taht, hanedan soyundan gelen erkek çocuğun hakkıydı. Bu durumda Irak Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin II. Muhammed hanedan kanı taşıdığı için büyük sultan olma iddiasıyla harekete geçti. (Nizamü'l-Mülk, 2019:25-27; Kafesoğlu, 2016:239-248; Sevim- Merçil,2020:609-610) Irak Selçuklu Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken Mahmud Han, Horasan topraklarında Oğuzlar ile mücadele etmekteydi. Bu durum Irak hükümdarı için kaçırılmayacak bir fırsattı. İlk olarak büyük sultan olma düşüncesini

paylaşmak üzere Harezmşah İl-Arslan'a elçiler gönderdi. Ondan kendisine destek olmasını, ayrıca halife ile ilişkilerini düzeltmek için arabuluculuk yapmasını istedi. İl-Arslan, Irak Selçuklu hükümdarının bu isteğini kabul ederek halife ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki münasebetlerin düzeltilmesi için gayret gösterdi. (Kafesoğlu, 1984:75)

İl-Arslan, hem Mahmud Han'ın hem de Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Muhammed'in Halife el-Müktefi ile aralarındaki problemleri çok iyi biliyordu. İki hükümdarın halife ile aralarındaki sıkıntının altında yatan neden meşruiyet meselesidir. Halife Müktefi, Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düştüğü dönemde Selçuklu tahtına çıkan Mahmud Han'ı tanımayarak hutbeyi Sultan Sencer adına okutmaya devam etti. Kısacası Mahmud Han'ın hükümdarlığının meşruiyetini onaylamadı. Bu durumun Sencer'in vefatından sonra da devam etmesi iki tarafın arasının açılmasına neden oldu. (Barthold, 2017:348)

Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin II. Muhammed ile halifenin arasındaki mesele de meşruiyet meselesidir. Sultan, tahta çıktığında halifeye bir elçi göndererek adına hutbe okutulması talep etti. Ancak el-Müktefi hükümdarın bu isteğini kabul etmedi. Ayrıca amcası Süleymanşah'ı kışkırtarak devlet içerisinde kargaşa çıkartmayı başardı. Halifenin her iki Selçuklu hükümdarını tanımamasının nedeni uzun yıllardan beri beklediği Selçuklu tahakkümünden kurtulmak için fırsat kolladığını tahmin etmek zor değildir. Gıyaseddin II. Muhammed yapılan mücadeleler sonucunda amcası Süleymanşah'a üstünlük sağlamayı başardı. Sultan II. Muhammed amcasının isyan etmesin arkasında Abbâsî Halifesi el-Müktefi olduğunu bildiğinden Bağdad üzerine bir sefer yapılması gerektiğine inanıyordu. Irak Selçuklu devlet adamları da artık Abbâsî Halifesi el-Müktefi ile mücadele etmenin zamanın geldiğini, sefer yapması durumunda karşısında hiç kimsenin duramayacağı yönünde teşvik edici telkinlerde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Zilhicce 551/Ocak Şubat 1157'de ordusuyla Hemedan'dan hareket ederek Bağdad önlerine kadar geldi. Irak Selçuklu ordusu içerisinde Zeyneddin Ali Küçük, Atabeg Ayaz, Şerafeddin Gürdbâzu gibi

komutanlar yer almaktaydı. Ayrıca Gârraf Hâkimi Bedir b. Muzaffer 400 gemi ile Irak Selçuklu Devleti'ne destek verdi. Böylece Bağdad hem karadan hem de nehir tarafından kuşatılmış oldu. Kuşatmanın uzun sürmesine rağmen Abbâsî veziri Yahya b. Hubeyre yeteri kadar gıda stoklayıp gerekli tedbirleri aldığından Bağdad'da herhangi bir sıkıntı yaşanmadı. Ayrıca Abbâsî veziri kuşatmadan kurtulmak amacıyla Azerbaycan Atabeyi İl-Deniz'e mektuplar yazarak Irak Selçuklu şehzadelerinden Melikşah b. Mahmud veya Arslanşah b. Tuğrul'dan biriyle Hemedan'a sefer düzenlenmesi için teşvik ediyordu. İbn Hubeyre'nin bu çabaları sonuç verdi. Atabey İl-Deniz şehzadelerden Melikşah b. Mahmud'u yanına alarak Hemedan topraklarına doğru harekete geçti. Sultan Muhammed, durumu haber alır almaz komutan ve devlet adamlarını toplayarak ne yapılması gerektiği konusunda istişarelerde bulundu. Yapılan istişareler sonucunda son bir kez Bağdad'a saldırma kararı alındı. Ancak yapılan bu saldırılarda sonuç vermeyince sultan, Rebiülevvel 552/Mayıs 1157'de kuşatmayı kaldırarak Hemedan'a geri dönmek zorunda kaldı. (İbnü-l-Esîr, XI, 1991:181-183; el-Bündârî, 2017:223-230); el-Hüseynî,1943:94-99;er-Ravendî, II, 1999:256-258; Şebânkâreî, 1342: 118; Şebânkâreî, 2021: 92;Müneccimbaşı, I, 2000:180-181; Sevim Merçil, 2020:329-338; Öngül, 2018:80-81)

Sultan Muhammed'in Hemedan'a yaklaştığını haber alan Atabey İl-Deniz buradan ayrıldı. Tek başına kalan Melikşah Huzistan'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece Sultan Muhammed yeniden Hemedan'a hâkim oldu. Bir başarı elde edilemeyen sefer sonrasında Irak Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkiler tamamen koptu. Harezmşah, bölgede yaşanan hadiseler nedeniyle hilafet makamı ile diğer iki devlet arasındaki ilişkilerde denge siyaseti izlemeye çalıştı. Hatta müstakil bir hükümdarlık vasfına sahip olmasına rağmen sıkıntıların hallolması için göstermelik de olsa Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı olduğunu beyan eden mektuplar gönderdi. Ancak Gıyaseddin II. Muhammed'in 1159'da vefatının ardından devlet içerisinde dengeler değişmeye başladı. (İbnü-l-Esîr, XI, 1991: 208; el-Bündârî, 2017: 257; el-Hüseynî, 1943:100; er-Râvendî, II, 1999:259; Münecimbaşı, I,

2000: 181; Hamdullah Müstevfî, 1387,460; Hamdullah Müstevfî, 2018:367; Şebânkâreî, 1342: 118; Şebânkâreî, 2021: 92; Sevim-Merçil,2020: 337-338; Öngül, 2018,81)

Süleymanşah İle İlişkileri

Sultan Muhammed'in vefatından sonra devlet erkânı arasında tahta kimin çıkacağıyla ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Emirlerden bir kısmı Muhammed'in kardeşi Melikşah'ı, bir kısmı amcası Süleymanşah'ı, Azerbaycan Atabeyi İl-Deniz ise Arslanşah b. Tuğrul'u desteklemekteydi. Bu sırada devlet adamları meselenin çözümü için Sultan Sencer'in devlet adamlarından Rey Hâkimi İnanç Bey'e başvurdular. O da Süleymanşah'ın (555-556/1160-1161) taht için en uygun aday olduğunu bildirdi. Süleymanşah bu sırada yeğeni Muhammed ile yaptığı savaşı kaybettiğinden Musul'daki bir kaleye hapsedilmişti. Devlet adamları, Musul Hâkimi Kutbeddin Mevdûd'a bir elçi göndererek Süleymanşah'ı yeni hükümdar ilan ettiklerini ve serbest bırakılmasını istediler. Kutbeddin Mevdûd onu serbest bırakarak Hemedan'a gönderdi. Süleymanşah, Safer 555/Mart 1160'ta Irak Selçuklu hükümdarı oldu. Tahta çıkar çıkmaz önce kendisini destekleyen Rey hâkiminin veziri Şihâbüddin Mahmud'u vezâret makamına tayin etti. Atabey İl-Deniz ile anlaşarak Arslanşah'ı veliaht ilan etti. (el-Bündârî, 2017:254-255; el-Hüseynî,1943: 101; er-Râvendî, II, 1999: 262-264; İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1412:192; ; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 211; İbn Kesîr, XII, 1995: 240-241; Şebânkâreî, 1342:118; Şebânkâreî, 2021: 92; Hamdullah Müstevfî, 1387: 460; Hamdullah Müstevfî, 2018: 367; Münecimbaşı, I, 2000:185-186; Öngül, 2018:84-85)

Aynı yıl el-Müktefî vefat edince yerine oğlu Müstencîd Billah (555-565/1160-1170) geçti. Süleymanşah devlet içerisinde düzeni sağladıktan sonra Abbâsî halifesiyle aralarındaki problemleri halletmek için girişimlerde bulundu. Bunun için Kadı Nebîheddin, Ebu Hureyre ve İbn Toganyürek'i yeni halifeye elçi olarak gönderdi. Ancak gelen elçiler halifenin veziri İbn Hubeyre tarafından hiç hoş karşılanmadılar. Müstencîd, Süleymanşah adına hutbe okutmayarak Selçuklu hâkimiyetinden çıktığını ilan etti. Ayrıca devlet

adamlarından Ebu Hureyre ve Sevinç Nizam'ın öldürölmesi üzerine İbn Toganyürek aynı akıbeta uğramamak için Bağdad'dan kaçmak zorunda kaldı. Böylece Abbâsî halifesi uzun yıllardan beri hayalini kurduğu bağımsızlığa kavuştu. Yaşanan bu gelişmeler iki devlet arasındaki ilişkilerin tamamen koptuğu anlamını taşıyordu. (el-Bündârî,2017: 259-260; İbnü'l-Esîr XI,1991: 213-214; Sevim-Merçil, 2020:340; Öngöl, 2018:85)

Süleymanşah hükümdarlık becerilerine sahip bir kişiliğe sahip değildi. Zamanını sürekli zevk-i safa içerisinde geçirmesi ve devlet adamlarını huzuruna kabul etmemesi onları rahatsız etti. Bunun üzerine emirler harekete geçerek sultanı tutuklattılar. Süleymanşah Rebiülevvel 556/Mart 1161'de öldürölldü. Kaynaklar onun yay kışıyle veya zehirlenerek öldürölldüğünü kaydetmektedirler. (İbnü'l-Esîr XI, 1991:220; el-Bündârî, 2017:261-262; el-Hüseynî, 1943:102; Sevim- Merçil, 2020:340; Öngöl,2018:85) Harezmşah İl-Arslan, Süleymanşah'ın kısa süren saltanatına rağmen onunla iyi ilişkiler kurdu. Bu süre zarfında ona bağılığını bildiren iki mektup gönderdi. İl-Arslan'ın gönderdiği ilk mektup şu şekildedir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, sultan-ı muazzam, İslâm padişahı, Gıyasüd'dünya ve'd-din, kerem sahibi, kudretli ve yardımsever padişahın ömrü uzun olsun. Devletin yardımcısı, bahtı açık, Allah dostlarını gözeten, düşmanları kahreden, izzetli, kudretli, yüce koruyu ve muîn olan Sultan-ı Muazzam Gıyasüd'dünya ve'd-din Ebu Şucâ Süleyman b. Muhammed, lütfu bol dergâhınıza hizmet etme mutluluğuna erişmeyi niyaz ederiz. Yüce Allah'ın keremi, büyüklüğü, hiddetinden haberdar olduğunuz yüce sarayınızın ve ikbâlinizin kaynağı sınırları aşmıştır. Elle yazılan yazılar ve söylenen sözler âciz ve eksik kalmıştır. O, izzetli, aziz ve celil sıfatlarının yanı sıra fazılların lütfunun ümidine ve yüce sınıflara da vâkidir. Her türlü engelin ortadan kaldırılması en büyük muradımızdır. Böylece o cömertlik makamına ulaşılır. Güçlü devletin düzenini sağlamak için gayret dizginini elinde tutmak ve Allah'ın kurallarına uymak gerekir. Devletin tahtına bağılı olduklarını söyleyenler sahip oldukları makama sadakatlerini delil olarak gösterip şahit tutarsa zor işler kolaylaşır. Dünyanın

doğusunda ve batısında, meclis-i âlinizin kudret kabzasının siyasetinin gelmesi beklenir. Uzakta ve yakında olanlar itaat ve sadakat kemeriyle bağlıdır.

Emniyetli bir yere haber götürmek için gönderilen güvenilir elçi oraya ulaştı. Ancak onun Harezm'e geri dönme süresi uzadı. Bu sebepten ki âlî meclisinize o güvenilir kişinin geri gönderilmesi için Horasan emirlerden bir elçi gönderildi. Onlara güzel cevaplar veriniz. Biz de kısa zamanda hâsıl olacak güzel durumları ve şahsınızın mutluluğu (Allah mutluluğunuz daim etsin) ile ilgili gördüklerini anlatmalarını bekleriz. Şimdi bu güvendiğimiz kişiyi geri gönderiniz. Görüşmeye büyük emir ve Sipehsâlâr Mutemüddin Kutluğ Candar Bey (Allah güvenirliliğini artırsın) güçlü devletin müşfik bendelerinden, iyi niyetli hizmetkârlarındandır. O, Allah'ın kurallarına uyar. Kendisinin emaneti kabul etme ehliyeti ve mektupları saklama tahammülü vardır. Büyük emirlerden Şemseddin, Şikâr Bey ve Rus Âba'yı (Allah saadetlerini daim etsin) gönderdik. Onların getirdikleri haberler ülkenin selameti içindir. Onları bildirmek için değerli kabullerinizi beklediklerini öğrendik. Onların bir an önce yüce sarayınızda huzura kabul edilmeleri ve hızlı bir şekilde geri dönmeleri için gereken emrin verilmesi beklenmektedir. Bu örnek davranışla sadakat ve bağlılık yerine getirilir.

Vesselam (Toyserekânî, 1318: 98-101)

Harezmşah mektubunda gönderilen elçilerin geri dönmediklerini, Irak Selçuklu hükümdarından bir an önce onları huzuruna kabul ederek geri gönderilmelerini talep etmektedir. Mektubun satır aralarındaki dikkat çekici başka bir husus Büyük Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han'a ve Irak Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin Süleyman'a gönderdiği mektuplardaki farklılıklardır. Onun Selçuklu hükümdarına gönderdiği mektuplarda “*dost*” diye hitap ederken Süleymanşah'a bağlılığını bildiren “*bende*” tâbirini kullandığını görmekteyiz. Bu hitap göstermelik de olsa İl-Arslan'ın Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Süleymanşah'a gönderilen ikinci mektupta ise şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, sultanı muazzam ve yeryüzünde emir veren Gıyasü'd-dünya ve'd-din, cihanın sahibi, kudretli, cömert, yardım sever sultanın ömrü uzun olsun. Dünya ona bâki kalsın ve felek kölesi olsun. Devleti kudretli, aziz, celil, koruyan ve yardım sever olsun. Gece ve gündüz hizmet şartlarını ve kulluk görevini ihya ederek yerine getirmeye gayret eder. Her an cihan devletinin günün artmasını, fetihler yapmanızı ve peş peşe zaferler kazanmanızı aziz ve celil olan Allah'tan niyaz ederiz. Hazırda bekleyen dostunuz o yüce emir üzere (Doğuda ve batıda Allah adını yüceltsin) o şeyleri ortaya çıkarmak için şartları yerine getirecektir. Samimiyetin ve içtenliğin etkisi kendisini göstermektedir.

Bendeniz kardeşliğini sarayınızın hizmetine (Allah büyüklüğünü ve yüceliğini artırsın) daima sunmuş olsa da bu vakitlerde kırgındır. Onlar topraklarını koruyamadıkları için suç işlemişlerdir. (Suçlular ile) aramızda kardeşlik hükmü ve soy birliği yoktur. Onlardan bazılarının incindiği ve acze düştükleri duyulmuştur. Şimdi bu süre içerisinde harekete geçilirse bayrakların yükselmesi için olumlu sonuçları olur. Azarlandıkları için hizmet şerefinde uzak kalmışlardır. Onlar büyük devlete karşı harekete geçerek yüce sancakların (Allah yüceltsin) dalgalanmasına izin vermek istemezler. Bunun için kulunuz onların hepsini affedip başlarını yukarı kaldırmalarını sağlamasını ümit eder. Meclis-i âliniz (Allah yüceliğini artırsın) tarafından af buyrulursa onların günahları başlarından dökülür. Af elbisesine ve rahmet değerine sahip olurlar. Onları yakın hizmetinize alarak her birini devletin gücüyle bereketlendirin. Bu zümre Harezm'de bulunan nan-pârede (iktâ) yaşamaktadır. Onlar kulunuzun yanında olduklarından kendilerine edep ve kulluğun incelikleri öğretilmektedir. Bu kulunuz onların hoş olmayan bir olay ve hareket yapmalarına müsaade etmez. Kaderde buna ihtiyaç duyulması ve kabul edilmesi halinde şefaatlerin en parlağı ve yücesi olur. İzzetli, yüce ve kudretli devleti kıyamet gününe kadar payidâr etsin. Zamanın kötü gözü hazretten uzak olsun.

Vesselam. (Toyserekânî, 1318: 101-103).

İl-Arslan mektubunda Irak Selçuklu hükümdarından Harezm topraklarında isyan eden bir zümreyi affetmesini ve hizmetine almasını talep etmektedir. Mektupta bahsedilen topluluk hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu topluluğun Kıpçaklar olması muhtemeldir.

Arslanşah b. Tuğrul İle İlişkileri

556/1161'de Süleyman Şah'ın öldürülmesinin ardından aynı yıl Azerbaycan Atabeyi Şemseddin İl-Deniz'in desteğini alan Arslan b. Tuğrul (556-573/1161-1177) Hemedan'da Irak Selçuklu Devleti tahtına çıktı. Atabey İl-Deniz, el-Müstencîd'den yeni hükümdar Arslanşah adına hutbe okutulmasını istedi. Ancak halife onun bu isteğini kabul etmedi. İl-Deniz aynı zamanda Arslanşah'ın annesiyle evliydi. Arslanşah, hükümdarlık vasıflarından yoksun bir kişiliğe sahip olduğundan devletin tüm idaresi aynı zamanda üvey babası İl-Deniz'in elindeydi. İl-Deniz, devleti bir hükümdar gibi yönetmekte hatta mevcut hükümdara emir bile vermekteydi. Bu durum Irak Selçuklu hanedanı tarafından hoş karşılanmadı. Atabeyin İran ve Irak'ta Büyük Selçuklu Devleti'ne ait toprakları ele geçirmek istemesi devlet erkânını rahatsız etti. Başta Sultan Sencer'in devlet adamlarından ve aynı zamanda Rey Hâkimi İnanç Bey olmak üzere birçok Selçuklu emiri bir araya gelerek İl-Deniz'e karşı ittifak kurdular. İki taraf arasında Kerec yakınlarında yapılan savaşı Irak Selçuklu ordusu kazanınca ittifak ordusu Huzistan'a çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada daha önce Arslanşah adına hutbe okutulmasını kabul etmeyen Müstencîd, İl-Deniz'e karşı Selçuklu hanedanından Mahmud b. Melikşah adına hutbe okutarak onu sultan ilan etti. Yeni halifenin bu davranışı İl-Deniz'in Abbâsî Halifeliğine karşı savaş hazırlığı yapmasına neden oldu. Ayrıca Şemseddin İl-Deniz'in devlet yönetimini ele geçirmesinden rahatsız olan Salgurlu Atabeyi Muzafferüddin Zengi, onunla mücadele etmek için Rey Hâkimi İnanç Bey'den yardım istedi. Salgurlu atabeyinin bu isteğini kabul eden Rey hâkimi, İl-Deniz'e karşı harekete geçti. İki taraf Sâve yakınlarında karşı karşıya geldiler. Yapılan savaş, Irak Selçuklu askerlerinin zaferiyle sonuçlandı. Bu yenilgiden sonra Atabeg Zengi ve İnanç Bey, Arslanşah'a biat ettiklerini bildirerek af dilediler.

(İbnü'l-Esîr, XI, 1991:220-221;el-Bündârî, 2017: 262-263; el-Hüseynî, 1943: 103; er-Râvendî, II, 1999: 265;Hamdullah Müstevfî, 1387: 460; Hamdullah Müstevfî, 2018: 367; Münecimbaşı, I, 2000: 185-186; Sevim-Merçil, 2020: 342; Öngül, 2018:87-89; Sümer, III, 1991:404) Arslanşah onları affederek hizmetine aldı. Bu süreçte Irak Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan karışıklıklara rağmen Harezmşah İl-Arslan, Arslanşah'a bağlılığını bildiren mektuplar gönderdi. Harezmşah'ın Irak Selçuklu hükümdarına gönderdiği mektup şu şekildedir:

Meclis-i âlînin hükümdarı, mutlu yardım sever, cihan hâkimi, kudretli sultanın ömrü uzun olsun. Allah dostlarının yardımcısı, düşmanlarını kahreden, izzetli, aziz ve celil, koruyan yardımcı ve gözeten sultan. Büyük dergâhınızda ve dünyadaki insanlara yardım ettiğiniz evinize (Allah onun mülkünü sonsuz kılsın) hizmet etmeyi arzularız. Yapılan cömertliklerde sınırlar aşılmış ve söylenilecek sözler ve yazılacak kelimeler aciz kalmıştır. O, güzel nimet ve kerem sahibi, izzetli, aziz celil ve güvenilirdir. Hizmetinize bir an önce girmeyi dileyen kulunuz yakınlarınızda olmayı diler. Allah'ın temiz adını doğuda ve batıda yüceltmek güzel bir davranıştır. Cömertlikte eşi ve benzeri yoktur. Eşsiz nimetler çocuklarına ve haleflerine kadar ulaşır. Büyük ittifaktaki gevşekliğin sebebi itaat etmeyen topluluklardır. Huzur ve rahatlığa kavuştuklarından (Allah doğruluklarını daim etsin) başkasının düzenine ve itaatine girme yolunu seçmezler. Yüce hümayunun görevlilerinin yolunda günah ve zevklerden bilgi ve doğruluk, kölelikten, yardım severlik ve güven hâsıl oldu. Şimdi bu bende de hizmetinize girmek için başka birinin gönderilmesini umar. Güzel davranışları örnek alarak bağışlanmaya gayret gösterir. İzzetli ve yüce devletin gücünün yanında kıyama durmaya hazırdır. Meclis-i âlinizden din ve dünyada iyi niyet ve istek talep edilir.

Vesselam (Toyserekânî, 1318: 103-105)

Bu mektupta İl-Arslan, Arslanşah b. Tuğrul'a bağlılığını bildirmekte ve hizmetine girmek için acele ettiğini beyan etmektedir. Harezmşah'ın cümlelerinden yerel yöneticilerle kurduğu ittifakta

çatlak meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumdan İl-Arslan'ın artık ittifak ortaklarına güvenmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Irak Selçuklu hükümdarına bağlılığını bildirerek yeni bir müttefik kazanma yoluna gitti.

Onun Arslanşah'a gönderdiği ikinci mektup şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, insanlığın sultanı, yeryüzünde ferman buyuran, Rûknü'd-dünya ve'd-din, memleketin düzenini sağlayanın saltanatı binlerce yıl sürsün. Cihandaki muratlarına ersin. Felek hizmetkârı olsun. Düşmanları kahreden, aziz, celil, maiyetindekileri koruyan ve gözeten hükümdar. Bir kere aziz ve celil olan Allah, kilitleri açmayı, dünya düzenini sağlamayı, insanoğlunun emir ve yasakları uymasını âli meclisinizin (Allah yüceltsin) iradesine teslim etmiştir. Kadılar ve hâkimler onun hükümlerini doğu ve batının dört bir tarafına duyurmuşlardır. Dünyanın her anı huzura kavuşmuştur ve insanlar güvendedir. Zor kolaylaşmıştır. Bereketli günlerde meclis-i âliniz gücünü göstermelidir. Daima devletin düzenini sağlamak, fitne perdesini kaldırmak, isyan eden ve başkaldıranları susturmak ve nifak ateşini söndürmek asıl görevinizdir. Doğuyu süsleyen âli meclisinize (Allah yüceltsin) arz edilir ki Allah büyük melikin nimetlerini daim etsin ve haramdan uzak tutsun.

Harezm topraklarına gelen hayır sahibi yüce zatlardan (Allah saadetini artırsın) biri kısa ve güzel bir hikâye anlattı. Ona karşı bazı oyunlar tertip edilse de yaptığı iyiliklere itimat edildiği müşahede olunmuştur. Öte yandan hazretin hizmetine girmek için birisi gelmiştir. Oradan uygun bir emir ve işaretle Kâbe-i Muazzama ve Peygamberin (s.a.v) Ravzâ-i Mükerrerme'ye gitmek için zat-ı âlinizin merhamet sevabından ve iyilik feyzinde medet beklemektedir. Meclis-i âliniz (Allah gücünü artırsın) güzel makama ve büyük cömertliğe ulaştı. Herkes onun itaat gölgesine sığınır. Yararlı olan her iş ve güzel ameller onun beğenilerine takdim edilmiştir. Emir-i Hâcib Kemaleddin (Allah işini daim kılsın) hizmetinize girmek üzere samimi bir niyetle yakın zaman içerisinde yola çıkmıştır. Parlak kişiliğiniz sayesinde (Allah mutluluğunuzu daim

etsin) önemli işleri arz ederek ihtiyaçları gidermede yardımcı olur. Bu şerefe nail olmak ve cömertliğin gereğini yerine getirmek her zaman beğenilen bir davranıştır. İnşallah hâlis bir itaatle göze girecektir. Meclis-i âlinizin verdiği mübarek işaretle verilen görev ve vazifeleri büyük bir gayret ve özveriyle yerine getirecektir.

İnşallahu Teâlâ (Toyserekânî, 1318: 105-107)

İl- Arslan gönderdiği ikinci mektupta ise ismini zikretmediği büyük bir İslâm âliminin hac görevini yerine getirmek için yola çıktığını ve kendisine yardımcı olunmasını istemektedir. Ayrıca Emir-i Hâcibi Kemaleddin'i devletler arasındaki iyi ilişkilerin sürdürülmesi için gönderildiğini belirtmektedir. Diğer mektuplarda olduğu gibi İl-Arslan'ın Irak Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirmesi dikkat çekici bir diğer husustur. Bundan sonraki süreçte Harezmşah, olayları dikkatli bir şekilde takip etti. O, Müeyyed Ay-baba'nın 1163'te Irak Selçuklu Devleti'ne sığınmasına kadar cereyan eden olaylara müdahale etmedi.

Müeyyed Ay-Aba İle İlişkileri

Harezmşah İl-Arslan'ın saltanatında uğraştığı başka bir mesele de Horasan Hâkimi Müeyyed-Ay-aba meselesidir. Daha önce anlatıldığı gibi Horasan topraklarında önemli bir güç elde eden Oğuzlar, 556/1161'de Nişâbûr'u ele geçirdiklerinde son Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han ve oğlu Celaleddin'i hükümdar ilan ettiler. Aynı tarihlerde Horasan Hâkimi Müeyyed Ay-aba, Nişâbûr yakınlarında bulunan Şâristan şehrini kuşattı. Cemaziyyelâhir 556/ Haziran 1161'de başlayan kuşatma Şaban 556/Ağustos 1161'e kadar sürdü. Ay-aba şehri ele geçirdiğinde kadın ve çocuklara dokunmadı. Ardından daha önce Oğuzlara karşı birlikte hareket ettikleri Büyük Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han ve oğlunu yakalatarak gözlerine mil çektirdi. Hapsedilen baba oğul kısa süre sonra vefat ettiler. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:224-225; Cüveynî, 1342: 156; Cüveynî, 2013: 263; Hamdullah Müstevfi, 1387: 485; Hamdullah Müstevfi, 2018: 386; Şebânkâreî,1372: 136; Şebânkâreî, 2021: 107-108; Mîrhând, IV 1339: 364-365; Mîrhând, 2022: 49; Hândmîr, II, 1380: 633; Ayan, 2007: 80; Köymen, 2020:469-475; Barthold, 2017: 350)

Müeyyed Ay-aba, Nişâbûr topraklarını ele geçirdikten sonra hâkimiyet sahasını genişletmekte kararlıydı. Hemen harekete geçerek 558/1163'te Tûs ve Kûmis bölgelerini zapt ettikten sonra Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul adına hutbe okutmaya başladı. Bu süre içerisinde hutbe, Cürcan'da İl-Arslan ve Dihistan'da da İhtiyarüddin Aytak adına okutulurken Merv, Belh ve Serahs'da Oğuzların adına okutulmaktaydı. Herat şehrinde ise durum çok farklıydı. Emir Ay-Tegin adında bir komutan şehri Gurlular adına idare ederken aynı zamanda Oğuzlarla antlaşma yapmıştı. Burada dikkat çekici olan konu hutbenin Sultan Sencer adına okutulmasıdır. Bu durum Oğuzların vefat etmesine rağmen Sultan Sencer dışında hiçbir hükümdarın egemenliğini kabul etmediklerinin göstermektedir. Mahmud Han'ın öldürülmesi ve Müeyyed Ay-aba'nın bölgede nüfuzunu artırması Harezmşah'ı oldukça rahatsız etti. İl-Arslan, 558/1163'te ona karşı harekete geçerek Nişâbûr'u kuşattıysa da başarılı olamadı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 239; Cüveynî, 1342:156-157; Cüveynî, 2013: 263-264 Ayan, 2007: 85; Kafesoğlu, 1984: 77; Barthold, 2017: 350-351)

Müeyyed Ay-aba, Harezmşah ile başa çıkamayacağını anlayınca Irak Selçuklu Hükümdarı Arslan b. Tuğrul'a sığındı. Hükümdar onun valiliğini tanıdı. Müeyyed Ay-aba'nın hükümdara sığınmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden birisi İl-Arslan'dan korkmasıydı. İkincisi ise Irak Selçuklu Devleti'nin yönetimini elinde bulunduran Atabey Şemseddin İl-Deniz ile çok eskiden beri dost olmalarıdır. Böylece Irak Selçuklularının desteğini alan Müeyyed Ay-aba, Horasan topraklarında hâkimiyetini artırmaya devam etti. Onun giderek güçlenmesi İl-Arslan açısından büyük bir tehditti. 560/1165 yılının Cemaziyyevvel/Mart ayında Nesâ'yı ele geçirme teşebbüsünde bulunması Harezmşah'ın tepkisine yol açtı. O, Harezm ordusunun yaklaştığını haber aldığı anda Nişâbûr'a çekilmek zorunda kaldı. Şehirde asayiş sağlayan İl-Arslan, burada adına hutbe okutmaya başladı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:256-257; Barthold, 2017: 350-351; Ayan, 2007:110-111; Bünyatov, 2003:31-32; Kafesoğlu, 1984:78)

İl-Arslan, Horasan'ın doğusundaki topraklara hâkim olduğu sıralarda kendisine biat edenlerden biri de Sultan Sencer'in gulâmlarından ve aynı zamanda Dihistan Hâkimi İhtiyarüddin Aytak idi. İbnü'l-Esîr, İhtiyarüddin Aytak'ın Harezm askerlerinin baskısı yüzünden Oğuz reislerinden Yağmur Han ile savaştığını kaydetmektedir. Oğuzların bölgeye geldiğini haber aldığıında Bavendilerden yardım istemek zorunda kaldı. İsfahbed Şah Gazi Rüstem onun bu isteğine olumlu yanıt verdi. 555/1160 yılının sonlarında gerçekleşen bu savaşı ittifak kuvvetleri kaybetti. Şah Gazi bu mağlubiyetten sonra Sâri'ye dönerken İhtiyarüddin Harezm'e kaçmak zorunda kaldı. Başsız kalan Dihistan toprakları Oğuzlar tarafından yağmalandı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 215-216; Kafesoğlu, 1984: 77; Tokuş, 2018: 448) Bir süre Harezm'de kalan İhtiyarüddin Aytak ile İl-Arslan'ın arası bilinmeyen bir sebepten açıldı. Bu yüzden İhtiyarüddin Aytak, eski düşmanı Horasan Hâkimi Müeyyed Ay-aba'ya sığınmak zorunda kaldı. Harezmşah onları ortadan kaldırmak için bir sefer düzenledi. İhtiyarüddin Aytak, Müeyyed Ay-aba'dan aldığı desteğe rağmen Harezm ordusunun saldırılarına karşı ancak topraklarının güney kısmını koruyabildi. Bu seferden sonra Dihistan toprakları Harezmîlerin eline geçti. İl-Arslan buraya bir vali atayarak Harezm'e geri döndü. Durumu fırsat bilen Müeyyed Ay-aba, Zilhicce-560/Ekim-1165'de Beyhak'ı kuşatıp birçok kişiyi esir alması üzerine Harezmşah, yeniden sefere çıkmak zorunda kaldı. Bu iş için devlet erkânından Emir Esen-aba Beygu, Emir Necmü'l-Mülk Ali Hâce, Emir İsen ve Emir Bûrî Besmeli'yi görevlendirdi. Harezmli devlet adamları Recep 561/Mayıs 1166'da Horasan topraklarına geldiler. İki taraf, Hüsrevcîrd yakınlarında karşılaştılar. Yapılan savaşı Harezm ordusu kazandı. Böylece Dihistan, Beyhâk toprakları ele geçirilerek Harezmşah adına hutbe okutuldu. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 256; İbn Funduk, 1361:284; Kafesoğlu, 1984: 78; Barthold, 2017: 358; Ayan, 2007: 112; Bünyatov, 2003: 32)

İl-Arslan, Müeyyed Ay-aba'nın Irak Selçuklu Devleti'ne sığınmasından büyük endişe duymaktaydı. Çünkü Müeyyed Ay-aba, İl-Deniz'den aldığı destekle Horasan topraklarında rahat hareket

etmekteydi. Bu durum Harezmşah açısından önemli bir tehditti. Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın Müeyyed Ay-aba'ya değerli hediyeler ile birlikte hil'at gönderip onun valiliğini tanınması bardağı taşıran son damla oldu. Bölgede gittikçe güçlenen Harezmşahların varlığı Irak Selçuklu Devleti açısından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Bu sırada Nişâbûr'da bulunan Müeyyed Ay-aba, Harezmşah'ın olası saldırılarından korktuğu için durumu atabeye anlatmak üzere Hemedan'a geldi. O, İl-Arslan'ın Nişâbûr'u almak için planlar yaptığını ve gerekli tedbirler alınmaz ise durdurulamayacağını arz etti Bunun üzerine İl-Deniz, Harezmşah'a tehdit dolu bir mektup göndererek Müeyyed Ay-aba'ya saldırmaması konusunda uyardı. Atabey, Horasan bölgesinin ve hatta Harezm'in Selçuklu toprağı olduğunu hatırlatarak Irak Selçuklu Devleti'nin himayesinde olan bu şehre yapacağı olası bir saldırıya misliyle karşılık verileceğini söyledi. Bu tehditkâr mektup iki tarafı karşı karşıya getirdi. 562/1167 yılında Bistâm civarında meydana gelen savaşta taraflar birbirine üstünlük sağlayamadılar. (el-Hüseynî,1943:114; Kafesoğlu, 1984: 78; Ayan, 2007: 113; Bünyatov,2003:33)

Bu savaştan sonra Recep 562/Mayıs 1167'de Müeyyed Ay-aba Nişâbûr'dan kaçmak zorunda kaldı. Şehri ele geçiren İl-Arslan, aynı yılın Şaban/ Haziran ayında *Tâcüddin ve'd dünya Melikü't-Türk ve'l Acem İl-Arslan* unvanıyla adına hutbe okuttu. Gün geçtikçe gücünü artıran Harezmşah'a karşı direnemeyeceğini anlayan Müeyyed Ay-aba, kadısı Fahrüddin Kûfi'yi İl-Arslan'a elçi olarak göndererek af diledi. Ayrıca hutbeyi Harezmşah adına okutacağını ve sikke bastıracağını bildirdi. O da Müeyyed Ay-aba'ya hil'at ve değerli hediyeler ile birlikte bir elçi göndererek mükâfatlandırdı. Böylece İl-Arslan, Müeyyed Ay-aba'yı itaati altına alarak Horasan topraklarında kısa sürede olsa asayişini sağlamayı başardı. Bu durum Harezmşahların bölgeye tam anlamıyla hâkim olduğu anlamına geliyordu. (el-Hüseynî, 1943: 115; İbn-i Funduk, 1361:284; Kafesoğlu, 1984: 78; Ayan, 2007: 113; Bünyatov,2003: 33-34)

Müeyyed Ay-aba'nın İl-Arslan'a itaat etmesine atabey oldukça içerledi. Kırgın bir şekilde Bistâm'dan Rey'e geri döndü. Nişâbûr'un alınmasıyla birlikte Harezmşahlar ve Selçukluklar

arasındaki dostluk ilişkileri de kopma noktasına geldi. Artık Harezmşah müstakil bir hükümdar olarak Irak topraklarının iç işlerine karışmaya başladı. Aynı zamanda yerel bölge hâkimleri, Irak Selçuklu Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesine giriştiklerinden İl-Arslan'ı doğal müttefikleri olarak görmekteydiler. (Bünyatov, 2003:34; Kafesoğlu, 1984:79) Bu müttefiklerin başında Rey Emiri İnanç Bey vardı. O, özellikle Atabey İl-Deniz'in devleti yönetmesine karşı en sert muhalefeti yapmaktaydı. Bunun iki önemli sebebi vardı. Bunlardan ilki Arslanşah'ın hükümdar gibi davranmayıp devlet yönetimini atabeye vermesidir. İkincisi de aralarında akrabalık bağı olmasına rağmen Irak Selçuklu Devleti'ne haraç ödemesidir. Atabey İl-Deniz, İnanç Bey'in direncini kırmak için oğlu Cihan Pehlivan'ı onun kızı İnanç Hatun ile evlendirdi. (el-Hüseynî, 1943:120; Kafesoğlu, 1984: 79 Ancak bu evlilik bile Emir İnanç'ı durdurmaya yetmedi. Rey emiri, İl-Deniz'in Fars bölgesine gitmesini fırsat bilerek Arslanşah'a karşı Hemedan'a yürüdü. Durumdan haberdar olan atabey, hızla geri dönerek onu mağlup etti. Ardından Rey şehrini ele geçirip idaresini oğlu Cihan Pehlivan'a verdi. (er-Râvendî, II, 1999: 278; İbnü'l-Esîr, XI,1991: 282; Müneccimbaşı, I, 2000: 193; Öngül, 2018: 98; Sümer, III,1995: 405)

İnanç Bey bu yenilgiden sonra Bistâm'a çekilmek zorunda kaldı. Buradan Harezmşah'a bir mektup yazarak durumunu bildirdi. Ayrıca onu Irak topraklarına sefer düzenlemeye teşvik etti. İl-Arslan onun bu teklifini kabul etti. Dihistan hâkimine, İnanç Bey'e otuz bin dinar ve eksiklerini tamamlaması için gerekli desteğin verilmesini emretti. Ayrıca Harezmşah'a sığınan Karluk beylerinden Şemsü'l-Mülk b. Hüseyin Ayaz komutasında bir orduyu destek amaçlı onun yanına gönderdi. İnanç Bey gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 564/1169'da Rey üzerine yürüdü. İnanç Bey, Sultan Arslan ve Cihan Pehlivan'dan müteşekkil Irak Selçuklu ordusunu yenerek şehri ele geçirdi. Ardından onları takip ederek Sâve'ye kadar geldi. Bu sırada Azerbaycan'da olan İl-Deniz hemen geri döndü. Onların yardımına yetişerek İnanç Bey'in ordusunu mağlup etmeyi başardı. O, kaçarak Tebarek Kalesi'ne sığındı. Atabey dört ay boyunca kaleyi kuşattı. Rey Emiri daha fazla dayanamayacağını anlayınca ona

mektup yazarak barış yapmak istediğini bildirdi. Atabey onun bu isteğini kabul etti. İnanç Bey görüşmeleri sürdürmesi için veziri Saadeddin Eşel'i görevlendirdi. Yapılan görüşmeler sırasında İl-Deniz, veziri kendi tarafına çekmeyi başardı. Emir İnanç gece uyuduğu bir sırada gulâmları tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü. Böylece atabey önündeki önemli engellerden birini ortadan kaldırırken İl-Arslan da önemli bir müttefikini kaybetti. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:282; er-Râvendî, II,1999: 279-282; Müneccimbaşı, I, 2000:193; Bünyatov, 2003: 34; Öngül, 2018: 98-99; Sümer, III,1995: 405)

Abbâsî Halifeliği İle İlişkileri

İl-Arslan Harezmsah olduktan hemen sonra babası gibi Abbâsî Halifeliğiyle iyi ilişkiler kurmak istedi. Harezmsah İl-Arslan, Horasan'daki Oğuz meselesinin çözümü için daha önce araları bozuk olan Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin II. Muhammed ve Halife Müktefî arasında arabuluculuk rolü üstlendi. Bundan sonra İl-Arslan, tıpkı babası gibi kuracağı devlete meşruiyet kazandırmak amacıyla halifeye yakınladı. İlişkilerini geliştirmek amacıyla ona mektuplar göndermeye başladı. İl-Arslan'ın el-Müktefî'ye gönderdiği ilk mektup şu şekildedir:

Allah'ın selamı, en yüce bereketleri ve sürekli artan selamı; Âlemlerin Rabbi'nin halifesi, efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz olan Muktefî-Lîemrillâh'ın üzerine olsun. Kul, ona kendisinden başka ilah olmayan, her şeyin sahibi ve işleri evirip çeviren Allah'a sonsuz hamd eder. Kul ister ki Allah çok güvenilir olan Peygamberine, itibarlı dostu Muhammed'e salât etsin. Dahası hidayetin yıldızları ve rahmetin bulutları olan ailesine de salât etsin. Ve cennetin anahtarları, kara bulutlara kandiller olan ashabına da salât ve selam etsin. Bu kul yakını da uzağı da bildi. Arkada kalanların da önde olanların da farkında oldu. Efendimiz ve önderimiz, mü'minlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesi Muktefî-Lîemrillâh'ın celâli, himaye altında oldu ve çepeçevre sarıldı. O, şerefın kaynağı, ihtişam ve asaletin temelidir. Cömertlik ve yücelik ona aittir. Önderlik ve risâlet onunladır. Din

onunla sımsıkı bağlanmıştır. Onunla şariat yayıldıkça yayılmıştır. İzzetin ışıkları onunla yayılmış, şerefin bayrağı onunla dalgalanmıştır. Hoşgörünün binası onunla kökleşmiştir. İlmın sütunları onunla yükselmiştir. Adaletin kuralları onunladır. Erdem onunla anılmaktadır. Kim onunla olan anlaşmasına sarılırsa hem dininde hem de dünyasında arzu ettiği hedeflere ulaşmış olur. Hem dünyada hem de ahirette gayesinin nihayetine erişmiş olur. İşte kul bu şerefli davranışlardan (Allah onu bereketlendirsın ve onurlu kılsın) ve yüce ve şerefli tutumların da ötesinde (Allah onları şerefli ve yüce kılsın) görüşleri sağlam niyeti halis bir kimse idi. Adımları sağlam ve imanı halisti. Kendisiyle birlikte olan kişilerle olan dost ve uzakta olanlara düşmandı. Bu görevin sancağını dalgalandırmak, davetinin nurunu yüceltmek ve hüküm sürdüğü bölgeleri eliyle ve diliyle korumak konusunda kararlı idi. Topraklarını ve halkını eliyle ve diliyle himaye etmekteydi. İşte bu kul İslâm'ın meşhur sığınaklarından biri olan Harezm'i korumakla meşguldü. Şariatın ve hükümlerin saraylarından biri olan bu bölgeyi korumaktaydı. Her sene kardeşleri, evlatları, yardımcıları ve ordusu ile birlikte orayı şeytanın yardımcıları olan düşmandan korumak için cihat etmeye giderdi. İşte bu sebepten şirk diyarları ve Türk şehirlerine saldırarak ilerler ve kabilelerine baskın yapıp sığınaklarını zayıf düşürürdü. Çocuklarını ve kadınlarını esir alır, kahramanlarını ve savaşçılarını mahvederdi. Böylelikle de Müslümanların memleketlerini ve müminlerin evlerini onların şerlerinden ve ihanetlerinden korurdu. Şayet kul, Harezm'i böylesine korumakla meşgul olmasaydı, itaatle kanat çırpıp ve mukaddes yerlere (Allah azametini arttırsın) ve şerefli mekânlara (Allah daha da şereflendirsın) kanat çırpardı. Ve kulluğu konusunda daha fazlasına güç yetirirdi. Fakat o engeller yok mu, mazeretler gün gibi ortadadır. O ki mü'minlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesi, kıymetlimiz, efendimiz ve önderimiz Muktefî-Lîemrillâh'ın feyzinde de engellerden dolayı sunduğu mazeretler kabul edilecektir. Allah onun şanını yüceltsin, şerefini ve azametini arttırsın. Çevresini kuşatan gücünden ve mükemmel faziletlerinden dolayı affedilmesi umulmaktadır. Onun etrafına ışık saçan saygınlığı tercih edilmeye ve üstün tutulmaya

devam edilmektedir. İşte bu niteliklerden dolayı onun yanında atılır bineklerin ipi. İstekli kimselerin arzularının kesişme yeridir. Hz. Muhammed (sav) ve ailesinin yüzü suyu hürmetine kul ki hadisleri okur ve onlarla heybesini doldurursa kendisine tutunulacak bir önder olarak Peygamber'e ait bir tutum ve aydınlık davranışlardan habersiz kalmaz. Allah ışığını arttırsın. Allah bu kulun atalarının üzerlerine mağfired yağdırmıştır. Onlara rıza elbisesini giydirmiştir. Çünkü onlar Abbasî Devleti'ni zenginleştirmek ve geliştirmek için ellerinden geleni yapmış ve çokça çaba harcamışlardır. Allah bu devletin binasını genişletsin, temellerini sağlamlaştırsın.

Bu kulun ataları ne kadar vakitlerini alırsa alsın devleti imar etmek için yıllarını harcamışlardır. Bu hizmet ömürlerinin sonuna değin sürecek kadar vakitlerini almış olsa da bu devleti hassas bir şekilde ve itaatle imar ettiler. İşlerini örnek olacak derecede bir güzellikle yaptılar. Bu kul da onların izlerini takip etti ve onlar gibi yapmaya özen gösterdi. Özellikle fitnelerin tozunu saklayarak kendini gizlediği bir zamanda o, günlerini ve saatlerini bu devletin himayesini arttırmak ve bu davetin nişanelerini yüceltmek için harcardı. Sıkıntı ve imtihanların yüklerini bırakarak çadırlarını kurdukları ve işaretlerini diktikleri bir zamanda böylesine uğraştılar. Horasan'ın haline gelince, İran'ın merkezinde olan bu şehirde isyankârların baskınında o yapacağını yaptı. Turanlılar önde gelen Mâverâünnehir bölgesini yoldan çıkmışların saldırılarından kurtarmıştır. Yoldan çıkmış olanlar bu iki şehirde de namaz kılanlara işkence yaptılar. Mescitleri ve medreseleri yıktılar. El uzatılmaması gerekenlerin kanları döküldü, kıymetli canlara zarar verildi. Dinin direği sallandı, hükümdarlığın önemi parçalandı ve şerefi sarsıldı. Hakkın yıldızı yok oldu, sadakatin izleri silindi. Bu durum öyle bir hâl aldı ki şayet halife (onun gölgesi yakını da uzağı da kapsasın kanatları olanı da olmayanı da içine alsın) gereken ciddiyeti göstererek müdahale etmeseydi ve bu ateşi söndürmeye çalışmasaydı, kıvılcımları Irak'a kadar uzanırdı. Fakat bu zararlar diğer yerlere de ulaşmasın, amacına ulaşmasın ve gerçekleşmesin diye böyle yaptı. Nebevî ve imamete uygun (Allah nurlarını arttırsın) kanaatler ancak bu milletin hükümdarlarından birinin sancağı

altında, Müslümanların ve müminlerin topyekûn iş birliği ile gerçekleşecektir. Evet, işte bu milletin bir hükümdarı ve bu ümmetin bir sultanının kumandası ile mümkündür. Bu kişi itikadı düzgün, mücadeleci, halkına karşı tutarlı, insanların yanında bir nüfuzu olan es-Sultânü'l-Âzam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebû Şücâ Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Melikşah'tır. Müminlerin emirinin ortağıdır. Allah onun da şanını yüceltsin, şahitliğini aşikâr etsin. Yaşadığı dönemdeki hükümdarların ve sultanların arasında bu görev için yeterli ve uzman bir kimseydi. Allah onu dininde samimi kılsın ve kesin doğrular göstere. Faydalı ilimler, müsamaha, asalet ve erdem versin. Kararında emin olan ve verdiği kararlarda da doğruyu tutturan bir kimse eylesin. Sayılarını çoğaltsın, donanımlarını arttırsın. Onlara her daim savaşa atılmaya hazırmışçasına bir cesaret versin. Savaş tutuşmuşken de ayaklarını sabit kılsın ve sabırlı eylesin onları. Şayet bir işe girişse gam keder kalmaz; zulmü yok etmek konusunda Müslümanlara tüm çabasıyla yaptığı işleri müjdelendi. Fakat bu arzuyu gerçekleştirmesi ancak efendimiz, mevlâmız ve önderimiz Muktefi-Lîemrillâh'ın onu himaye etmesi ve çevrelemesi ile mümkündür. O ki müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesidir. Allah onun azametini daim etsin, coşkuyla yanıp tutuşan kimselere uzansın gölgesi. Rehberliğinin ve önderliğinin bereketi kuşatsın insanları. İşte bu süre zarfında bu kula bir haber ulaştı. Şöyle ki nebevî ve hilafet makamını gözetan kimseler (Allah onların nurunu arttırsın) bu kimse hakkındaki güzel ve iyi bir kimse olduğu hakkındaki kanaatlerini değiştirmişlerdi. Şöyle ki bu kimseden farklı kokular gelmekte, şaibeli işlere karıştığı düşünülmekteydi. Fakat kul Sultânü'l-Âzam cihetinden gerçekleşen bu üzücü durumun ne zaman başladığını bilse de sebebini tam olarak biliyor değildi. Allah, sultanın kıymetini arttırsın, zaferini şerefli kılsın. Sayfaların kendisinden daha fazlasını istediği işte bu kul, zamanın katmanlarındadır. Ona razı olduğu güzel davranışlarını yine göstermiştir. Onu yalnızlığın hüznünden bir arada olmanın güzelliğine erdirmiş. Onu yalnız kaldığı uçurumlardan, sadakatın yeşilliklerine getirmiştir. Ve onu şerefli ve kıymetli konumlara saygın ve değerli vazifelere tekrar getirmiştir. Allah bu vazifeleri

takdis ve tazim eylesin. Ona en kadim metodu ve en doğru yolu göstermiştir. Nitekim etrafına nur saçan babaları ve soylu ataları da bu yolu izlemişlerdi. Allah onların toprağını bol etsin. Varacakları yer cennet olsun. Her ne kadar bu durumlar bir takım kutsal vazifeleri amaçlayan bazı kişilerce ortaya atılmış olsa da durum böyledir. Allah onları taşkınlıkları üzere bıraksın. Şöyle ki onlar dinde olmayan uydurma şeyler icat ettiler. Fakat efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz; müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesi Muktefi-Lîemrillâh'ın yumuşak huyluluğundan umulan da budur. Allah onun şanını yüceltsin. Devletine ölümsüzlük versin. Başına gelebilecek fenalıkları def etsin, yaralarını kapatsın. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sultan oğlu sultan oğlu sultan gibi “başarısı yüce olsun yüce vazifelerden (Allah mukaddes kılsın) yaptıkları aslında tolerans gösterilemeyecek ve telafi edilemeyecek şeylerden olsa dahi iyi davranmıştır. Özellikle de Müslümanların Sultanü'l-Âzam'dan bir uyanış ve kalkınma görmek istedikleri bir zamanda Allah Müslümanların uyanışına fetih ve zafer ihsan eylesin. Onları korktukları şeylerden ve tehlikelerden korusun. Amellerini ıslah eylesin, hedeflerini başarıya ulaştırsın. İçlerinde çıkan fitnelerin kargaşasını dindirsin. Sıkıntıları onlardan uzaklaştırsın. Kullarından salih olanları ve memleketlerde zayıf kalanları fâsıkların hasta fikirlerinden arındırsın, onların elinden kurtarsın. Efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz; müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesi Muktefi-Lîemrillâh'ın (Allah şanını yüceltsin) güzelliklerini İslam âlemine gösterebilir. Hem de bu güzelliklerin göz ardı edilmesini, bu işlerden habersiz olunmasını kabul etmeyecek kadar bol bir şekilde gösterebilir. Kul, yüce ve azametli misaller gelmesini ve ulvî neticelere ulaşmasını, yeryüzünün doğusundan batısına kadar güzel teamüllerle etkisini sürdürmesini beklemektedir. Böylelikle bunlar kuvvetli önderler ve kendisine uyulan adımlar olsun. Bu yola uyanların samimiyeti yüzlerinden okunsun. Kulluk bilinci ortaya çıksın. Buna ilaveten Peygamberin ve halifenin etrafına nur saçan kanaatlerine uymanın mükâfatını da alsınlar. Kulları şereflendirmesinden dolayı Allah bu yolun nurunu arttırdıkça arttırsın. (Vatvat, 1315:19-24)

İl-Arslan, mektubunda Horasan topraklarında yaşanan Oğuz tehlikesinin bertaraf edilmesi gerektiğine dikkat çekerek bunun ancak halifenin Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Muhammed’e yardım etmesiyle mümkün olabileceğini dikkat çekmektedir. Ayrıca sultan ile halife arasındaki geçmişten gelen meseleleri anlatarak bir an önce taraflar arasındaki husumetin sona ermesi ve Oğuzların bölgeden çıkarılması için harekete geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mektupta dikkat çekici başka bir husus Atsız’ın mektuplarında olduğu gibi İl-Arslan Kıpçaklarla mücadele ettiğini söyleyerek halifeyi ziyaret edemediği için özürlerini beyan etmesidir. Bu özür beyanı Mankışlag ve Cend şehirlerinin Türk ve İslâm ülkeleri açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Abbâsî Halifesi el-Müktefi’nin 555/1160 yılında vefat etmesi üzerine Müstencîd Billah (555-565/1160-1170) halifelik makamına seçildi. Onun Harezmşah İl-Arslan ile ilişkilerini aktarmadan önce tahta çıktığı sırada Abbâsî Halifeliğinin durumu hakkında bilgi vermenin konun daha kavranmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Müstencîd Billah tahta çıkar çıkmaz babasının izlediği siyaseti takip etmeye karar verdi. Bunun için basının veziri Ebû’l Muzaffer İbn Hübeyre ve diğer devlet adamlarından görevlerine devam etmelerini istedi. Müstencîd Billah, Irak Selçuklu tahtına çıkan Süleymanşah’a bir elçi göndererek kendisine itaat etmesini ve Irak Selçuklu Devleti topraklarında halife adına hutbe okutulmasını talep etti. (İbnü’l-Esîr, XI, 1991: 212-213; el-Bündârî, 2018: 260-261; el-Hüseynî, 1943:100-101; Öngül, 2018:85-86) Süleymanşah iki devlet arasındaki gerginliğin sona ereceğini düşünerek ve kendi adına Bağdad’da halife tarafından hutbe okutulacağını düşünerek bu isteğini kabul etti. Ardından ilişkileri yumuşatmak ve iyi niyetini göstermek amacıyla Kadı Nebîhüddin el-Hemedânî başkanlığında bir heyeti Bağdad’a göndedi. Elçilik heyeti Bağdad’a vardığında vezir İbn Hübeyre tarafından karşılandı. Heyet üyelerinin Irak Selçuklu Sultanı Süleymanşah adına Bağdad’a hutbe okutulması talebi Abbâsî veziri tarafından reddedildi. Ancak heyette bulunan devlet adamları halifenin Irak Selçuklu hükümdarına gönderdiği elçi Sevinç Nizâm aracılığıyla hutbe

okunmasını taahhüt ettiğini söyleyerek vezirin bu kararına itiraz ettiler. Bu görüşmeden kısa süre sonra Sevinç Nizâm ve Kadî Nebîhüddin, İbn Hübeyre tarafından planlı bir suikast sonucu öldürüldüler. Bu suikastları tertip etmesinin altında yatan neden Müstencîd Billah'ın Süleymanşah'ın gözünü korkutarak olası bir Bağdad seferini önlemeyi amaçlamaktaydı. Halife Müstencîd Billah bu sayesinde başarılı da oldu. Bundan sonraki süreçte Irak Selçuklu Devleti'nden herhangi bir melik veya sultanın kendisi Bağdad'a gitmeye cesaret edemedi. Abbâsî halifesi bu sayede uzun zamandan beri beklediği Selçuklu tahakkümünden de kurtulmuş oldu. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 213-214; el-Bündârî, 2017: 261-62; el-Hüseynî, 1943: 101; Öngül, 2018: 88)

555/1160'da Arslanşah b. Tuğrul, Irak Selçuklu tahtına çıktığında hükümdarlığını meşrulaştırmak ve Bağdad üzerinde yeniden hâkimiyet tesis etmek amacıyla harekete geçti. İlk olarak Müstencîd'e bir elçi göndererek adına hutbe okutulmasını ve idari işlerin Sultan Mes'ûd dönemindeki gibi olmasını talep etti. Selçuklu tahakkümünden kurtulan Abbâsî halifesi, Arslanşah b. Tuğrul'un bu isteğini kabul etmeyerek artık Irak topraklarında Selçuklu Devleti'nin bir nüfuzun olmadığını göstermiş oldu. Müstencîd Billah saltanatı döneminde Arap Hafâce ve Mezyedîler koluna mensup Şîi Benî Esed kabilelerinin isyanlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Ancak her iki kablenin isyanını bastırmayı başardı. İsyânların başarılı bir şekilde bastırılmasının ardından 560/1165'te veziri Ebû'l-Muzaffer İbn Hureybe rakipleri tarafından doktoru İbn Reşâde tarafından öldürüldü. İbn Hureybe'nin öldürülmesinin ardından vezaret makamına oğlu İzzeddin getirildi. Halife kısa süre sonra onu da görevinden azledip yerine devlet adamlarından İbnü'l-Beledî'yi vezir olarak tayin etti. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 220-221; el-Bündârî, 2017: 264-265; el-Hüseynî, 1943: 101; er-Râvendî, II, 1999: 268-273; Müneccimbaşî, I, 2000: 189-190; Öngül, 2018: 88)

İl-Arslan, 555/1160 yılında Müktefi'nin vefatından sonra da Abbâsî Halifeliğiyle iyi ilişkilerini devam ettirdi. Abbâsîlerin yeni halifesi Müstencîd Billâh'a hem taziyelerini bildiren hem de

halifeliğini tebrik eden bir mektup gönderdi. Gönderdiği mektup şu şekildedir:

Allah'ın selamı efendimiz, mevlâmız ve önderimiz olan Müstencîd-Billâh'ın üzerine olsun. O ki müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin elçisinin halifesidir. Tertemiz selamlar ve güzel kokular ve bereket de onun üzerine olsun. Kul kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd eder. O Allah ki dinin ve dini yaşayanların yegâne yardımcısıdır. Küfrü ve ona dalanları perişan eder. Yeryüzünü bir uzunluk ve genişlik ile imar eden odur. Tertemiz halifeleri de ona yardım ederler. Seçkin ve özü sözü doğru olanlar yeryüzünün imarında onun yardımcısıdır. İşte bu kullar hakikatin destekçileridir. Saygınlığın özünü üzerlerine bürünenleri ve liderlik için yetiştirilenleri ayağa kaldıranlardır. Kul, Allah'a hamd ettikten sonra tertemiz nebisi olan Muhammed'e de salât eder. O nebinin karakteri tertemizdir. Rahmet yağmurları gibidir. Ve onun tertemiz ailesine de dua eder. O aile cömertliğin kaynağı, mutluluğun temelidir. Kul daha sonra nebinin ashabına da salât ve selam eder. Onlar şerefin kökü, hikmetin özüdür. Bu sözlerden sonra şöyle deriz: Gerek şehir halkından gerekse uzaklarda yaşayanlardan akıllı ve zeki olanlar gayet iyi bilirler ki Allahu Teâla efendimiz, mevlâmız ve önderimiz Muktefi-Liemrillâh'ı sonsuz bir mağfiret ile kuşatmıştır. Ondan tamamen razı olmuştur. Onun varacağı yeri ebedî cennet olarak belirlemiştir. Cennette onu şerefli atalarının yanına koymuştur. Çünkü onun ataları dini inşa ettiler. Doğru yolda olanlara kılavuz oldular. Allah'ın salâtı onların üzerlerine olsun. Allah'ın sonsuz geniş gölgesi kullarının ve yeryüzündeki seçkin halifesinin üzerindedir. O halife, İslâm'ın meselelerinde onun (Allah'ın) güvenilir kuludur. Helalin uygulanmasında ve haramdan sakınmakta kendisine danışılan makamdır. Doğruluk sahasında söylediği sözleri ortadadır. Onun yaptıkları hakikatin tepelerinde soylu yıldızlar gibidir. Onun zamanında halifeliğin temeli sağlam, binası yüksekti. Saltanatında imametin sütunları dik ve yüksektir. Halk ise destekçi ve kanunlara karşı dikkatlidir. Şeriatın uygulamaları ise kıymetli ve gözdeydi. Yollar sakın ve güvenli, şehirlerden tehlikelerden arınmıştı. İşler düzenli bir şekilde ilerliyordu. Bu bölgede

Müslümanların bir felakete uğraması demek yeryüzünün doğusunun ve batısının felakete uğraması demekti. Allah bu bölgeye ve Müslümanlara huzur versin, rahmetini yağdırsın. Neticede olan oldu ve öfkeler birikti. Parmaklar koptu. Kan akıtıldı. Gözler yaş döktü. Hüzünler yoğunlaştı. Göğüsler çatladı. Kalpler yanıp tutuştu. Müslümanların uykusuz geceleri arttı ve rahatları kaçtı. Zorluklar başladı, sorun çıkaranları uyaranlar olmadı. Sükûnet ve sağlamlık oradan ayrıldı. Huzuru ve vakarı oradan uzaklaştı. Endişe eşlik etti her ana. Uykusuzluk eksik olmadı. Kaygılar en yakın dostlar oldu. Hüzünler sırdaş oldu. Birlikleri kıvılcımla dağıtan, işitene zarar ziyan olan vefat haberi duyulduğunda gökyüzü neredeyse paramparça olacak, yıldızlar oldukları yerden düşecekti. Yeryüzü neredeyse olduğu gibi çökecek, bölgeleri parçalanacak, halk nehirlerinde boğulup gidecekti. Yani yeryüzünün ışığı sönecekti. Şeriatın kılıcı kesmez olacak, çözülüp gidecekti. Ama efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz Müstencîd-Billâh'ın hamleleri ile bunlar gerçek olmadı. O ki müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbinin halifesiydi. Allah onun şanını yüceltsin. Hilafet tahtına çıkışının saadeti ile dünya ve ahirette azametini arttırsın ve onu desteklesin. İşte onun halifelik makamına gelmesi ile bu kor söndü. Daha da ilerlemeden işleri düzeltti. Fitne ve sıkıntılarla dolup taşan kalpler söndü, yanıp tutuşan ızdıraplar dindi. İslam çiçeği hayat suyuna kavuştu. Günler tekrar zarafet ile doldu. Onun gelişi ile gedikler kapandı, karanlıklar onun tecellisi ile aydınlandı. Sıkıntılar temiz kimseler için hediyelere dönüştü. Musibetler halk için bir armağan oldu.

Önceki imamın yokluğu bize kötülük getirse de/ sonrakinin gelişi ile müjdeler olur bizlere.

İşte efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz; müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin halifesi Müstencîd-Billâh'ın (Allah şerefini daim kılsın, gölgesi ile herkesi kuşatsın) gelişi ile elden çıkan her şey tekrar gelecekti. Vefat edenlere ise halef olacak, memleketleri imar edenlerin vârisi olarak oraları imar etmeye devam edecekti. Hilafet makamını donatarak kullarını bütün sıkıntılardan koruyacaktı. İşte böyle, o hayırları bir araya getirdi. Güzellikleri organize etti.

Yıldızlar batmadı, hükümdarlık yüceldi. Barış ortaya çıktınca bulutlar çekildi ve güneş açtı. Şayet bu kulun Türk şehirlerine bitişik şirk beldelerine komşu olan Harezm'i korumak konusundaki çabası olmasaydı ve oradan bir an bile ayrılısaydı kâfirler oraya hücum ederdi. Oraya erişir ve zafer kazanırlardı. Hilafet makamına ait nebevi ve kutsal yerleri hızlıca elde ederlerdi. Allah bu mekânların şerefini artırsın. Fakat oraya ancak yürüyerek değil kafasıyla girdi. Kalemi ile giremedi de taziyesi duyuruldu. İşte engeller apaçık ve mazeret ortadadır. Ve efendimiz, kıymetlimiz ve mevlâmız; müminlerin emiri Âlemlerin Rabbi'nin halifesi Müstencîd-Billâh'ın asaleti (Allah ona zeval vermesin ve devletine uzun ömür versin) mazeretinin kabul edilmesine ve hürleri köle etmeye layıktır. Haber Harezm'e ulaştığında kul, bütün şehirlerdeki valileri taziye için toplanmaya çağırdı. Çokça hayır dua ettiler ve menkıbelerini anlattılar. Nitekim din bunu gerektirmekte, İslâm bundan razı olmaktadır. Sonra sanki üç yılmiş gibi gelen üç gün boyunca görüşmeler yaptılar. Çünkü her ne kadar musibetin süresi kısalmış gibi görünse de uzundur. Felaketlerin etkisi görünmüyor gibi olsa da açıktır. Nice gözyaşı dökülmüş ve iniltieler gizlenmemiştir. İşte bundan sonra taziye defterleri dürülmüş, tebrik nişaneleri ortaya çıkmıştır. İnsanlar da efendimiz, kıymetlimiz ve mevlâmız, müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin halifesi Müstencîd-Billâh'ın tahta çıkışını kutlamaya başlamışlardır. Allah onun halifeliğini uzun etsin, zafer versin sancağına. Böylelikle hutbe isminin bereketi ile süslendi, paralara onun resmi basıldı. Müslümanlar onu tanıdılar. Samimiyetinde, kulluğunda ve güzel tesirinde görüş birliğine vardılar. İşte bu kul, meskeni ve yaşadığı yer uzakta olmasına rağmen yüce emirleri beklemekte, şerefli işaretlere kulak vermekteydi. Onun nüfuzu yeryüzünün doğusuna ve batısına; yakınına ve uzağına yayılsın. Böylece anlaşılınsın ki ona uymak samimiyetin bir göstergesidir. Onun emirlerine tutunmak kişideki bilginliğin bir göstergesidir. Allah halifelik makamının peygamberi örnek alan tutumlarını ve İslâm'ın nurunu arttırsın. (Vatvat, 1315:24-27)

Vatvat'ın kaleminden çıkan mektupta İl-Arslan, halifeye taziyelerini bildirirken bir taraftan da tahta çıkışını tebrik etmektedir. Babasının mektuplarında olduğu gibi Harezm'in Deşt-i Kıpçak sınırında olması nedeniyle kâfir Türklere karşı sürekli olarak teyakkuzda bulunduğu altını çizmekte ve bu yüzden gelemediği için özür dilemektedir. İl-Arslan'ın bu cümlelerinde Harezmşahların Kıpçaklar üzerinde tam manasıyla hâkimiyet kuramadıkları ve sürekli olarak onların saldırılana maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Harezmşah, mektubunda halifeden meşruiyeti için herhangi bir şey talep etmemesi dikkat çekici bir husustur. Oysa Atsız, halifeye gönderdiği mektupların tamamında bağımsızlığını kazanmak için gerekli olan âlâmetlerin kendisine gönderilmesini talep etmekteydi. Ancak İl-Arslan'ın Abbâsî halifesine gönderdiği mektupların hiçbirinde kendisini tanıması için bir talebi olmadığı görülmektedir. Bunda İl-Arslan'ın devleti kurmak için gerekli şartların oluşmadığı kanaatini taşımasının etkili olmuştur.

Harezmşah'ın Müstencîd'in vezirine yazdığı başka bir mektubunda da halasının hac vazifesini yerine getirmesi konusunda yardım talep etmektedir. Mektubun muhtevası şöyledir.

Allah, sütunları yüksekçe olan bu devletin yüce makamında olan veziri başımızdan eksik etmesin. Bu devlet ki kıvılcımı tutuşmuş, dalları yeşermiş ve saadet içindedir. Bu devlet ışıkları uzaklardan görünen ve parıldayan bahtiyarlıklardan yoksun değildir. Bu devlet nurunun doğduğu ve her tarafı kuşattığı bir asaletten uzak değildir. Geçen sene yüce meclisten (daha da yüce olsun) Saadü'd-devle olarak tanınan bir adam hakkında bana ulaşan bir haber vardır. Şöyle ki kendisini Irak'ın (Allah bu bölgeyi korusun) ileri gelenlerinden sayan bu adamdan bir mektup ulaşmıştır. Bu mektup yazanın şerefi ve makamının yüceliğine yaraşır bir şekilde içinde memnuniyet cümbüşü barındırmakta ve son derece güzel bir içerikte olmaktadır. Bundan dolayı ben şanlı sancakları astım ve coşkunluk cübbemi giyindim. Mektubun mührünü açtıktan sonra son derece yumuşak ifadeler ve selamet dolu bembeyaz yüzler gördüm. Bu mektubu neslim için bir övünç kaynağı olarak kabul ettim. Benden sonra gelecek olanlara saygınlık işareti olarak sakladım. Bu tertemiz

davranışı methettim. Çevresine ışık saçan bu emeği övdüm. Öyle övdüm ki onun güzel kokusu hala esmekte, sahifeleri hala gösterişli olmaktadır. Daha sonra bu kişinin diğer şerefli mektuplarının haberini de aldım. Onun hassaslığını ve celalini iyi anladım. Onun azına da çoğuna da güvendim. Onun bütün güzel lafızlarında ve parıldayan sözlerinde ince bir nasihat gördüm. Onun sözlerinde samimi ifadeler buldum. İslam'ın şerefini yüceltmeye çalışan, hayatın enerjisini dalgalandıran bu vezire maşallah. Onun görüşleri ile hilafetin işleri muntazam olmakta, güzel çabaları ile Müslümanlar birbirine kenetlenmektedir. Onu belirleyen yüce meclis, o mektubunu yazarken de hitabesini yaparken de ulu olsun. İşte ben efendimiz, kıymetlimiz ve mevlâmız Müstencîd-Billâh'a; müminlerin emiri, Âlemlerin Rabbi'nin halifesine biat etmekteyim. Allah halifenin şanını yüceltsin. Müslümanların kalplerindeki haşmetini arttırsın. Biatim öncelikle kendi adıma, daha sonra da bu memleketlerde bana uyanların önde gelenleri ve asilleri adınadır. Bu kendisinden çekinilen ve karara bağlanmış bir emirdir. Nitekim ben yol gösterici bu davete gönül verdim. Bahtiyar eden bu sözleşmeye meylettim. Ben daha beşikteyken ve kucaklarda gezerken dosdoğru babalarımın ve yol gösteren atalarımın böyle gördüm. Allah onları bağışlasın ve onlardan razı olsun. Bu ağaçların kendisi üzerine dikildiği, köklerin kendisiyle var olduğu bir kanundur. İşte dinim bu kanunla sapasağlam oldu, inancım bu kanaatle pekişti. Zaman geçse de bu değişmez. Mekânlar farklılaşsa bu kural bâkidir. Hür evlat, soylu babasının yolundan gider. Bu konunun hutbesini ise süsleyerek işledim ve ilan ettim. Bu bölgede kullanılan sikkelere ise efendimiz, kıymetlimiz ve önderimiz; müminlerin emiri Âlemlerin Rabbi'nin halifesi Müstencîd-Billâh'ın uğurlu adını bastım. Allah onun şanını yüceltsin. İsmi ve cismi üstün kılsın. Bu mübarek zatın hilafet tahtına (Allah tazim eylesin) oturduğu müjdesini öğrendiğimden beri, sağlam ve güzel inancımın gereği ve atalarımın âdeti olduğu üzere bir mektup yazmak istedim. İşte bu süre boyunca yüce meclisin (şanı yüce olsun) haberine dönüş yapmak istedim. Ve ona bu bölgede işlerin düzeninden ve yürüyüşünden bahsetmek istedim. Fakat bu düşüncem işte bu zamana kadar gecikti. Bunun

nedeni de otoritelerin değişmesi, düzenlerin bozulması, fitne ateşinin tutuşmasından ve kulların başına gelen sıkıntılardan dolayıdır. Melikemiz ve kıymetlimiz ki kendisi endişemi ve kederimi gidermiştir. Allah onu korusun ve bereketlendirsin. Allah işte bu kıymetlimize Medinetü's-Selm'a (Bağdat) oradan da Hüccetü'l-İşlm'ı desteklemek için Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmasını nasip etmiştir. Böylelikle yüce meclise (Allah şerefini arttırsın) karşı kalbimde hissettiğim büyük sevgi ve katıksız sadakati ifade eden karşılıklı bir görüşme gerçekleşmiş oldu. Bu melike, (Allah ihsanını arttırsın ve onu korusun) Harezm'de olduğu süre boyunca grkeimli binekleriyle oradan oraya dolaşmıştır. Heyetlere çadırlar kurdurmuş, ziyaretçilere bol ihsanlarda bulunmuştur. Faziletini ve iffetini ilan etmiş, gösteriş ve faydasızlıktan uzak olduğunu belirtmiştir. Bütün vakitlerini yüce meclisin marifetlerini anlatarak geçirmiştir. Allah yüceliğini arttırsın bu meclisin, gücüne g katsın. Meziyetlerini yüceltsin ve övülecek amellerini duyursun herkese. Allah'tan dileğimiz, bundan sonrası için duamızın bu şekilde olması gibi bundan önceki günler ve seneler için de bu meclisin şerefine şeref katmasıdır. Hem bu meclis hem de onun hayırlı konumlarda güzelce yetiştirdiği, desteklediği ve içtenlikle himaye ettiği kişiler için de duamız budur. Allah bu makamları yüce ve şerefli kılsın. Yüce meclis, böylesine mteşekkiri olan bir kimsenin övgüsünü daha fazla ifade etmesini ve bağlılığını arttırmasını hak eder. Gerçek şu ki ben bu meclis için en üstün okumu, adamlarımdan en keskin zeklisini gönderdim. Bu kişi hciblerin emiri Kmilddin Mahmud'dur. Allah onun makamını sağlamlaştırsın. İşte bu kişi oldukça basiretli ve övülecek özellikleri fazlaca olan biridir. Benim görev sürem içinde doğmuş ve ihsanım içinde yetişmiştir. Bütün işlerde ona güvenim tamdır. Ondandır. Onun herhangi bir düzensizlik ortaya çıkması. Yine ona olan itimadım öyle büyüktür ki herhangi özür göremezsiniz onda. Yüce meclisin (Allah başımızdan eksik etmesin) ihsanına sığınarak ricamız şudur ki, bu kişi (Allah makamını sağlamlaştırsın) bu vazife ile bahtiyar olduğunda meclisin huzuruna çıkacaktır. Dolayısıyla bu kişi taşıdığı emanetlerle ve mesajlarla huzura çıktığında ona dikkatle kulak vermenizi ve görevini eda etmek

şerefine nail olmasına müsaade etmenizi arzu ederiz. Ayrıca dileği olanların sığınağı, korkup kaçanların dayanağı olan yüce meclisin hizmetlilerinden de bir ricamız vardır, şöyle ki bu kişi şerefli melikemizin (Allah hayrını arttırsın ve onu korusun) bir arzusunu veya onunla ilgili bir konuyu takdim ettiğinde ona gereken önemi vermenizi ve tam bir surette yerine getirmenizi temenni ederiz. Bu mektubu yazmaktan dolayı son derece minnettar ve şeref doluyum. Yüce makama da nice şerefler ve huzurlar olsun.

Vesselam. (Vatvat, 1315:31-34)

Halifenin vezirine gönderdiği mektubunda öncelikle Müstencîd'e bağlılığını bildirmekte halasının hac ibadetini yerine getirmesi için gerekli kolaylığın gösterilmesini talep etmektedir. Atsız döneminde de Halife el-Müktefî'ye buna benzer bir mektup gönderilerek önemli bir âlim için yardım istenmiştir. Harezmşahlar tarafından gönderilen mektuplardan hanedan üyesi ya da önemli devlet adamları ve âlimlerin hac ibadetlerini yerine getirmek amacıyla kutsal topraklara gitmek için halifelik makamından onay alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen mektuplar göz önüne alındığında bu durumun Abbâsî Halifeliğinde bir gelenek haline geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Harezmşah İl- Arslan mektubun devamında devlet adamlarından Emîr-i Hâcib Kemaleddin'i değerli hediyeler ile kendisine gönderdiğini ve vezirin taleplerini çekinmeden yerine getireceğini beyan etmektedir.

Müstencîd Billah'ın halifeliğinin son zamanlarında Huzistan Emiri Şümle isyanı baş gösterdi. Şümle, Bağdad yakınlarına gelerek Mahiki Kalesi'ni kuşatıp halifeden bazı isteklerde bulundu. Ancak Müstencîd Billah onun bu isteklerini reddetti. Ardından Yusuf el-Dımaşkî adlı devlet adamını Şümle'ye elçi olarak göndererek kuşatmayı kaldırması konusunda ikaz etti. Huzistan emîri özür dilemesine rağmen Vâsıt, Hille ve Basra şehirlerinden birinin kendisine verilmesini istedi. Bunun üzerine elçi durumu halifeye bildirdi. Bu duruma çok kızan Müstencîd, Emir Erkuş kumandasında bir orduyu Şümle üzerine gönderdi. Hilafet ordusuna karşı direnemeyeceğini anlayan Şümle Huzistan'a geri dönmek zorunda

kaldı. Müstencîd Billah 9 Rebiülâhir 566/20 Aralık 1170'de şüpheli bir şekilde vefat etti. İbnü'l-Esîr, halifenin ölümünde Üstâddâr Adudüddin İbn Müslime ile emirlerinden Kutbüddin Kaymaz ve Yezden'in parmağı olduğunu kaydetmektedir. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 220-221)

Diğer Bölge Hâkimleri İle İlişkileri

Nîmrûz Meliki İle İlişkileri

Atsız döneminde olduğu gibi İl-Arslan döneminde de Nîmrûz Meliki Ebu Fazl Nasr ile ilişkiler devam etti. Harezmşâh ile melik arasındaki dostluk münasebetlerinin varlığı açıktır. Ancak taraflar arasındaki ilişkilerin boyutu hakkında aşağıdaki mektup hariç kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İl-Arslan'ın Ebu Fazl Nasr'a gönderdiği mektup şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, güçlü devlet ve daim nimet sahibinin ömrü uzun olsun. O izzetli, aziz, celil, koruyan, yardım sever, koruyan ve gözetendir. İki tarafın geçmiş yıllardan itibaren yaptığı mektuplaşmalarda herhangi bir çirkinlik bulunmamaktadır. Onlar iç dünyamızda saklı, mahrem sırlardır. Ancak yüce şahsınız bu topraklara giriş yaptığında mülkün sahibine (saray) haber vermesi onun doğru yolda olduğunu gösterir. O, yardım severlik vasfına sahip, güzel simasıyla fazıllar sınıfından olan, kılıç âdabını bilen ve cömertlik ve şeref elbisesi giyen melikin müjdeleri çok olur. İtikat ve güven yüzünde görülür. Herkes o ağacın başındaki meyvelerin onun güzel alışkanlıklarından bir parça olduğunu bilir. İzzetli ve yüce meclisiniz bâki kalsın. Âli meclisin gözünde melikliğin yücelsin. Güzellik işaretleri her türlü cömertliğinde görülür. O zaman zat-ı âlinize (Allah keremini artırsın) ulaştırılan sır mektupları dostluğunuzun letafetiyle süslenir. Selamlar iletilir ve muhabbet değerli olur. Onun güzel davranışı, temiz bir makamı, sağlam bir fazilet, şahsını öven methiyelerin sayısız olduğu söylenir. Rebiülevvel ayının sonunda geri dönerek dillerindeki sözleri ve gönderilen haberleri ulaştırırlar. Gelen haberlerde ayıp ve kusur var ise onlara itibar edilmesin. Beklentimiz değerli içeriğe sahip mektupların elinize ulaşmasıdır. Arzu ve isteğimiz o görevin

tamamlanmasıdır. Meclis-i âliniz gösterdiği dostluğun meyvesini toplar.

Vesselam (Toyserekânî, 1338:116-118)

Îl-Arslan mektubunda Nîmrûz melikinden övgü ile bahsederken dostluklarının pekişmesi için bir elçi gönderdiğini belirtmektedir. Bu mektubun gönderilmesinin altında yatan neden, Horasan topraklarında yaşanan karışıklıklar nedeniyle Harezmşah'ın eski müttefiki ile güven tazelemek istemesi olmalıdır.

Bâvendîler İle İlişkileri

Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesinden sonra Horasan'da yaşanan yönetim boşluğunu doldurmak için harekete geçen başka bir grup da Bâvendîlerdir. Bu sıralarda Oğuz beyleri Korkud ve Tûtî Beyler elde ettikleri başarının ardından sınırlarını genişletmek istediler. Bunun için Bâvend Hâkimi Şah Gazi Rüstem'e çeşitli vaatlerde bulunarak iş birliği teklif ettiler. Bu teklifin altında yatan neden Oğuzların Taberistan topraklarını kullanarak Irak topraklarını ele geçirme isteğidir. Şah Gazi onların bu isteğini kabul etmedi. Bâvendîler 548/1153'ten sonra Oğuzlara karşı bölgede etkin bir siyaset izlediler. Bu süre zarfında Horasan topraklarına hâkim olmak için mücadele ettiler. Ancak 553/1158 yılında Oğuzlar ile yapılan savaşta Taberistan ordusundan bazı askerlerin saf değiştirmesi yüzünden yenildiler. Şah Gazi Rüstem bu yenilgiden sonra toparlanarak Bâtîniler üzerine sefer düzenledi. Onların hâkimiyetinde olan Kûmis, Damegan ve Bistâm şehirlerini ele geçirdi. Böylece sınırlarını genişletmiş oldu. (Maraşî, 1345:19; Cüveynî, 1342:158; Cüveynî, 2013:264; Rençber, 2019:173)

Sultan Sencer'in vefatından sonra Horasan topraklarındaki kaos uzun süre devam etti. Bu zaman dilimi içerisinde Îl-Arslan ve Şah Gazi Rüstem arasında müttefiklik ilişkisi kurulduğu görülmektedir. Aslında bu münasebetler de diğer devletlerde olduğu gibi çok öncelere dayanmaktadır. Oğuz beylerinden Yağmur Han'ın bölgedeki faaliyetleri iki müttefiki oldukça endişelendirdi. Oğuzlardan kaçarak Harezmşahlara sığınan Oğuz beylerinden

Dihistan Hâkimi İhtiyarüddin, İl-Arslan'ı onlara karşı kışkırtmaya başladı. Bunun üzerine Harezmşah 555/1160'ta Yağmur Han'a karşı sefere çıktı. İki taraf arasında yapılan savaşı Harezm ordusu kazandı. Oğuzlar bu savaşın müsebbibinin İhtiyarüddin Aytak olduğunu bildiklerinden intikam almak için yeniden harekete geçtiler. İl-Arslan bu sefer İsfehbedden yardım istedi. Şah Gazi Rüstem onun bu isteğini kabul etti. İttifak ordusu ile yapılan savaşın kazananı bu sefer Oğuzlar oldu. (İbnü'l Esîr, XI, 1991:222-224; Ayan, 2007: 110-111; Rençber, 2019:174) İsfehbed bu yenilginin faturasını Harezmşahlara sığınan İhtiyarüddin Aytak'a kesti. Bunun üzerine İl-Arslan, Şah Gazi Rüstem'e bir mektup yazarak onu affetmesini istedi. Harezmşah'ın mektubu şu şekildedir.

İsfehbedlerin isfehbedi, Mazenderan meliki (Allah devletini daim etsin) ve Meclis-i âlinin hükümdarının ikbâl ve mutluluğu sürekli olsun. Fazilet ve efendilik meziyetlerine sahip melikin ömrü uzun olsun. Huzur veren, cömertlikte yağmur gibi olan, izzetli aziz ve celil, koruyan ve gözetken melik. Kutlu ümit, istek ve arzuların tahtın parlaklığı karşısında bir haddi vardır. Kuvvetini ve kudret parmağını anlatmakta ve yazmakta aciz kalınır. Güzel bir ümit ve övgüye lâayık topluluklara o yücelik bahşeder.

Tarafınıza gönderilen Ali Ahmed Hâlî ve Esed-i Fâlî hızlı bir şekilde toplumdaki ayrılık ve gevşekliği gidereceklerdir. Hanedanlar arasındaki güzel sevgi ve halis muhabbet eski zamanlara dayanır. Bu dostluk yaygınlaştırılmalı ve geliştirilmelidir. Bu durumu huzurda olanlar görmeli olmayanlar duymalıdır. Şimdi onun her saat ve her an sevgisi daha da artar. Onun muhabbet yolu mâmur olur. Her zaman genişlikte ve sıkıntıda âli meclisinize sınırlar. Bu dost ve kalabalık dost grubu büyük bir nasibin onun elinde olduğunu bilirler. O zaman ulu meclisinizin büyüklerinin istişaresi (Allah yüceliğini artırsın) hakikatlerle doludur. Onda incelik en üst mertebeye ulaşır. Sözlerin anlamına vakıf olunan haberler verilir.

İhtiyarüddin Alâüd'devle ve'ddin kardeşimizin mazereti ümerâdan Pehlivan'a ferman buyuruldu. Her türlü suç ve kabahate karşı âli meclisinizin adaleti (Allah yüceliğini daim etsin) yüzünüze

yansımıştır. Onun denizdeki damlalar gibi feyizlerinin olduğu bilindik bir gerçektir. Onun zikri kalemlerde daha güçlüdür. Bu yazılanları şerh etme kudretine sahiptir. Bu dostu ve yakınlarını dostunuz olarak kabul edebilir ve yanınızda yer alabilirsiniz. Kadim dostluk ve kardeşlik kuralları geçerlidir. Babalık ve oğulluk bağları ebedidir. Yakın zamanda büyüklerin sözleri tarafınıza ulaştı. Şeytanın vesvesesi kötülüklerin çıbanının sebebi olarak bilinir. Bu durum kabul edilebilir bir durum değildir. Hafızalarda bıraktığı etkiyi ancak yüce Allah bilir. Şimdi gönle düşen büyük bir düşünce kâtip tarafından ayrıntılı bir şekilde bölgenin muhafızlarına (Allah güçlerini artırsın) yazılmıştır. Orada belagat sahiplerinin ikazları ve vacip olan nasihatleri yer almaktadır. Onların faydalı ve uygun alacağı umulur. O yazıda bu tür kötü hareketlerin yapılmasının yasaklanması buyrulur. Güvendiği hizmetkârların ve en seçkin askerlerin bu işi tamamlamaları için acilen gönderilmesi gerekir. Bu dost ve onun yakınlarından sana ulaşan işaretler kesinlikle güvenilirdir. Onlar âlî meclisinize itaat edip hizmet etmek isterler. O yardımcılarının izni ve mutabakatıyla devletin hizmetinde çalışmayı gönüllerine koymuşlardır. Âlî meclisiniz o topluluk tarafından korunacak ve itaat kemendiyle bağlanacaklardır. Bu dost ve dost yakınlarının azalması durumu söz konusu olursa sorumluluk tarafınıza ait olur. Kesinlikle emin bir kişi ve kardeşiniz olan (Allah gücünü artırsın) Minhâc-ı Cüzcânî meclis-i âlinize gelmez ise bu seferde yüce meclisiniz (Allah güzelliğini daim etsin) dostunuz ve dostunuzun yakınlarının rızasıyla azledilir. Her zaman hatırlanabilecek böyle bir tasavvurda bulunulabilir. Mektup getirenlere itimat edilmelidir. Bu dost ve yakınları arzu ve isteklerin güzel bir sohbet ve iyi düşünceleri içermesini umut etmektedirler. Bu dostluğa çok özen gösterilmeli ve bu ilişkilerin eşiz olduğu görülmelidir. Bu manada yüz yüze konuşulduğunda sözler söylenir ve haberler verilir.

Vesselam. (Toyserekânî, 1338: 119-122)

İl-Arslan mektubunda İsfahbed'den İhtiyarüddin Aytak'ın işlediği suçları affetmesini talep etmektedir. Ayrıca Harezmşah, bölgede yaşanan sıkıntıların giderilmesi için iki devlet adamını

görevlendirdiğini ek olarak dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesi için de başka bir elçinin gönderildiğini ifade etmektedir. Bu mektuptan İl-Arslan'ın gün geçtikçe nüfuzunu artırdığı anlaşılmaktadır. Şah Gazi Rüstem'in vefatından sonra da Bâvendîler ve Harezmşahlar arasındaki dostluk ilişkileri devam etti.

Şah Gazi Rüstem'in 558/1163'te ölümünün ardında tahta oğlu Şerefü'l-Mülk Hasan (559-569/1163-1173) geçti. O, tahta çıkar çıkmaz babasının yakın dostları Emir Ali Kazvinî, Nâsirü'l-Mülk ve Şehriyâr'ı ortadan kaldırdı. Bâvendîler tarafında bu gelişmeler yaşanırken Horasan topraklarını talan eden Oğuzlar, 560-561/1164-1165 yılından itibaren aralarında bir birlik kuramadıkları için hâkimiyet sahalarını kaybederek dağılmaya başladılar. 561/1165 yılında Harezmşah, Müeyyed Ay-aba ve İhtiyarüddin Aytak'a karşı mücadele ederek önemli başarılar elde ederken aynı tarihte İsfahbed Şerefü'l-Mülk Hasan, Irak Selçuklu Devleti'ne yenilen Rey Hâkimi İnanç Bey'i himayesine aldı. Şerefü'l-Mülk Hasan, oğlunu İnanç Bey'in kızıyla evlendirmek suretiyle akrabalık bağı kurdu. Ayrıca dünürüne Rey'i geri alması için yardım etti. 565/1169'da İnanç Bey öldürüldü. Bu sırada Irak Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini elinde bulunduran Atabey İl-Deniz, Hasan'dan Tebarek Kalesi'ni istedi. İsfahbed onun bu isteğini kabul etmedi. 565/1169'da yapılan savaşta iki taraf birbirine üstünlük sağlayamadıklarında geri çekilmek zorunda kaldılar. Harezmşahlar ve Bâvendîler arasındaki ittifaka rağmen meydana gelen hadiselerde müttefiklerin birbirlerine yardım etmemeleri dikkat çekici bir husustur. Konu hakkında kaynaklarda geniş bir bilgi bulunmamasına rağmen iki taraf arasındaki dostluk ilişkisi 568/1172'de İl-Arslan'ın vefatına kadar sürdü. (İbnü'l-Esîr, XI 1991:224; Ayan, 2007:111,137; Rençber, 2019:175)

Gurlular ile İlişkileri

İl-Arslan saltanatı süresince bölgenin önemli aktörlerinden Gurlularla da diplomatik temaslarda bulundu. Özellikle Alâeddin Hüseyin ile babası Atsız'ın geçmişe dayalı sıkı dostlukları vardı. Gur Hükümdarı Alâeddin Hüseyin'in 1161'de vefatının ardından tahta oğlu Seyfeddin Muhammed (557-559/1161-1163) çıktı. Gurlularda

yaşanan hükümdar değişikliğine rağmen devletler arasındaki dostane ilişkiler bu dönemde de devam etti. Ancak iki devletin münasebetleri hakkında kaynaklarda yok denecek kadar az bilgi mevcuttur. Taraflar arasındaki ilişkilere dair bilgileri Reşîdüddin Vatvat tarafından yazılan mektuplardan öğrenmekteyiz. İl-Arslan'ın Seyfeddin Muhammed'e gönderdiği mektup şu şekildedir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük melik, güzel ve parlak meziyetlere sahip olanın ömrü uzun olsun. Mutluluğu daim, cömertliği bol olsun. İzzetli, aziz ve celil, koruyan, kollayan ve yardım sever hükümdar. Büyük bir gurur ve değerli sırlara vakıf olmak arzumuzdur. Onun topraklarında her türlü mutluluk var olduğu açıktır. Cömertliğinin eserleri onun sıfatına yansıyacak kadar büyük seviyeye ulaşmıştır. Sözler anlamını yitirir ve aciz kalır. Onun tasavvur ettiği düşünceler dardır. Kemalât ehlinin büyük güzelliğin sorumluluğunu taşıyandan istek ve beklentileri vardır. Onun güzelliği ve ululuğunun gölgesine Ali Ahmed Hâlî, Esed-i Fâlî ve Tarîkû't-Tâkî toplum içerisindeki sıkıntıları çözerek müyesser olmuşlardır. O zaman Büyük Hâcib Zahirüddin Yinal (Allah mutluluğunu daim etsin) güzel davranışlarla sûretini süslemiştir. Gizli olanlar ortaya çıkarılmıştır. Diğer hizmetkâr ve devlet görevlileri ile birlikte Allah'ın izniyle Harezm topraklarına ulaşmışlardır. Saygın büyüklerden müteşekkil ve güzel dost ve sadık arkadaşlardan oluşan bir grup da oraya ulaştı. Getirdikleri haberleri açık bir dille anlattılar. Ayıp ve kusurları yıldızlar ve ağaçlar gibi örttüklerini bildirdiler. Harezm askerlerinin Nişâbûr sınırından niçin geri döndükleri ile ilgili meclis-i âlinize haber verirler.

Harezm askerlerinin Nişâbûr'dan geri dönmelerinin altında yatan sebep bu dost toprakların muhafızları Müeyyedü'd-devle ve'd-din, Cihan Pehlivan ve Ceyşek Bekkî'nin (Allah onları muhafaza etsin) düşmanların üstüne yürüyerek birçok kaleler almalarıdır. Dostların ve arkadaşların azık ve yiyecekleri azalınca sıkıntıya girdiler. O da aralarındaki iltimasa dayanarak beş seçkin komutanın emrinde yıldızlar gibi parlak cesur Harezm askerlerinde oluşan bir birliği onların imdadına gönderdi. Düşmanlar Harezm askerlerinin geldiğini duyduklarında o kaleden kaçtılar ve Nişâbûr sınırına kadar

çekildiler. Bu yenilgiyi haber vermek için Merv'e gittiler. Hâl böyle olunca kardeş toprakların muhafızları (Allah onları muhafaza etsin) Harezm topraklarına bir elçi gönderdiler. O bu iş sadece sizin verdiğiniz haber sayesinde tamamlandı ve mutlu olduk. Düşmanlarımız yenildi. Burada yiyecek kısıtlıdır. Eğer Harezm'e geri dönerseniz bir şansınız olabilir. Harezm askerleri bu sözler üzerine yola çıktılar ancak kar ve yağmur nedeniyle perişan oldular. Onları bulundukları o korkunç yerden aldılar. Onlar için önemli olan görevi tamamladılar ve hiçbir işi yarım bırakmadılar. Aldıkları emir üzerine geri döndüler. Bu dost hiçbir zaman onlardan yüz çevirmedi. Son olarak yüce sancağın altında (Allah yüceltsin) Emirü'l-Hüccâb Zâhirüddin Fahrî'nin (Allah saadetini artırsın) ağzından öteki devlet adamlarına haberler gönderildi. Onun güzelliğine ve inceliğine itimat edilmesi buyruldu. Güzel bir görüşmede ortaya konacak olan yüce fikirlerin tamamına gerekli itibarın gösterilmesi bu dostun en büyük istek ve arzusudur.

Vesselam. (Toyserekân, 1338:122-125)

Harezmşah İl-Arslan, mektubunda Gur hükümdarına Nişâbûr seferi hakkında bilgiler vererek sıkıntılar yaşanmasına rağmen kazanılan başarılardan söz etmektedir. Ayrıca Seyfeddin Muhammed'e bir elçi gönderdiğini ve ona gereken değer verilmesini ve sözlerine itimat etmesini talep etmektedir. Harezmşah'ın Gur hükümdarına bu mektubu, Horasan Hâkimi Ay-aba'nın Nişâbur'a saldırmasından sonra göndermiş olması muhtemeldir. İl-Arslan'ın bu mektubu göndermesinin altında yatan en önemli neden, Gurlular ile yapacağı iş birliği sayesinde Müeyyed Ay-aba'yı ortadan kaldırma düşüncesidir. Bu ittifakın gerçekleşmesi halinde Harezmşah, Müeyyed Ay-aba'yı ortadan kaldırarak Horasan'da hâkimiyetini tesis edebilecekti.

Şirvanşahlar İle İlişkileri

Harezmşahlar Devleti'nin temas kurduğu başka bir devlet de Doğu Kafkasya, Arrân ve Azerbaycan topraklarında hüküm süren

Şirvanşahlardır (799-1607). Harezmşahlar ile ilişkilerini değerlendirmeden önce taraflar arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması açısından Şirvanşahlar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Rus tarihçi Minorsky, Şirvanşahların aralıksız bin yıl bölgede hüküm sürdüğünü kaydederek onları dört hanedanlığa ayırmaktadır.

1- Sâsânî Devletinin Dağ Sınırlarını Koruyan Şirvanşahlar

2- Mezyedîler (861-1027)

3- Kesranîler (1027-1382)

4- Derbend Şirvanşahları (1382-1538)

Şirvanşahların ilk kez Sâsânî Devleti'nin kurucusu I. Erdeşir (226-249) veya Enûşrevân I. Hüsrev (531-579) döneminde imparatorluğun kuzeydoğusunda yer alan topraklarda tarih sahnesine çıktığı rivayet edilmektedir. Onlar Sâsânîlere bağlı olarak Şah unvanıyla göçebe Türk kavimlerinin saldırılarına karşı devletin kuzey sınırlarını korumakla görevliydi. İslâm ordularının Şirvan ve Derbend bölgelerini fethetmelerinin ardından bölge Müslümanların eline geçti. Şirvan bölgesinin ilk Müslüman Şirvanşah'ı Yezid b. Mezyed'dir. (Duman, 2020:81-85) O, Abbâsî Halifesi Harun Reşîd tarafından İbn Târif eş-Şeybânî'nin el-Cezire'de çıkardığı isyanı bastırması üzerine 183/799 yılında Azerbaycan, Şirvan ve Bâbü'lebvâb bölgesine vali tayin ederek ödüllendirdi. Bu tarihten sonra Mezyedî Şirvanşahları hanedanlığının da temelleri atılmış oldu. (Minorsky,1958:22-24; Aşubeyli, 2006:47-49)

Yezid b. Mezyed'in 185/801'de vefatının ardından yerine oğulları Hâlid ve Muhammed idareyi ele aldılar. Ancak Abbâsî Halifesi Harun Reşîd, iki kardeşi görevden alarak Huzeyme b. Hâzim'i vali olarak tayin etti. Hâlid, Me'mun döneminde 205/820-821 yılında İrmîniye valiliğine getirildi. O, bir süre valilik görevini sürdürdükten sonra yeni halife Mu'tasım-Billah tarafından görevden azledilerek yerine Türk kökenli Haydar b. Kâvus el-Afşin'i bölge valisi olarak tayin etti. 227/842'de Vâsık-Billah Hâlid'i yeniden bu

topraklara vali tayin ederek Tiflis Valisi İshak b. İsmail'in çıkardığı isyanı bastırmak amacıyla görevlendirdi. Ancak onun ani vefatı üzerine oğlu Muhammed, Şirvan bölgesinin yeni valisi oldu. Muhammed, Tiflis'te çıkan isyanı bastıramadığı için görevden uzaklaştırılarak yerine başka valiler atandı. 242/856'da Abbâsiler döneminin ünlü Türk komutanlarından Boğa el-Kebîr'in yardımıyla Arran, İrminiye ve Azerbaycan toprakları yeniden Muhammed'e verildi. Muhammed valilik görevini sürdürdüğü zaman zarfında kardeşi Heysem b. Hâlid'i Şirvan'a vali olarak tayin etti. Heysem, 247/861'de Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah'ın öldürülmesinin ardından ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanarak bağımsızlığını ilan ederek müstakil bir devlet haline geldi. (Aşurbeyli, 2006:48-49)

Heysem b. Hâlid'in vefatının ardından Şirvanşahlık makamına önce oğlu Muhammed ardından torunu Heysem geçti. Bundan sonraki zaman dilimi içerisinde Şirvanşah tahtı sürekli olarak el değiştirdi. Mezyedî Şirvanşahları olarak bilinen hanedanlık bundan sonra bölgede bulunan yerel hanedanlıklarla evlilik bağı kurarak Farslaşmaya başladılar. Böylece Arap kökenli Mezyedîler dönemi sona ererken Kersanîler dönemi başlamış oldu. XI. yüzyılın ortalarında Oğuz Türkleri Şirvan topraklarına akınlar düzenlemeye başladılar. 1066 yılında Kara Tekin komutasındaki Türk birlikleri Bakü ve Yezidiye şehirlerine saldırılarda bulunarak buraları tahrip ettiler. Ardından Sultan Alparslan'ın 1068 yılında düzenlediği Gürcistan seferi esnasında Şirvanşah Ferîburz b. Sâlâr, sultanın huzuruna çıkarak Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirdi. Uzun bir süre Selçuklu Devleti'nin himayesinde kalan Şirvanşahlar, Kafkasya, Derbend ve Azerbaycan topraklarının Moğollar tarafından ele geçirilmesi üzerine onların hâkimiyetine girmek zorunda kaldılar. Bölge bir süre İlhanlılar Devletinin (1256-1336) hâkimiyetinde kaldıktan sonra Şirvanşah Keykubâd ve oğlu Kâvus dönemlerinde yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Ancak Kâvus döneminde devlet içerisinde yaşanan karışıklıklar nedeniyle Celayirîlere itaat etmek zorunda kaldılar. 1382 yılında devlet içerisindeki karışıklıkların giderek artması ve Kâvus'un oğlu Huşeng'in öldürülmesi üzerine Kersanî hanedanlığı sona erdi. (el-

Hüseyinî, 1943: 50; Minorsky, 1958:25-30; Sevim-Merçil, 2020: 70; Özgüdenli, I, 2020:146; Aşurbeyli, 2006:122-129; Paydaş,2006:115-116)

Harezmşahlar ve Şirvanşahlar arasındaki ilişkiler hakkında kaynaklarda yok denecek kadar az bilgi bulunsa da *Mecmaü'l-Resâil* ve *Ebkariü'l Efkâr*'da yer alan iki mektup, taraflar arasındaki ilişkiler hakkında önemli ipuçları vermektedir. Devletler arasındaki ilk temasın İl-Arslan döneminde gerçekleştiği ve mektupların 556/1160 yılından sonra gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu sırada Şirvanşahların başında I. Ahsitan (1160-1195) bulunmaktaydı. (Aşurbeyli 2006: 127-129) Bu süre zarfında Şirvanşah'ın Irak Selçuklu Hükümdarı Arslanşah b. Tuğrul ve Abbâsî Halifesi Müstencîd ile de münasebetinin olduğu bilinmektedir. Harezmşah, bu mektuplardan ilkinin Şirvanşah'ın vezirine göndermiştir. Bu dönemde I. Ahsitan'ın vezirinin kim olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İl-Arslan'ın vezaret makamına gönderdiği mektup şöyledir:

Efendimiz ve kıymetlimiz cenaplarına ömrünü adayan, işlerini ve yükünü ona bağlayan kişi, ömrü boyunca kurtuluştadır. Onun korumasından ipini kopartarak uzaklaşan ise zamanın tuzaklarından kurtulamaz. Allah, bu satırlarla hazretin himayesine güvenen kişinin saadetini arttırsın. Hâkimiyetini kuvvetlendirsın. İşte bu satırların sahibi, yüce hazrete iki sebepten dolayı başvurmaktadır. İlki hazreti görmek için olan arzusu, ikincisi ise onu görmemek konusundaki çekincesidir. Hazreti görmemek konusundaki korkusu da düşmanların (olası) saldırı ve (yapacağı) eziyetler içindir. Onu görmek konusundaki arzusu ise efendimiz ve kıymetlimizin himayesi içindir. İki seçenek de çok olasıdır. Fakat olur da efendimiz (Allah şerefini arttırsın) kıymetli lisanı ile “Korkma, korktuklarınızdan güvendesiniz. Dileklerinizi yerine getirecek olan ise bizleriz” derse ne alâ!

Vesselam. (Vatvat, 1315:36)

İl-Arslan, vezire gönderdiği mektubunda Şirvanşah ile görüşmek istediğini ancak görüşmemenin gerçekleşmemesi halinde

bazı çekinceleri olduğunu dile getirmektedir. Harezmşah Şirvanşah vezirine gönderdiği mektup aynı zamanda uyarı niteliğindedir. İl-Arslan, Şirvanşah ile görüşmesinin onların lehine olacağını aksi halde düşmanlarının saldırılarına maruz kalacağına dikkat çekmektedir. Harezmşah İl-Arslan'ın adını zikretmediği düşmanın Kıpçaklar olabileceği düşüncesini taşımaktayız. Şirvanşah sarayı İl-Arslan'a olumlu yanıt vermiş olacak ki bu sefer bizzat Şirvanşah I. Ahsitan'a hitaben bir mektup gönderdi. Harezmşah'ın gönderdiği mektup şöyledir:

Meclis-i âlînin efendisi, İslâm padişahı, Celalü'd-dünya ve'd-din, güzel meziyetlere sahip ve geleceği parlak olanın ömrü uzun olsun. Bahtı açık, devleti güçlü, izzetli, yüce ve yardım sever hükümdar, bu dostun günleri kısa olmasına rağmen güzel hasletleri yayılmaktadır. Yüce meclisinizin (Allah yüceltsin) cömertliği övgüye ve anlatmaya değer olduğu duyulmuştur. Devletin gücünü artırmak, saadet imdadının peş peşe gelmesi, gurur, teveccüh, destek ve faydası artmaktadır. Büyük bir fazilet ve güzel bir lütufla yüce Allah'ın yardımını isteriz.

Büyük kanun koyucu her gün yeni kurallar koyma hakkına sahiptir. Bu yüzden antlaşma yapmak o devlet için farzdır. Birkaç defa yazılı ferman ve işlenen suçların infazı ertelenirse bu durum iman zayıflığı ve hata yapmayacağı anlamına gelmez. Şimdiki sıkıntıların sebebi, işlerin bozulması, bölgedeki karışıklıkların önüne geçmek için yolların giriş ve çıkışları kapatılmalıdır. Meclis-i âlînize karşı bir özür durumu ortaya çıkmıştır. Gerçek anlamda bu engeller ortadadır. Bundan sonra elçiler ve görevliler o hazreti (Allah saadetini artırsın) ziyaret için peş peşe geleceklerdir. Mektuplar ile uyarılması, iyi ve temiz niyetlerle bir araya gelmesi beklenmektedir. Kutsal işaret her şekilde ortaya çıkacaktır. Sorunu ortadan kalması için gerekli olan her şey yapılacaktır. Bu haber uzaktaki sarayınıza ulaştırılacaktır.

Vesselam. (Vatvat, 1315:34-35; Toyserekânî, 1338:125-127)

Tavsiye niteliğinde gönderilen mektupta İl-Arslan, iki tarafın ilişkilerinin yeni başladığını belirterek Horasan topraklarında

yaşanan karışıklıklara dikkat çekmektedir. Bunun için Şirvanşah'ın olası saldırılara karşı dikkatli olmasını ve gerekli tedbirleri almasını önermektedir. Mektubun devamında mazeretini belirterek özür dilemekte ve en kısa sürede bir araya gelmek istediğini temenni etmektedir. Ahsitan'a bu mektubu göndermesinin altında yatan neden, Horasan topraklarında yaşanan karışıklıklara karşı yeni bir müttefik arayışıdır. İl-Arslan, bölgede hüküm süren devletlere gönderdiği mektuplarla yapılacak ittifaklar sayesinde düşmanları Karahıtaylar ve Müeyyed Ay-aba'ya karşı askerî anlamda güç elde etmeyi ve bu sayede yeni kuracağı devlet için de gerekli zemini hazırlamayı amaçlamaktadır.

Karahıtaylar İle İlişkileri ve Ölümü

İl-Arslan tahta çıktığında uğraşmak zorunda kaldığı önemli bir mesele de Karahıtaylardı. Selçuklu Devleti'nin temelinden sarsılmasına neden olan Katvan Savaşı'ndan yaklaşık on beş yıl sonra yani 552/1156'da Karluklar yeniden isyan ettiler. Karahıtaylar adına bölgeyi idare eden Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Han III. İbrahim'i (535-550/1141-1156) Buhârâ yakınlarında öldürerek cesedini araziye attılar. Ardından Karahanlı soyundan Kök-Sagun lâkaplı Celaleddin Çağrı Han b. Hasan Tegin, Karlukların yaptıklarına onların liderlerinden Yabgu Han'ı öldürerek karşılık verdi. Bu sırada katliamdan kaçan Yabgu Han'ın oğlu Laçın Bey Harezm'e sığınmak zorunda kaldı. Harezmşah bu durumu fırsata çevirdi. Daha önce Semerkand Hanı ile dostane ilişkiler kuran İl-Arslan, bu sefer Kök-Sagun üzerine sefer düzenleme kararı aldı. Onun bu kararı almasındaki en büyük etken Karluk Türklerini etrafında toplayarak Karahıtayları Mâverâünnehir topraklarından atmak istemesi idi. (Cüveynî, 1342:157; Cüveynî, 2013: 263; Mîrhând, IV, 1339: 364; Mîrhând, 2022: 48; Hândmîr, II, 1342: 633; Kafesoğlu, 1984: 82; Bünyatov, 2003:35; Erdoğan, 2020: 30)

Harezmşah, Haziran 554/1158'de büyük bir ordu hazırlayarak harekete geçti. Semerkand Han'ı Kök-Sagun lakaplı Ali Çağrı Han (550-555/1156-1160), Cend ve Karagöl bölgelerinde yaşayan göçebe Türkmenlerin desteğini alarak Semerkand'a doğru yola çıktı.

Ayrıca bağılı olduğu Karahıtaylardan destek istedi. Bu sırada Buhârâ'ya ulaşan İl-Arslan şehir halkına cazip vaatlerde bulunarak kendi tarafına çekmeyi başardı. Ardından Semerkand'a yöneldi. Harezmşah'ın askerleri İlig Türkmen komutasındaki Karahıtay ordusu ile Soğd Irmağı kıyısında karşılaştılar. Ancak Karahıtay komutanı Harezm ordusuyla savaşmaya cesaret edemedi. Ardından Semerkand'ın ileri gelen âlimlerini ve din adamlarını İl-Arslan'a elçi olarak göndererek anlaşmak istediğini bildirdi. O, Karluk reislerinin tüm haklarının geri verilmesi şartıyla antlaşmayı kabul ettiğini belirtti. Bu hadise Harezmşahların Karahıtaylara karşı kazandığı bir başarı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu dönemde Harezmşahlar çeşitli başarılar elde etmelerine rağmen Karahıtaylara haraç ödemekten kurtulamadılar. (Cüveynî, 1342:157; Cüveynî, 2013: 63; Mîrhând, IV,1339: 364; Mîrhând, 2022: 48; Hândmîr, II,1342: 633; Kafesoğlu, 1984: 82; Bünyatov, 2003:35)

Yukarıda bahsedildiği gibi 559/1163 yılında bölgede baş gösteren karışıklıkların temel sebebi yine Karluklardı. Bu sırada Semerkand Hâkimi Kılıç Tamgaç Han (Alp Kutluğ II. Mesud) (555-574/1160-1178) idi. O, Karluklara karşı ciddi bir mücadeleye girişerek 561/1165'te bölgede asayîşi sağlamayı başardı. Artık hamle sırası Karahıtaylara gelmişti. Onlar Mâveraünnehir'deki kuvvetleri de yanlarına alarak Harezm'e doğru harekete geçtiler. Durumdan haberdar olan İl-Arslan düşmana karşı gerekli tedbirleri aldı. Öncelikle Ceyhun Nehri üzerindeki su bentlerini açarak araziye bataklıkla çevirdi. Ardından Âmuye'ye doğru yol aldı. Ordusunun büyük bir kısmını Ayyar Bey komutasına vererek Karahıtaylarla savaşmak üzere gönderdi. Bu sırada kendisi de rahatsızlandı. Ancak yapılan savaşta Harezm ordusu yenildi ve Ayyar Bey esir düştü. Mağlubiyet haberini alan İl-Arslan, buna çok üzüldü ve hastalığı daha da ilerledi. Gürgeç'e dönen Harezmşah, 21 Recep 567/ 19 Mart 1172'de vefat etti. (İbnü'l-Esîr, XI,1991: 303; Cüveynî, 1342:157; Cüveynî, 2013: 263; Reşîdüddin, 1389: 5; Reşîdüddin, 2022: 45-46; Hamdullah Müstevfi,1389: 486-487; Hamdullah Müstevfi, 2018: 388; Mîrhând, IV,1339: 364; Mîrhând, 2022: 48;

Hândmîr, II,1342: 633; Kafesoğlu, 1984: 82-83; Bünyatov, 2003:35-36; Erdoğan, 2020: 30)

Şahsiyeti ve Edebî Yönü

İl-Arslan 16 yıl sürdürdüğü Harezmşahlık görevinde babasının aksine denge siyaseti izlemeyi tercih etti. Harezmşah son yenilgisi hariç birçok önemli başarıya imza atarak devletin kuruluşunun büyük ölçüde tamamlanmasına zemin hazırladı. Harezmşah'ın saltanatı döneminde birçok ilim adamını himaye etti. Bu dönemde İnşa Divanı Reisi Reşîdüddin Vatvat'ın Hz. Ömer'in 100 sözünü kaleme alıp Farsça şerh ettiği *Faslu'l-Hitâb Min Kelâm-i Emîre'l-Mü'minin Ömer b. Hattâb* ve Hz. Ali'nin sözlerinden derlediği *Matlub-u Küllî Tâlibîn Min Kelâm-i Emîre'l Mü'minin Ali b. Ebû Tâlib* adlı eserlerini İl-Arslan'a ithaf etmiştir. Yine onun döneminde yetişen önemli bir şair Mevlâna Seydeddin İsferengî'dir. Mâverâünnehir topraklarında yetişen şair, İl-Arslan'ın şiir meclislerinde kasideler söylemiştir. Harezmşah İl-Arslan, ataları gibi aydın bir kişiliğe sahip olmasına rağmen günümüze ulaşan herhangi bir şiir veya divanı olup olmadığı henüz tespit edilememiştir. (Semerkandî, I, 1977:171; Özgüdenli, 2020:181; Gürbüz, 2014:263)

Sonuç

Atsız'ın vefatından sonra Sultan Sencer'in takdiri ile Harezmşahlık makamına getirilen İl- Arslan, 1157'de sultanın ölümü ile bölgede meydana gelen bir kaos ortamı ile karşı karşıya kaldı. Bu yüzden 16 yıllık saltanatı boyunca etrafındaki devlet ve hanedanlıklara karşı denge siyaseti izledi. Bir süre yıkılış sürecine giren Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalan İl- Arslan, daha sonra Irak Selçuklu Devleti'ne itaatini arz etti. İl-Arslan bölgedeki Oğuz tehlikesine karşı bir süre Irak Selçuklu Devleti ile birlikte hareket etmeyi tercih etti. 1163 yılına kadar Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul'a bağlı kalan Harezmşah, devletin yönetimini elinde bulunduran Irak Atabeyi Şemseddin İl-Deniz ile can düşmanı Müeyyed Ay-aba yüzünden ters düştü. İl-Arslan bu tarihten sonra Irak Selçuklu Devleti'nin itaatinden çıkarak müstakil bir hükümdar

gibi hareket etmeye başladı. Bu sebepten Harezmşahların bağımsız bir devlet olma hüviyetine 1163 yılından sonra kavuştuğunu söyleyebiliriz. İl-Arslan, Harezmşahlığı boyunca Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu Devletleri dışında Abbasî Halifeliği, Sistân Meliki, Bâvendîler, Şirvanşahlar ve Gurlular ile başarılı bir diplomasi trafiği sürdürdü. İzlediği bu politika sayesinde devletleşme sürecinde önemli mesafeler kaydettiye de bu süreç ancak Alâeddin Tekiş döneminde tamamlanabildi. Adil, merhametli ve âlimleri koruyan bir devlet adamı olan İl-Arslan, ardında Selçuklu'ya sahip çıkan ve devletleşme sürecini tamamlamak üzere olan bir miras bıraktı.

Kaynakça

Aşubeyli, S. (2006). *Şirvanşahlar devleti*. Bakü: Evinin Neşriyat.

Ayan, E. (2007). *Büyük Selçuklu imparatorluğunda oğuz isyanı*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Barthold, V. V. (2017). *Moğol istilasına kadar Türkistan*. (H. Dursun Yıldız, Haz.). İstanbul: Kronik Kitap.

Beyhakî. (İbnFunduk).(1361). *Tarih-i beyhak*. (Ahmed Behmenyâr, Nşr). Tahran: Kitapfurûş-i Furûgî,

Bünyatov, Z. (2003). *Hârezmşahlığı ve enuştekinler devleti*. (Tural Rıvazev, Çev.). İstanbul: Derin Yayınları.

Bündârî, (2016). *Zubedetü'l-nuşra ve nubetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçukluları tarihi)*. 3. Baskı. (Kıvameddin Burslan, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.

Cüveynî, A. M. (1342). *Tarih-i cihanguşâ, (Devre-i Moğol, Harezşahiyye, İsmailiye)*. (Mansur Servet Tahs.). Tahran: Müesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.

Cüveynî, A. M. (2013). *Tarih-i cihanguşâ*. (Mürsel Öztürk, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Duman, A. (2020) *Mübâreze (Ortaçağ yakın doğusunda teke tek savaş)*. İstanbul: Ayışığı Kitaplığı.

el-Hüseynî. (1943).*Ahbârü'd-devlet-is-selçukiyye*, (Necati Lûgal, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Erdoğan, C. (2020). *Harezşahlar (Anuştegin'den Celâleddin'e)*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Gürbüz, M. (2014). *Hârizmşahlar (Devlet teşkilatı, ekonomi, kültür)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Hândmîr, (1380). *Habîbü's-siyer fî ahbârî efrâdi'l-beşer*. II. (Dr. Muhammed Debîr Siyâkî, Neşr). Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.

Hemedânî, R. F. (1389). *Camiü't- tevârih (Tarih-i selatîn-i harezmi)*. Tahran: Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup.

Hemedânî, R. F. (2022). *Câmiü't-tevârih'te harezmi sultanları*. (Farbod Mazlûmî, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.

İbnü'l-Cevzî.(1412). *el-Muntazam fî tarihü'l mülûk ve'l ümmem*. XVIII. (Muhammed Abdulkadir İta-Mustafa Abdulkadir İta, Nşr). Beyrut: Dârü'l- Kitab-ı İlmiyye

İbnü'l-Esîr, (1991), *el-Kamîl fî't tarih (İslâm tarihi)*. XI. (Abdulkadir Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmsahlar devleti tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Maraşî. (1345). *Tarih-i Taberistan rûyan ve mâzenderân*. (Muhammed Hüseyin Tesbihî, Tash.). Tahran: Müessesese-i Matbuat-i Şarkî.

Minorsky, V.(1958). A history of shirvan and darband in the 10th-11th centuries. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd.

Mîrhând. (1339). *Ravzatü's-safâ fî sireti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*. IV. Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.

Mîrhând.(2022). *Ravzatu's-safâ, hârezmsahlar (hârezmsahiyân)*. (Erkan Göksu, Çev.). İstanbul: Kronik Kitapları.

Müneccimbaşı, A. (2000). *Camiu'd-düvel:Selçuklular tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye selçukluları*. I. (Ali Öngül, Yay. Haz.). İzmir: Akademi Kitabevi.

Müstevfî H. (1387). *Târih-i güzide*. (Abdülhüseyin Nevahî, Tash). Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr,

Müstevfî, H. (2018). *Târih-i güzide*. (Mürsel Öztürk, Çev.). Ankara: TTK Yayınlar.

Öngül, A. (2018). *Irak Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Özgüdenli, O.G. (2020). Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (kaynaklar ve araştırmalar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Paydaş, K. (2006). "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (40). 113-140.

Râvendî. (1999) *Râhatü's-sudûr ve ayetü's- sūrûr*. II. 2. Baskı. (Süleyman Ateş, Çev.) Ankara. TTK Yayınları.

Rençber, A. (2019). "Bâvendîlerin Harezmşahlar ile münasebetleri". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 171-188.

Semerkindî. (1977). *Tezkiretü's-şuarâ*. I. (Necati Lugal, Çev.) İstanbul:Tercüman Gazetesi Yayınları.

Sevim, A- Merçil, E. (2020). *Selçuklu devletleri tarihi (siyaset, teşkilât ve kültür)*. 3. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (1991). "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*. III. İstanbul: TDV Yayınları, 404-405.

Şebankâreî. (1342). *Mecmaü'l-ensâb*. (Mîr Haşem Muhaddîs, Tash.).Tahran: İntişarât-ı Emîrkebir.

Şebânkâreî. (2021). *Mecmau'l-ensâb (Hanedanlar tarihi)*. (Fahri Unan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Vatvat, R. *Arâsiü'l-havâtîr nefâsiü'l-nevâtîr*. Ayasofya Nüshası: Nr: 4138.

Vatvat, R. (1315). *Mecmuatü'l- risalet-i Reşîdüddin Vatvat*, (Muhammed Fehmi Efendi, Nşr), Mısır: Matbaatü'l Maarif.

Vatvat, R. (1338). *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*. (Kâsım Toyserekanî, Tahs). Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.

BÖLÜM IV

Kent Olgusunun Değişimi: Konstantinopolis Örneği

Mert KOZAN¹

Giriş

Avrupa kentinin ortaya çıkışı, Antikçağ dünyasının çözülmesi ile oluşmuştur. Bilindiği gibi Avrupa temel malzemesi olan düşünsel yapısını bu dünyadan almıştı. İşte bu dönemde de kentleşme açısından bu dünyadan tam olarak kopulabilmiş değildi; halen bu dünyanın yoğun etkisi görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemde klasik anlamda “kent” unsuru çöküş dönemine girmektedir (Pirenne, 2014, s.23-45). İşte bu çöküş evresinde karşılaşılan durum aslında klasik dünyanın çöküşü de anlamına gelmektedir (Noble, 2006, s.34). Bu durumu dönemim gezgini olan Aziz Ambrosius Latince olarak şöyle özetlemektedir “*semidirurutarum urbium cadevara*” yani yarısı yıkılmış kentlerin cesedi (Becker, 2006,s.45). Aziz Ambrosius bu cümleyi İtalya’nın

¹ Mert Kozan, Doç. Dr., ORCID: 0000-0003-0176- 0776

kuzeyine yaptığı yolculuk sırasında kullanmıştır; bu cümleyi kullandığı sene kayıtlara 387 olarak geçmektedir. Bununla birlikte ilk şehirleşmeler daha öncede değindiğimiz gibi Mezapotamya’da ortaya çıkmıştır; ancak konumuz ağırlıklı olarak Avrupa olduğu için bu konulara fazla değinmeden direk Yunan “kent” sistemini inceleyeceğiz.

Yunan Uygarlığı, kenti bütüncüllüğüyle insanoğluna yakışan ve hem kırsal alanda dengeli bir dış ilişki hem de hesaplı, kontrollü iç ölçüm gerektiren ortak bir ufuk olarak yeniden keşfetmiştir. Bu kuramsal düşünce Aristo tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Eğer bütün topluluklar biraz amacındaysa, hepsinin en üstünde olan ve hepsini kucaklayan devlet ya da siyasal topluluk, başka herhangi birinden daha büyük ölçüde iyiliği amaçlamaktadır... Öncelikle, bir başkası olmadan var olamayanlar birlik kurmalıdır; yani ırkın sürmesi için erkekle kadın... ve doğal yönetici ile uyruğu, böylece her ikisi de korunabilir... Bu iki ilişkiden ortaya çıkacak ilk şey ailedir... Ancak birçok aile birleştiğinde ve birlik gündelik gereksinimleri karşılamaktan daha çoğunu amaçladığında oluşacak ilk toplum köydür... Birçok köy hemen hemen ya da büyük ölçüde kendine yetecek kadar geniş, tek, eksiksiz bir topluluk olarak birleştiğinde yaşanan yalın gereksinimlerinden kaynaklanan ve iyi bir yaşam adına varlığını sürdüren devlet var olur. Bu durumda, toplumun daha önceki biçimleri gibi devlet de doğaldır. Çünkü bu, eski biçimlerin sonudur ve eşyanın doğası buna son vermektedir. Çünkü bir şey tümüyle geliştiğinde ortaya çıktığında onun doğası deriz... Burada devletin doğanın bir yaratısı olduğu ve insanoğlunun doğası gereği siyasal bir hayvan olduğu açıktır... Şimdi, bu insanın arılardan ve bir sürü halinde yaşayan hayvanlardan daha fazla siyasal olduğu bellidir. Çoğunlukla söylediğimiz gibi doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz ve insanoğlu konuşma yeteneği olan tek hayvandır. Ses sadece zevk ya da acı belirtisiyse diğer hayvanlarda da vardır... Bu durumda ise tıpkı haklı ve haksız gibi, konuşma gücü, en kolay olan ve olmayan yolu ifade etmek için amaçlanmıştır (Doxiadis, 1964,s 12-67). Ve o,insanoğluna özgüdür. İyi ve kötü, haklı ve haksız ve benzeri

duyguları olan tek canlı, insanoğludur. Bu duyguları olan canlılar topluluğu bir aile ve devlet kurabilir. Üstelik doğası gereği devlet aileden ve bireyden daha önde gelir... Devletin doğası bir yaratısı olduğunun ve bireyden daha önde geldiğinin kanıtı, bireyin tek başına kaldığında kendine yetmemesidir; bu nedenle insanoğlu bütüne oranla bir parça gibidir. Ancak bir toplumda yaşayamayan ya da kendi kendine yettiğinden dolayı buna gereksinim duymayan insan, ya hayvan ya da tanrı olmalıdır” (Benevolo, 1993, s. 48)

Buradan da açık bir şekilde görüldüğü üzere Yunan kenti bir “açık kent”ti. Kent parçalardan oluşan tek bir doğa görünümü sunuyordu. Bu parçaların işlevleri ve önemi değişmekle birlikte hiçbirinin görselliği ve metrik ölçüsü diğerinden aşağı değildi. Özel yapıların karşıtı olan kamu yapıları ve alanlar kente batan beri egemendi, kent ortamı Aristo’nun da belirttiği gibi mükemmeldi ve arı karakterindeydi. Elbette Yunan kültürü bugün de dahil olmak üzere pek çok toplumu etkilemişti; bu etkilenen topluluklardan bir tanesi de tarihte kurulmuş ve en uzun süre yaşamış; bugün bile tüm ihtişamı ile pek çokları tarafından da hayranlık duyulan Roma İmparatorluğu idi. İmparatorluk, Akdeniz’de çok sayıda kent devletini birleştirdi, daha önce var olmayanları da yarattı (Benevolo & Humburg, 1983). Akdeniz’in kıyılarında küçük büyük, surlarla çevrilmiş ya da çevrilmemiş binlerce kentten oluşan muazzam şekilde çalışan ve bunların arasındaki bağlantıyı muazzam şekilde oluşturan bir sistem kurdu. Bu kentlerin genellikle çok sayıda kamu mimarisi ve özel mimari unsurları birleştiren bir muhtevası vardı (Kieß, 1991, s.32). Roma İmparatorluğu’na ihtişamı kazandıran başlıca unsurlardan bir tanesi olan bu olgu; Roma İmparatorluğu’nun uzun ömürlü, barışçıl ortamında bu akılcı ve ihtişamlı tasarım seli kentlerden iç bölgelere akmaya başladı. Kırsal bölgelerde tarım parselleri, yollar, köprüler, sınırlar, kanallar ve limanların düzgün biçimlerde düzenlenmesine gidildi. Bunun neticesinde homojen bir uyarlığın işlevsel destek verdiği ve her yerde var olduğu imajı geniş bir coğrafi alana yayıldı. Ancak her güzel şeyin sonu olduğu gibi bu kusursuz görünen yapının da bir sonu vardı. M.S. 3. yüzyılda başlayarak barbar istilaları ve imparatorluk devletinin güçten

düşmesiyle kentlerin güvenliği azaldı. Her şeye rağmen kentlerin, tehlikeye düşen sivil kurumların korunduğu tahkimli merkezler olarak hala büyük önemi vardı (Henning, 1987, s.67).

Pax Romana tarafından ve yabancı sınırların uzağında bulunduğundan korunan, özgürce gelişen kentler çerçevesinde surlar dikmek ve böylece güçlenip kendilerini savunmak için kesin bir çevre uzunluğu seçmek zorunda bırakıldı. Bu iş, aralıklı bir kent merkezinin hemen hemen her zaman ufalanmasını, doğal engellerin(nehirler, engebeli arazi), Roma öncesi eski surların birleştirilmesini gerektirdi. Kent merkezlerinin çevresine büyük yapılar yapıldı. Bu yapılardan bazıları Roma'da yapılan büyük *circus*, Perigeux, Tours, Floransa ve Lucca'da amfityatrolar, Nimes'de ki büyük su kemerleri idi (Townes, 2007, s.68).

Roma'yı çember gibi saran Aurelius surları M.S 274'te yapıldı. Tiber'in iki yanındaki ovada yerleşme alanının ancak bir parçasını, 1.350 hektarlık bir alanı çevreliyordu. *Castra Praetoria*, *Castrense amfityatrosu* ve su kemerinin büyük bölümünü içine alıyordu. Galya'da tahkimatlı kentlerle çoğunlukla, daha önceki açık kentin bir parçası dahil edildi: Dahil edilme oranı Bordeaux'da dörtte bir, Nimes'de yedide bir, Autum'de yirmide birdi, *Tetracius*'ün bölgesel başkentleri, *Trevirorum* yani bugünkü Trier, *Mediolanum* yani Milano, *Sirmium* yani Sirmione ve *Nicomedia* sınırındaki nehirlerle Ren, Tuna ya da askeri hareket alanlarına yakın olduğundan stratejik konumları dolayısıyla seçildi ve bu işlevlerine uygun biçimde tahkim edildi. Gerçi, Trier'de olduğu gibi kimi kez, önemlerini yitirdiklerinde bu çok pahalıya mal oluyordu. Bu dönemim surlarla çevrili kentleri içinde en önemlilerinden Dijon, Bourges, Poitiers, Mainz gibi birkaçı işlevini sürdürüp Geç Ortaçağ'da kentsel gelişmeye ayak uydurdu (Henning, 2014,s. 340).

Coğrafi konumunun sağladığı olağanüstü avantajlarıyla Konstantinopolis, 326 yılında imparatorluğun yeni başkenti olarak tasarlandı. Yaklaşık olarak 1.400 hektarlık bir alanı tamamen çevreliyordu. Sıra sıra son derece gösterişli ve heybetli tahkimatları vardı. Bunlardan ilki 330 yılında Büyük Constantinos tarafından

yaptırıldı. Şehrin büyümesine paralel olarak 414 yılında ise Theodosios tarafından ikinci bir sur inşa ettirildi (Turnbull, 2012). Şehir, böylelikle karadan gelecek saldırılara karşı güvenli hale getirilmişti; ayrıca boğaza çekilen kalın bir zincir sayesinde şehir denizden de kuşatmalara güvenli hale getirilmekteydi (Philippides & Hanak, 2011). Elbette bu bahsettiğimiz dönemde Konstantinopolis'in yeri apayrıdır. Eskiçağ kentleşmesinin ulaştığı doruk noktasıdır. Bu sebeple bu kısımda Konstantinopolis'in üzerinde biraz duracağız.

Konstantinopolis'in kuruluşu

Şehir, M.Ö 7. yüzyılın ortalarına doğru Megara'dan gelen kolonistler tarafından kurulmuştur. Şehrin kuruluşundaki efsane ise şu şekildedir. Kurucu olarak addedilen Byzas, Delphi kâhinine başvurarak, bir şehir kurmak istediğini, bunu nerede kurabileceğini sorarak bir kehanet ister. Kahin Byzas'a “Körler ülkesinin karşısında” şeklinde yanıt verir. Byzas uzunca bir süre peşinde halkıyla bu tasvir edilen yeri arar, sonunda bugünkü Topkapı Sarayı'nın bulunduğu bölgeye gelir. Manzara muhteşemdir. Karşıda ise olanca heybetiyle Chalkedon şehri durmaktadır. Byzas, Haliç ve o çevredeki güzellikleri göremeyen Chalkedonluları kör olarak nitelendirir, kehanette söylenen yere geldiğini söyleyerek, şehrin Haliç'in bittiği, Marmara Denizi'nin başladığı yere kurar (Kuban, 2000).

Şehrin ilk yapıları, kazılarında gösterdiği gibi, bugünkü Topkapı Sarayı ve dolayına inşa etmiştir (Klein, 2006, s.79-80).

Tarihçe

M.Ö 6. ve 5. yüzyıllarda şehir bir liman kenti olarak çabuk gelişir, deniz ticareti en büyük gelir kaynağı olur. Şehir M.Ö 5. yüzyıla gelindiğinde ise ilk sikkelerini bastırır. Gelişim Helenistik döneme kadar aralıksız olarak devam edecektir. Şehir M.Ö 339'da Makedonya Kralı II. Philipp tarafından kuşatılır ancak şehir inatçı direnişi işle bu kuşatmayı bertaraf etmeyi başarır. Daha sonra Romalılar ile Selevkosların büyük kralı III. Antiochos'un

mücadelesi sırasında, Romalıların tarafında yer alır. M.Ö 129 yılında Anadolu'nun Roma'ya Asya Eyaleti adı altında bağlanmasından sonra M.S 73 yıllarında bu eyalete dahil edilir (Lozanova-Stancheva, 2011, s.41).

Şehir M.S 193-196 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nda, imparatorluk mücadelesi veren Pescennius Niger ile Septimus Severus arasındaki anlaşmazlığa dahil olur. Şehir Niger'in tarafında yer alınca Septimus Severus taraftarları tarafından kuşatmaya alınır ve şehir susuzluğa yenik düşerek teslim olmak durumunda kalır. Böylelikle Byzans tarihindeki ilk yağma ve tahrip edilme faaliyeti ile karşılaşmış olur. Bununla birlikte şehir İmparator Antoninus Caralla tarafından yeniden inşa edilircesine onarılır. Bu dönemde şehre tapınak, tiyatro, hamam gibi pek çok yapı inşa edilir (Davenport, 2018, s.24).

Şehir adını alacağı İmparator tarafından 324 yılında büyük bir imar faaliyeti ile karşılaşır. Şehrin pek çok farklı köşesine imparatorluğun farklı köşelerinden getirilen sanat eserleri ile süslenir, yeni yapılar yine bu dönemde sıra sıra yükselmeye başlar. 11 Mayıs 330 tarihinde şehrin bu yapıları ve yeni eserlerinin açılışı yapılır. Bu tarihten itibaren şehre Büyük Constantinus'a izafen "Constantin'in şehri" manasına gelen "Constantinopolis" adı ile anılmaya başlanır (Brandes, 2003, s.12).

Şehir bu dönemde yedi tepe üzerinde yükselir. Bu Tepeler bugünkü isimleriyle:

- 1) Topkapı sarayının bulunduğu tepe
- 2) Beyazıt Meydanı
- 3) Süleymaniye Camii'nin bulunduğu tepe
- 4) Fatih Külliyesinin bulunduğu tepe
- 5) Fener-Balat semtinin bulunduğu tepe
- 6) Edirnekapı semtinin bulunduğu tepe
- 7) Kocamustafapaşa Camii'nin bulunduğu tepe

İmparator 1. Constantinus tarafından 324 yılında antik Bizantion kentinin yeni bir imparatorluk başkentinin kurulması ve 330'da resmi olarak kutsanması, son dönem Roma dünyasının politikaları kadar, Ege ve Doğu Akdeniz havzasında malların değiş tokuşu açısından da son derece önemli rol oynadı (Haldon, 2007, s.71). Konstantinopolis bir imparatorluk başkenti olarak tüm ihtişamıyla imparatorluk sarayı, bir senato ve önemli bir şehirde bulunması gereken tüm sosyal, ekonomik, ve idari yapılarıyla bir abide olarak erken Doğu Roma-geç Doğu Roma döneminde ayağa kalkmaktaydı. İtibar ve büyüklük açısından çok kısa bir süre içerisinde kadim kentler İskenderiye ve Antakya ile yarışarak halde büyümüş, Roma'ya kafa tutar hale gelmişti. İmparatorluğun yeni başkenti iki önemli karayolu üzerinde yer alıyordu. Selanik'ten başlayıp Adriyatik kıyılarına geçen *via Egnatia*'nın ve Konstantinopolis'in karşısındaki Kadıköy'den, İzmit yoluyla doğuya giden askeri yolun bulunduğu yerdeydi (Lolos, 2013, s.264-65). Bilindiği gibi Roma'nın ilk dönemlerinden beri vatanın başkentine tahıl sağlamak zorundaydı; halka böylelikle bedava ekmek yapma fırsatı veriliyordu. İşte bu kural yeni başkent içinde geçerliydi. Öyle ki büyük Constantinus 80.000 kişilik bir nüfusu beslemek üzere Mısır'ın üretiminin büyük bir kısmını bu kent için ayırmıştı. Constantinus'un böylelikle geleceği gördüğü açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Şehir öylesine hızlı büyüyordu ki su tedariki ve bunu sağlayan araçlar olanlar sukemerleri, sarnıçlar sıra sıra yer alıyordu (Kaldelis, 2016, s.715). Tahıl depolama binaları ise şehrin muhtelif yerlerine dağılmış durumdaydı. Elbette gelişen nüfusu barındırmakta büyük bir sorundu ancak bu sorun sıkı bir konutlaşma hamlesiyle bertaraf edildi. Rivayete göre bu söz geçiren su kemerleri 150 km kadar mesafeyi kaplamaktaydı ve Trakya'nın içlerine kadar gidiyordu; bununla birlikte bugün halen bu sözü edilen su kemerlerinin izi bulunamamıştır (Haldon, 2007, s.71). Özgün kentin güneydoğu köşesine yerleştirilen bir saray kompleksinin inşasıyla ve buna eşlik eden büyük bir hipodrom ve geniş bir kentsel alanı kuşatan yeni bir kent suruyla, imparatorluk merkezi kurulmuş oldu. Ana alanı kuşatan yeni bir kent suruyla, imparatorluk merkezi

böylelikle kurulmuş oldu. Şehri oluşturan ana arter İmparator Septimus Severus döneminde yapılan sütunlu bir güzergahta başlayıp saraydan başlayıp bir güzergahtaki saraydan başlıyor ve dairesel Constantinus Forumu üzerinden kenti boydan boya geçerek, Constantinus'un yeni kara surunun güney kesiminde kente muzafferane bir giriş oluşturan Altın Kapı'ya ulaşıyordu. Sonra gelen imparatorlar, sözgelimi stoa'lar, sütunlu sokaklar, hamamlar ve diğer kamusal konforlar dahil, kenti kendi anıtlarıyla süslediler. IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar olan süreçte şehre yaklaşık olarak 40 tane halka açık hamam inşa edilmişti (Dark, 2004, s.85).

M.S 381 yılında Hristiyanlık, İmparator I. Theodosius tarafından resmi devlet dini olarak ilan edilmiş, böylelikle Roma İmparatorluğu içinde diğer dinlerin ve inançların yaşama hakları ellerinden alınmıştır. M.S 395 yılında ise imparatorluk Theodosios tarafından iki oğlu arasında pay edilmiştir. Batı kısmını Honorius kontrol ederken, doğu kısmında ise Arcadius kontrol edecektir. Tarihte bu olaya “sözde bölünmüşlük” adı verilir.

412 yılında şehir etrafındaki surlar yenilenir. Şehri çevreleyen surların uzunluğu 14 km'ye ulaşır. İmparator II. Theodosius zamanında kurulmuş yüksek okul üniversiteye dönüştürülür. Kurulan bu üniversite Grekçe ve Latince gramer, Grekçe ve Latince hitabet, felsefe ve hukuk dersleri verecek, imparatorluğun gelecekteki önemli şahsiyetlerine yetiştirecektir.

V. yüzyıla gelindiğinde şehir büyük gelişim gösterir, gerçek anlamda imparatorluğun askeri, dini, kültürel merkezi ve 600.000 nüfusu ile o dönemde dünyanın en büyük nüfusunu barındıran bir şehre dönüşür (Cameron, 1978, s.81).

476 yılında ise Roma İmparatorluğundan tamamen ayrılır ve XIX. yüzyıl tarihçileri tarafından bu “yeni Roma'ya” Doğu Roma adı verilir.

Yeni devletin gelişmesinin ana kaynakları, Roma hukuku ve devlet tarzı ile Helen kültür ve Hristiyan dini ve geleneklerinin birleştirilmesinin oluşturduğu öğelerdir. Kültür ve dil bakımından

Helenleşme büyük adımlarla ilerlerken, şehrin sosyal hayatı da kilisenin etkisi altına girer. M.S 457’de I. Leon Konstantinopolis’de patriğin elinden tacını giyen ilk imparator olmuştur. Bu tarihten sonra bütün Doğu Roma İmparatorları aynı yolla imparatorluklarını ilan edeceklerdir. Haliyle bu kilisenin devlet üzerindeki etkisinin kesin bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

Şehre imar faaliyetleri bu tarihten sonra da devam etmiş özellikle imparator Iustinianus tarafından yaptırılan Hagia Sophia bugünde tüm ihtişamı ile ayaktaadır. Abidenin inşası yaklaşık olarak 532’de başlayıp 537’de bitirilmiştir (Schibille, 2016, s.18).

Doğu Roma Sanatı

Hıristiyanlığın benimsenmesi ile monoteizme dönüş, Doğu Roma’da Helen ve Roma kültürlerinin heykeltıraşlarının sonunu getirmiştir. Mitolojik motifler yavaş yavaş kaybolmuş, bunun ardından ise imparator heykelleri yapılmaz oldu. Bunun yerini mozaik, fresk ve ikonalar almış, İsa Meryem ve aziz resimleri üzerinde durulmuştur.

Doğu Roma döneminde bir anlamda heykeltıraş ve seramik sanatı dışlanmış, imparatorluğun ilk döneminde çok az sayıda yapılan heykeller ise son derece ilkel, belirli bir estetik ve stilden yoksun olarak yapılmıştır. Seramikler kalın cidarlı olarak üretilmişler ve üzerleri boyayalı bir sır tabakası ile kaplanmışlardır. Bazı kez üzerlerinde kazıma tekniği ile yapılmış kuş, ördek, balık gibi motifler betimlenmiştir. Seramik üzerine sürülen boyalı sır tabakası çoğu kez açık saman ve açık yeşil renktedir.

Mimari

Mimari daha çok kilise yapımında şekillenir. Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra Roma İmparatorluğu’nda önce tapınaklar ve bazilikalar kiliselere dönüştürülürken, Doğu Roma’da Bazilika planlı kiliselerin yanı sıra merkezi planlı kiliseler de inşa edilmiştir. Kilise mekanı orta mekandan dışa doğru yayılan ve gelişen bir sistem gösterir. Doğu Roma mimarisindeki en etken unsur kubbe mimarisinin başarılı olarak kullanılmasıdır. İstanbul’da inşa edilmiş

çok sayıda kilise arasında en güzel örnek Hagia Sophia Kilisesi'dir. Özellikle Constantinos döneminde Hristiyanlık dininin serbest bırakılması ile birlikte yeni dini yapılar inşa edilmiştir (Mango, 1991, s.40).

Hipodrom

330 yılında Büyük Konstantin döneminde inşa edilmiştir. Bu hipodromun yerinde daha öncesinde İmparator Septimus Severus'un 203 yılında yaptırdığı at yarışları meydanı vardı. Ancak bu gerçek anlamda bir hipodrom değildi. Büyük Konstantin'in yaptırdığı hipodrom için Roma'daki Circus Maximus örnek alınmıştır. Ölçüleri; 80*400 metredir. Her iki yanına 30-40 adet oturma kademesi yer almaktaydı. İnşaatından altmış yıl sonra hipodrom ortasına Mısır'dan getirilen obelisk dikilmiştir. Bu obelisk III. Tutmosis'e ait olup, M.Ö 15. Yüzyılda Mısır'da Karnak Tapınağı için yaptırılmıştır. Yüksekliği 20 metredir. Üzerinde hiyeroglif yazılar vardır. Obelisk'in kaidesi üzerindeki kabartmalarda, imparator elinde çelenk ile zafer kazanını taçlandırır halde, onun solunda imparator ve çevresindekiler barbarların biatı, imparator yarışmalarda tasvirleri ile betimlenmiştir (Lim, 2015, s. 931).

İmparator eğer şehirdeyse veya başka büyük şehirlerdeyse hipodromdaki sirk gösterilerine ve araba yarışlarına başkanlık etmek imparatorun göreviydi. Kökeni pagan olmasına karşın bu tür eğlenceler Doğu Roma tarihinin büyük bir bölümünde, yalnızca kentin kurulmasının onuruna 11 Mayıs'ta özel kutlamaların yer aldığı Konstantinopolis'te değil, fakat belli aralarla çevredeki diğer hipodromlarda da düzenleniyordu. Bu olayların başlıca ögesi her arabaya yan yana dört atın koşulduğu araba yarışlarıydı (Vasiliev, 1948, s.27-28).

Konstantinopolis'te oyunların başlaması için işaret vermek imparatora düşüyordu. Bu işareti *mappa* denen beyaz bir mendili yere atarak veriyordu. Sabahleyin dört yarış yapılırken öğleden sonra da dört yarış yer alırdı; imparator her iki seri arasında öğle yemeği verirdi. Her günün sonunda yarışlar bittiğinde kazananlara ödülleri dağıtılırdı; bunlar bir *aurigarion*, gümüş bir miğfer ve bir

kemerden oluşurdu. Yarışlara ara verildiğinde seyirciler çoğu org ve lavtalarla çalınan müzik eşliğinde gösteri yapan mim sanatçıları, dansçıları, akrobatları ve sirk çalışanlarını izleyip eğlenirlerdi. Kiev Rusya'sından gelen seçkin konuklar bu gösterilerden o kadar çok etkilenmişlerdi ki, on birinci yüzyılda Kiev'in grandükü bu görünümünden kendileri için eğlenceli olanları Kiev'deki Hagia Sophia Kilisesi'nin galerisinde oturduğu sıraya çıkan merdivenlerin duvarlarına betimletmişti; bu resimlerden birçoğu bu eğlencelerin bilinen tek betimlemesi olarak durmaktadır (Bardill, 1999, s.218).

Saraylar

İmparator ailesinin ikametgahı olarak kullanılan sarayların içinde en büyüğü Büyük Saray, diğer adıyla Kutsal Saray'dı. Bu saray aynı zamanda Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetim merkeziydi. Bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda yer alan hipodromdan, Marmara Denizi kıyısına kadar uzanan büyük bir alanı kaplıyordu. Saray kompleksinin içinde yatak odaları ve istirahat odalarının yanı sıra devlet işlerin, yapıldığı çok sayıda resmi oda, yabancı elçilerin kabul edildiği salonlar, konferans odaları ve kütüphane gibi yapılar bulunuyordu. Bu saray kompleksinden çok küçük bir bölüm günümüze ulaşabilmiştir ve bugün Sultanahmet Camii yanında Mozaik Müzesi olarak hizmet görmektedir.

Yazıtlardan ve Doğu Roma tarihinden öğrendiğimize göre, Büyük Saray dışında, bugün olmayan ancak Doğu Roma döneminde var olan diğer saraylar ise, Magnaura ve Blakharnae saraylarıdır (Mihajlovski, 2017, s.524).

Evler

Fakir evleri küçük tek katlı, çatıları saz ve sıkıştırılmış toprak ile örtülü yapıldı. Fakirlerin ikamet edebilmeleri için İmparator Iustinianus döneminden itibaren çok katlı binalar yaptırılmış ve bunlar fakir halka kiraya verilmiştir.

Zengin evleri ise iki katlı olarak inşa edilmişlerdi. Evin genel planı, ortada bir avlu ve bu avluya bakan odalar topluluğu

şeklindeydi. Avluda ayrıca evin su ihtiyacı için bir kuyu veya bir sarnıç yer alırdı. Birçok zengin evinde bu avluda evin ana yapısına bağlı olmayan bir hamam bulunurdu. Evlerin ikinci katlarında genellikle tahtadan bir merdivenle çıkılıyordu. Odaların sokağa bakan cephelerinde balkon yer alıyordu. Evleri çatısı kiremitle kaplanıyor, çatının zirvesinde de bir haç dikiliyordu. Bazı zengin evlerinde teras olarak kullanılan düz çatılar inşa edilmişti. Bu iki katlı zengin evlerinin inşasında genellikle tuğla kullanılıyordu (Downey, 1946, s.100).

Doğu Roma'da Şehir Hayatı

Doğu Roma imparatorluğunda son yüzyıllarda şehir hayatında diğer dönemlere oranla büyük bir değişim yaşanmıştı. Çünkü son yüzyıllardaki toprak kayıpları sınır köylerin boşalmasına sebep olmuştu. Bu boşlamalara sonucunda köylerde bulunan Doğu Roma halkı büyük şehirlere göç etmişlerdi. Bu şehirlerin başında gelen Konstantinopolis, Thessalonokia, Nicaia ve Nicomedia gibi şehirlerde zamanla büyük yığılmalar olmuştur.

Bunlar arasında Konstantinopolis'in hem başkent olması hem de önemli bir noktada bulunması kendisine bazı ayrıcalıklar kazandırmasının sonucunda diğer büyük şehirlere oranla daha çok göç almasına sebebiyet vermişti. Bu son dönemlerde şehir hayatında bu göçlere bağlı olarak birçok değişim gerçekleşmiştir. Bir Doğu Romalı tarihçi olan Brocardus genel mahiyette imparatorluğun son dönemlerinde ki şehirlerde bu değişimi şöyle tanıtmıştır; “Varlıklılar sokakları yapılarla gölgelendirirken, pis ve karanlık yerleri yoksullara ve gezginlere bıraktılar. Konstantinopolis'in kendisi sefalet içerisinde pis kokulara ve sürekli karanlığa bırakılmıştı. Şehirlerde cinayet, hırsızlık ve diğer adi suçlar olağan hale gelmişti. Zengin kişilerin hepsi zorba, yoksulların da çoğu hırsız olduğu için kentlerde insanların yasaları karşısında dokunulmazlıkları oluşmuştu. Suçluların yasalarca cezalandırılmadığı için yapılan suçlar tümüyle aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bir suçlu ne korkuyu ne de utanmayı bilirdi.” İşte bu oluşumların oluşmasında son dönem itibariyle şehirlere akın

eden köylülerin işsiz güçsüz bir şekilde dolaşmaları ve kendilerini çok ucuza satabilmelerinden kaynaklanıyordu (Brocardus, 1990, s.23).

Bu başıbozukluğa rağmen şehirlerde halkı bir nebze rahat ettirebilmek için bazı yönetim organları mevcuttu. Bu organların başında şehrin valisi gelmekteydi. Valiyle birlikte birde esnaf ve metropolitler tarafından oluşturulan bir meclis vardı bu meclis de şehrin yönetimine katılırdı. Gerekirse şehir halkı şehrin korunması için bir milis gibi savaşa katılırdı. Gençlere fazla bir hak tanınmayan şehir cemiyetlerinde dini yortu günlerinin oldukça büyük bir yeri vardı. Hatta imparator Manuel Komnenos yazmış olduğu 1165 yılına ait bir fermanla bir yılda tam 115 gün kadarının dini günlere ayrıldığını belirtmişti. Şehirlerde de olsa kadınlar ev içlerinde kalırlardı ve işleriyle uğraşırlardı ancak erkekler dışardaydı (Magdalino, 2002, s.66)

Şehir halkı mahallelerden “demeslere” göre örgütlenmişlerdir. Demeslerin (mahalle) kendi içinde bütünlüğü olan bir yapıları yoktu. Bu da zamanla aralarında farklı fikir yapılarının doğmasını engellemiştir. İç çatışmalarda çeşitli guruplar şehir halklarını kullanıyorlardı. Varlıklı kesim propaganda aracılığıyla kendilerini şehir halklarının yanında gösteriyor izlenimi veriyorlardı. Bütün bunlara rağmen halk kendilerine yapılan haksızlıkların bilincindeydi. Sirk gösterileri halkın büyük şehirlerde toplanıp yönetim hakkında tartıştıkları önemli toplantı yerleriydi (tribunus). Halk imparatoru seçmek için burada toplanırdı. İmparator da halkı burada selamlardı. Seferden dönen general burada karşılanırdı. Kitleler hoşnutsuzluklarını göstermek için burada toplanırdı. Halk imparatoru kabul edikten sonra imparatora “galipsin, dini bütünsün, kutsal imparator, soylusun” diye bağırarak selamlarlardı. Sanayiciler ve dinsel toplum üyeleri şehirlerin daha çok banliyölerinde bulunurlardı. Merkezi alanlar pazaryerlerine ayrılmıştı (Giatsis, 2000, s.37). Ayrıca sıcak haberlerin tartışılması için bazı alanlara kahvehane benzeri yerler yapılmıştır. Caddeler oldukça genişti. Halk çoğunlukla yavaş hareket eden araba ve katırlarla gezerdi. Zengin ve soylular Arap atlarıyla seyahat

ederlerdi. Kent içinde bu kişilere yol açıp, onları koruyan sopalı hizmetkârlar bulunurdu. Şehirlerde birçok bahçe mevcuttu. Bu bahçeler birçok sarayın tabanına mozaik olarak işlenmişti.

İmparatorlukta her dönemde en önemli ihtiyaçlardan birisi olarak görülen su, son döneler içerisinde sınırları daralan Doğu Roma imparatorluğu için çok önemli bir ihtiyaç olmuştu. Bu nedenle Avrupa’da Trakya’dan ve Anadolu’da Nikaia bölgesinden Doğu Roma’nın diğer şehirlerine su dağıtmak için suyolları yapılmıştır. Şehirlere lazım olan suyu toplamak için Suriye’de ki gibi üstü açık su kemerleri yapılmıştı. Bu suyolları Suriye’de ki gibi taştan değil tuğladan yapıyordu. Daha sonra üstü örtülü su sarnıçları yapılmıştır. Bu yapılan su sarnıçlarının sayesinde imparatorlukta her kente su kemerleri yapılabilmiştir. Arap rehin Harun b. Yahya, Konstantinopolis’e Bulgaristan’dan su getiren bir su kemerinin var olduğunu açıklıyor. Bu su 20 gün uzaklıktan akıp geliyordu. Kente ulaştıktan sonra biri imparatorluk sarayına, diğeri Müslüman esirlerin bulunduğu hapishaneye üçüncüsü de soyluların hamamlarına akıyordu (Tannous, 2010, s.13-14). Kent nüfuzu da hafifi tuzlu olan sudan içiyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere şehir halkından her kesim gelen bu temiz sudan faydalanamıyordu.

Doğu Roma şehirlerinde özellikle başkent halkı imparatorluk seçimlerine katılırlardı. Hükümdar da şehir halkının görüşlerini hesaba katmak zorundaydı. Saray olsun zengin aristokrat tabaka olsun hepsi şehir halkının kendi yanlarında olmasını isterdi. Bunun yanında şehir halkının değeri günden güne artıyordu. Buda gün geçtikçe şehir nüfusunun artmasına sebep oluyordu. Halkın başkente akmasını engellemek için giriş yasağı, kalma zamanını sınırlamak gibi çeşitli önlemler alınmıştır. Fakat bu bile nüfusun başkente akmasını engelleyememişti. Bu artışlar sebebiyle şehirlerde cinayet, nifak ve ihtiras dalgaları daha da çok artmıştı.

Son dönemlerde artan bu şehir nüfusu zamanla şehirlerde gecekondulaşmanın olmasına sebebiyet vermişti. Son dönemlerde hemen hemen her mahallede gecekondulaşma mevcuttu. Gecekonduyu yapan bir kişiden bir daha yeri geri alınamazdı. Bu bölgeler cinayet ve hırsızlığın en fazla olduğu bölgelerdi. Ayrıca

şehirlerin içinde çıkan isyanların başlangıç noktası da bu gecekondu bölgeleri idi. Bu soruna hiçbir zaman tam bir çare bulunamamıştı.

Şehirlerde insanlar evleri genellikle iki katlıydı ve evlerini önünde ev sahibinin adı yazardı. Ev sahibinin at ve büyük baş hayvan ahırları ile kümes ve kilerler ortak bir avluya açılırdı. Bu avluda gerektikçe atlara talim yaptırılabilir kadar büyük bir avluydu. Her yapılan ev, başka bir evin ışığı kesilmeyecek şekilde yapılırdı. Deniz manzarasının kapatılmamasına ve atık su borularının ve oluklarının olmasına dikkat edilirdi. Bu konulara ilişkin yasalar çıkarılmıştı. Sarayların çoğu tuğla temeller üzerine mermer bloklardan yapılırdı. Az sayıda yapılan tozton evlerinde yüzeyi sıvaya benzer bir maddeyle kaplanırdı. Zengin evlerinin üst tarafında bir de teras bulunurdu. Normal kişilerin oturduğu evlerde ise çatılar kiremitler ile örtülürdü (Mihaljević, 2016, s.120). Odalar genellikle merkezi bir salonun etrafında olurdu. Bu salon evin erkeğinin misafirleri kabul odasıydı. Evin üst katlarını desteklemek için konan toz bloklar ayrıca süs niyetine kullanılırdı. Evin girişinden ilk kata bir merdivenle çıkılırdı. Oda duvarları çeşitli dinsel motiflerle süslenirdi. Ailede oturma odasını en çok erkek kullanırken evin kadını daha çok en üst kattaki odayı kullanırdı ve burada zamanını çoğunu çocuklarıyla ilgilenerken geçirirdi. Manastırlarda da olduğu gibi kışın zengin evlerinde de ısıtılan bir oda olurdu. Mutfaklarda bacalı ve alçak bir fırın kullanılırdı. Her evin denize dökülen bir atık su kanalı mevcuttu (Ousterhout, 2019, s.89).

Doğu Roma imparatorluğunda ki kent yaşamı imparatorluğun her alanında olduğu gibi ekonomik alanında da etkili bir role sahipti. Yıkılma dönemi içerisinde bile Thessalonika, Konstantinopolis ve Trapezos gibi ekonomik faaliyetleri oldukça önemli olan şehirler bulunmaktaydı. İster büyük şehirlerde olsun ister küçük şehirlerde olsun bütün sanayi kollarında, ekonomide ve ticarete büyük bir kontrol vardı. Dış ticaret ve lonca teşkilatları çok sıkı bir şekilde denetleniyordu. Bu denetlemelerin amacı politik ve ekonomik çıkarlara dayanmaktaydı. Siyasi sebepler olarak devlet, silah ve çok sayıda işlenmiş eşyanın sadece saray için değil bunun yanına

kendileriyle iyi ilişkiler içerisinde olan diğer devletlere hediye olarak gönderilmesi için bu değerli eşyaların ve silahların sadece devlete ait olmalarını istiyordu. Ekonomik olarak yaşam için gerekli olan mallar ile malların kalitesini iyi durumda tutarak aşırı fiyat artışını önlemektir. Kent ekonomisi devlete önemli bir ekonomik girdi sağlıyordu. Bütün gümrüklerden %10 vergi alınıyordu. Ticaret yapmak veya zanaatkarlık yapmak belirli vergileri ödemenin yanında bazı merasimlerin yapılmasını da gerektiriyordu.

Şehir içerisinde birçok semtte köy görüntüsünü veren geniş ekili alanlar vardı (Bouras, 1983, s.3-4). Başka semtlerde zengin evlerin önlerinde uzanan pis sokaklar vardı. Şehir döşeme taşlarıyla kaplanmış geniş ve sütunlu caddelerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda sefalet içerisinde ki pis ve daracık sokaklarıyla şehirler tam bir ortaçağ kentleri konumundaydı.

Ölümler kentlerin içine gömülmezdi. Ölümlerin kentlere gömülmemesinin en önemli nedeni hastalıkların yayılmasını önlemektir. Veba ve cüzam çok yaygın hastalıklardı. İyi bir tıp alanları vardı. Fakat bu yüzyıllarda veba ve cüzamin herhangi bir tedavi şekli yoktu. Bu nedenle ölümleri şehirlerin dışına gömmeye işine çok dikkat edilirdi. Bunun yanında her kentin kendisine yetecek kadar hastanesi, doktoru, yetimhanesi ve yoksul evi vardı.

Sonuç

İmparator 1. Constantinus tarafından 324 yılında antik Bizantion kentinin yeni bir imparatorluk başkentinin kurulması ve 330'da resmi olarak kutsanması, son dönem Roma dünyasının politikaları kadar, Ege ve Doğu Akdeniz havzasında malların değiş tokuşu açısından da son derece önemli rol oynadı. Konstantinopolis bir imparatorluk başkenti olarak tüm ihtişamıyla imparatorluk sarayı, bir senato ve önemli bir şehirde bulunması gereken tüm sosyal, ekonomik, ve idari yapılarıyla bir abide olarak erken Roma-geç Roma döneminde ayağa kalkmaktaydı. İtibar ve büyüklük açısından çok kısa bir süre içerisinde kadim kentler İskenderiye ve Antakya ile yarışarak halde büyümüş, Roma'ya kafa tutar hale gelmişti. İmparatorluğun yeni başkenti iki önemli karayolu üzerinde yer alıyordu. Selanik'ten başlayıp Adriyatik kıyılarına geçen *via*

Egnatia'nın ve Konstantinopolis'in karşısındaki Kadıköy'den, İzmit yoluyla doğuya giden askeri yolun bulunduğu yerdeydi. Bilindiği gibi Roma'nın ilk dönemlerinden beri vatanın başkentine tahıl sağlamak zorundaydı; halka böylelikle bedava ekmek yapma fırsatı veriliyordu. İşte bu kural yeni başkent içinde geçerliydi. Öyle ki büyük Constantinus 80.000 kişilik bir nüfusu beslemek üzere Mısır'ın üretiminin büyük bir kısmını bu kent için ayırmıştı. Constantinus'un böylelikle geleceği gördüğü açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Şehir öylesine hızlı büyüyordu ki su tedariki ve bunu sağlayan araçlar olanlar sukemerleri, sarnıçlar sıra sıra yer alıyordu. Tahıl depolama binaları ise şehrin muhtelif yerlerine dağılmış durumdaydı. Elbette gelişen nüfusu barındırmakta büyük bir sorundu ancak bu sorun sıkı bir konutlaşma hamlesiyle bertaraf edildi. Rivayete göre bu sözü geçen su kemerleri 150 km kadar mesafeyi kaplamaktaydı ve Trakya'nın içlerine kadar gidiyordu; bununla birlikte bugün halen bu sözü edilen su kemerlerinin izi bulunamamıştır. Özgün kentin güneydoğu köşesine yerleştirilen bir saray kompleksinin inşasıyla ve buna eşlik eden büyük bir hipodrom ve geniş bir kentsel alanı kuşatan yeni bir kent suruyla, imparatorluk merkezi kurulmuş oldu. Ana alanı kuşatan yeni bir kent suruyla, imparatorluk merkezi böylelikle kurulmuş oldu. Şehri oluşturan ana arter İmparator Septimus Severus döneminde yapılan sütunlu bir güzergahta başlayıp saraydan başlayıp bir güzergahtaki saraydan başlıyor ve dairesel Constantinus Forumu üzerinden kenti boydan boya geçerek, Constantinus'un yeni kara surunun güney kesiminde kente muzafferane bir giriş oluşturan Altın Kapı'ya ulaşıyordu. Sonra gelen imparatorlar, sözgelimi stoa'lar, sütunlu sokaklar, hamamlar ve diğer kamusal konforlar dahil, kenti kendi anıtlarıyla süslediler. IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar olan süreçte şehre yaklaşık olarak 40 tane halka açık hamam inşa edilmişti.

Kaynakça

Bardill, J. (1999). The Great Palace of the Byzantine emperors and the Walker Trust excavations. *Journal of Roman Archaeology*, 12, 216-230.

Becker, M. (1996). Ambroise de Milan, Hymnes.

Benevolo, L. (1993). Die Stadt in der europäischen Geschichte. CH Beck.

Benevolo, L., & Humburg, J. (1983). *Die geschichte der Stadt* (Vol. 8). Frankfurt am Main: Campus Verlag.

Bouras, C. (1983). Houses in Byzantium. Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1-26.

Brandes, W. (2003). Sieben Hügel: die imaginäre Topographie Konstantinopels zwischen apokalyptischem Denken und moderner Wissenschaft.

Brocardus, J. (1990). Iacobi Brocardi Mystica et prophetica libri Genesis interpretatio.

Cameron, A. (1978). The Theotokos in sixth-century Constantinople: a city finds its symbol. *The journal of theological studies*, 79-108.

Dark, K. R. (2004). Houses, streets and shops in Byzantine Constantinople from the fifth to the twelfth centuries. *Journal of Medieval History*, 30(2), 83-107.

Davenport, C. (2018). Rome and the rhythms of imperial life from the Antonines to Constantine. *Antiquité tardive*, 25, 23-39.

Downey, G. (1946). Byzantine Architects Their Training and Methods. *Byzantion*, 18, 99-118.

Doxiadis, C. A. (1964). The ancient Greek City and the City of the Present. *Ekistics*, 18(108), 346-364.

Giatsis, S. G. (2000). The organization of chariot-racing in the great hippodrome of byzantine constantinople. *The International Journal of the History of Sport*, 17(1), 36-68.

Haldon, J. (2007). Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar. *Kitap Yayınevi, İstanbul*.

Henning, J. (1987). Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter: archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z. de Gruyter.

Henning, J. (2014). Did the “agricultural revolution” go east with Carolingian conquest? Some reflections on early medieval rural economics of the Baiuvarii and Thuringi. *Baiuvarii and Thuringi: An Ethnographic Perspective*, 331-359.

Kaldelis, A. (2016). The Forum of Constantine in Constantinople: What do we know about its original architecture and adornment?. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 56(4), 714-739.

Kieß, W. (1991). Urbanismus im Industriezeitalter: von der klassizistischen Stadt zur Garden City. Berlin: Ernst & Sohn.

Klein, H. A. (2006). Sacred relics and Imperial Ceremonies at the great Palace of Constantinople. *Byzas*, 5, 79-99.

Kuban, D. (2000). *İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul* (Vol. 98). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Lim, R. (2015). The hippodrome of Constantinople: shaping Byzantine civilization and its cultural imagination. *Journal of Roman archaeology*, 28(2), 931-935.

Lolos, Y. (2013). Via Egnatia after Egnatius: Imperial policy and inter-regional contacts. In *Greek and Roman networks in the Mediterranean* (pp. 264-284). Routledge.

Lozanova-Stancheva, V. (2011). Byzas, Zeuxippos Helios and the Re-Foundation of Byzantion. *Orpheus. Journal of Indo-European and Thracian Studies*, (18), 39-50.

Magdalino, P. (2002). *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*. Cambridge University Press.

Mango, C. (1991). Approaches to Byzantine Architecture. *Muqarnas*, 40-44.

Mihajlovski, R. (2017). Three Byzantine Lead Seals from Devolgrad (Ancient Audaristos) near Stobi. In *Byzantine Narrative* (pp. 522-526). Brill.

Mihaljević, M. (2016). Change in Byzantine architecture. In *Approaches to Byzantine Architecture and its Decoration* (pp. 119-140). Routledge.

Noble, T. F. (Ed.). (2006). From Roman provinces to Medieval kingdoms. Routledge.

Ousterhout, R. (1993). Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements.

Ousterhout, R. G. (2019). Eastern medieval architecture: the building traditions of Byzantium and neighboring lands. Oxford University Press.

Philippides, M., & Hanak, W. K. (2011). The siege and the fall of Constantinople in 1453: historiography, topography, and military studies. Ashgate Publishing, Ltd..

Pirenne, H. (2014). Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade-Updated Edition (Vol. 85). Princeton University Press.

Schibille, N. (2016). Hagia Sophia and the Byzantine aesthetic experience. Routledge.

Tannous, J. B. V. (2010). Syria between Byzantium and Islam: Making incommensurables speak. Princeton University.

Towns, P. R. (2007). Trade and settlement in Europe and Byzantium. *Edited by Joachim Henning*, 181-196.

Turnbull, S. (2012). *The walls of Constantinople AD 324–1453*. Bloomsbury Publishing.

Vasiliev, A. A. (1948). The Monument of Porphyrius in the Hippodrome at Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 4, 27-49.

BÖLÜM V

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus'un Got Tarihi ve Tarihçiliği Açısından Önemi

Mert KOZAN¹

Giriş:

Gotların tarihteki konumları hakkında direk bilgi veren ana kaynaklar oldukça azdır. Bu kaynakların pek çoğu da Gotların erken dönemleriyle ilgili neredeyse hiçbir bilgi vermez. Gotlar kaynaklarda daha çok Roma ile temasa geçtiklerinde başka bir deyişle Roma'nın ilgisini çektiklerinde ancak kaynaklarda görülmektedirler. Kaynaklara bakılacak olursa Gotların erken tarihi ile ilgili yalnızca birkaç bilgi kırıntısına ulaşmaktayız. Bu bilgilerde genellikle coğrafi bir bölge tanımlaması yapılırken o bölgede yaşayan halklardan bahsedilirken Got kavminin de isminin zikredilmesi suretiyle ulaşılmaktadır. Erken dönem Got tarihi ile ilgili bilgilerimiz ve verilerimiz her ne kadar sınırlı olsa da Roma ile

¹ Mert Kozan, Doç. Dr., ORCID: 0000-0003-0176- 0776

temasa geçilen dönemden itibaren elimizdeki bilgilerde dramatik bir artış göze çarpmaktadır. Kaynaklarda Got kavminin bu kadar çok görünür olmasının sebebi, Gotların doğrudan Romalılarla temasa geçmesinden ileri gelmektedir. Kaynaklarda özellikle Büyük Theodericus döneminde bilgi bolluğu göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni bizzat Büyük Theodericus'un müelliflerinin çalışmalarına önem vermesindendir. İşte bu önemli alimlerden bir tanesi de tam adıyla Flavius Magnus Aurelius Cassiodorusdur. Cassiodorus 485 yılında Scylletium'da doğmuştur. Soylu bir ailenin mensubu olan Cassiodorus son derece iyi bir eğitim almıştır. Calabrian Vivarium Manstırı'nı kurmuş ve ölünceye kadar burada yaşamıştır. Bir devlet görevlisi olarak Gotların Roma düzenine nasıl ayak uyduracağı konusunda Theodericus'a ve diğer Gotlara akıl hocalığı yapmıştır. Theodericus dönemi boyunca önemli vazifelerde bulunmuştur. Bir yönetici olduğu kadar çalışkan bir yazar olan Cassiodorus'un eserlerinden biri, sonraki yüksek mahkemeler için bir model olacak, on iki kitaplık *Variae* adında resmi yazışmaları kapsayan eseridir.

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator olarak da bilinen Cassiodorus, V. yüzyılın sonlarında (MS 485 civarında) nüfuzlu bir Romalı ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Erken çocukluğuna dair belirli ayrıntılar kapsamlı bir şekilde belgelenmemiş olsa da, ailesi Cassiodorii, Roma İmparatorluğu'nun idari ve siyasi alanlarında yüksek mevkilere sahipti (Brnish, 1992, s.14). Cassiodorus bir devlet adamı soyundan geliyordu ve kendi sosyal sınıfına özgü mükemmel bir eğitim alma avantajına sahipti (Bjornlie, 2006, s. 64). Aile geçmişi muhtemelen en iyi öğretmenlere ve mevcut kaynaklara erişimini sağlayarak klasik eğitim, retorik ve idari beceriler konusunda güçlü bir temel geliştirmesine olanak tanımıştır. Ailesinin şöhreti ve bağlantıları sayesinde Cassiodorus kamu hizmetinde kariyer yapma fırsatına sahip olmuş ve sonunda Roma bürokrasisinde önemli bir konuma yükselmiştir. Cassiodorus'un ilk yılları muhtemelen siyaset ve yönetim alanında bir kariyer için gerekli bilgi ve becerileri edinmeye odaklanmış ve daha sonra İtalya'daki Ostrogot Krallığı'nda üstleneceği etkili roller

için zemin hazırlamıştır (Christensen, 2002, s.9-11). Çocukluğuna dair ayrıntılar kapsamlı bir şekilde kaydedilmemiş olsa da, Roma yönetimine derinlemesine bağlı bir ailede yetişmesi ve ardından aldığı eğitim, Ostrogot krallarının devlet adamı, bilgin ve danışmanı olarak kayda değer kariyerinin temelini oluşturmuştur. Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator olarak da bilinir, geç antik çağ ve erken Orta Çağ'ın önemli bir figürüydü (Hammer, 1945, s.379). Çeşitli alanlardaki katkılarıyla tanınan Romalı bir devlet adamı, yazar ve keşişti yani pek çok özelliği bir arada bulundurmaktaydı. Cassiodorus'un önemi birkaç kilit alanda yatmaktadır bunları kısaca maddeleyecek olursak:

Devlet Adamlığı: Cassiodorus, İtalya'daki Ostrogot krallarına hizmet etmiş, konsül ve *magister officiorum* dahil olmak üzere çeşitli yüksek rütbeli pozisyonlarda bulunmuştur (Blaising, Hardin,& Oden, 2008, s.17). Siyasi kariyeri, Batı Roma İmparatorluğu'nda önemli bir geçiş döneminde yönetime ve idari işlere etki etmesini sağlamıştır (Vukovic, 2007, s.4).

Edebi Katkıları: Üretken bir yazar ve klasik bilginin korunması ve aktarılmasında kilit bir figürdü. Cassiodorus bir manastır kurmuş ve kendisini özellikle antik metinlerin korunmasına yönelik bilimsel çalışmalara adanmıştır. En ünlü eseri olan "Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum" (İlahi ve Seküler Öğrenme Enstitüleri), klasik bilgiyi korumak ve gelecek nesillere aktarmak için tasarlanmış bir eğitim müfredatıydı². Cassiodorus eğitimin ve bilginin korunmasının güçlü bir savunucusuydu. Çalışmaları aracılığıyla hem seküler hem de dini konuların incelenmesini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Manastırı bir öğrenim merkezi haline gelmiş ve birçok antik eserin kaybolma riski altında olduğu bir dönemde klasik metinlerin korunmasına yardımcı olmuştur (Bjornlie, 2017, s.33-34). Cassiodorus'un yazıları, klasik dünyadan ortaçağa geçiş dönemine dair değerli tarihsel kavrayışlar sunmaktadır. Cassiodorus bu dönemde meydana gelen kültürel ve

² Detaylı bilgi için bkz: Cassiodorus, F. M. A., & Bürgens, W. (2003). Institutiones divinarum et saecularium litterarum. Herder.

entelektüel değişimleri belgeleyerek Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından meydana gelen toplumsal değişimlere bir pencere açmıştır (Fögen, 2016, s. 97). Bu bağlamda aslında Batı Roma İmparatorluğu'nun kurumlarının bir şekilde Ostrogot Krallığında devam ettiğini söylemek gerekmektedir. "*Institutiones*" adlı eseri Orta Çağ'da eğitim müfredatı için bir model oluşturmuş, derslerin öğretilme ve organize edilme biçimini şekillendirmiştir. Liberal sanatlara ve klasik bilginin korunmasının önemine yaptığı vurgunun Ortaçağ eğitimi üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur (Gavinelli, 2006, s. 398-98).

Cassiodorus, klasik öğrenimin korunmasında ve erken Orta Çağ'ın entelektüel manzarasının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Eğitime, edebiyata ve yönetime yaptığı katkılar, kendi yaşamının çok ötesine uzanan kalıcı bir etkiye sahipti (Schultheiß, 2016, s.99-100).

Yöntem

Çalışmamızda yöntem olarak Cassiodorus tarafından yazılmış ana kaynaklarla konu ile ilgili güncel literatür taraması yapılmış; tetkik eserlerdeki bilgilere de yer verilmiştir. Çalışmanın başlangıcında Cassiodorus'un idari görevlerine değinilmiştir. Daha sonra Cassidorus'un Got tarihindeki yeri ve tarihçiliği ele alınmıştır.

Cassidorus'un İdari Görevleri

Cassiodorus kariyeri boyunca, özellikle de İtalya'daki Ostrogot krallarının hizmetindeyken birçok önemli idari görevde bulunmuştur. Üstlendiği önemli idari görevlerden bazıları şunlardır:

Quaestor: Cassiodorus idari kariyerine Roma İmparatorluğu'nda önemli bir mali ve idari pozisyon olan quaestor olarak başladı. Bir quaestor olarak mali konularla ilgilenmiş, muhtemelen mali politikalar, vergi toplama ve mali idare ile uğraşmış olmalıdır (Testa, 2022, s.14).

Konsül: MS 514 yılında Roma siyasi sisteminde prestijli bir pozisyon olan konsül oldu. Konsüllük, Roma Cumhuriyeti'nde seçimle gelinen en yüksek makamdı ve Cassiodorus'un zamanında yetkileri azalmış olsa da hâlâ sembolik ve törensel bir öneme sahipti (Dailey, 1945).

Magister Officiorum: Cassiodorus'un en etkili ve güçlü pozisyonu magister officiorum, yani ofislerin efendisiydi. Bu rol, geç Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra Ostrogot krallığının idari aygıtında çok önemliydi. Cassiodorus magister officiorum olarak imparatorluk bürokrasisini denetlemekten, saray idaresini yönetmekten ve krala çeşitli yönetim konularında danışmanlık yapmaktan sorumluydu (Halporn, 1985, s.172).

Diplomatik Elçi: Cassiodorus diplomatik görevlerde yer aldı ve Ostrogot Krallığı ile Akdeniz bölgesindeki diğer güçler arasındaki diplomatik ilişkilerin sürdürülmesinde rol oynadı. Diplomatik becerileri ve devlet yönetimindeki deneyimi krallığın temsilcisi olarak oynadığı rolde kendini göstermiştir (Cassiodorus, 1992, s.4).

Cassiodorus kariyeri boyunca idari yetkinlik ve diplomatik beceri sergilemiş, yönetimi etkilemesine, politikaları şekillendirmesine ve devletin işleyişine katkıda bulunmasına olanak tanıyan kilit pozisyonlarda bulunmuştur. İtalya'daki Ostrogot krallarının yönetiminde üstlendiği idari roller, Batı Avrupa tarihinin önemli bir geçiş döneminde krallığın yönetimi ve idaresi açısından son derece önemliydi.

Magister Officiorum Olarak Cassiodorus

Cassiodorus'un Magister Officiorum ya da Ofislerin Efendisi olarak görev yaptığı dönem, en etkili ve önemli idari rollerinden biriydi. İtalya'yı yöneten Ostrogot kralı Büyük Theodericus döneminde bu prestijli görevi üstlenmiştir. Magister Officiorum olarak Cassiodorus'un çok yönlü sorumlulukları vardı ve Ostrogot sarayı ve yönetimi içinde önemli bir otoriteye sahipti.

İdari Gözetim: Krallığın idari yapısı içindeki çeşitli ofisler ve departmanlar üzerinde gözetim yetkisine sahipti. Buna imparatorluk bürokrasisini yönetmek, devlet dairelerinin işleyişini denetlemek ve idari görevlerin sorunsuz işlenmesini sağlamak da dahildi.

Saray Yönetimi: Cassiodorus kraliyet sarayının yönetiminden sorumluydu. Bu, törenlerin, kralla görüşmelerin ve diğer saray işlerinin düzenlenmesini içeriyordu. Sarayın saygınlığının ve düzeninin korunmasında çok önemli bir rol oynadı.

Politika Danışmanı: Yönetim, politikalar ve idari kararlar konularında kralın baş danışmanı olarak görev yapmıştır. Krallığa fayda sağlayacak ve krallık içinde istikrarı koruyacak politikaların formüle edilmesinde danışmanlığı ve uzmanlığı aranırdı.

Diplomatik İlişkiler: Cassiodorus Ostrogot Krallığı adına yabancı güçlerle diplomatik ilişkilerde ve müzakerelerde rol oynadı. Diplomatik becerileri, ittifakların sürdürülmesinde ve komşu devletlerle ilişkilerin yönetilmesinde değerliydi.

Hukuki Meseleler: Magister Officiorum olarak, krallık içindeki kanunların ve yasal prosedürlerin formüle edilmesine ve uygulanmasına katkıda bulunarak yasal işlere el attı (.

Cassiodorus'un Magister Officiorum olarak görev yaptığı dönem, idari yetkinliği, diplomatik becerisi ve Ostrogot sarayındaki politika ve kararları şekillendirmedeki etkisiyle dikkat çekmiştir. İdari becerisi ve danışmanlık rolü, Theodericus'in yönetimi altında krallığın istikrarını ve işleyişini korumada etkili olmuştur.

Questor Olarak Cassiodorus

Cassiodorus idari kariyerine geç Roma İmparatorluğu'nda önemli bir devlet pozisyonu olan quaestor olarak başlamıştır. Quaestor'un rolü çeşitli mali ve idari sorumlulukları kapsıyordu. Cassiodorus'un quaestor olarak yaptıklarıyla ilgili spesifik detaylar kapsamlı bir şekilde belgelenmemiş olsa da, pozisyonun kendisi önemli görevler taşıyordu bunlar;

Mali İdare: Quaestorlar kamu fonlarını yönetmek, bütçeleri denetlemek ve gelirlerin düzgün bir şekilde toplanmasını ve dağıtılmasını sağlamak gibi mali konulardan sorumluydu. Atandıkları bölgenin veya idari birimin mali istikrarının korunmasında çok önemli bir rol oynarlardı.

İdari Gözetim: Mali görevlere ek olarak, quaestor'ların genellikle kendi bölgeleri veya departmanlarıyla ilgili idari sorumlulukları vardı. Bu sorumluluklar arasında devlet memurlarını denetlemek, idari politikaların uygulanmasını sağlamak ve kendi yetki alanları dahilindeki idari sorunları ele almak yer alabilir.

Yasal ve Adli İşlevler: Quaestor'lar, belirli davalara başkanlık etmek veya yasal işlemlerde üst düzey yetkililere yardımcı olmak gibi hukuki konularla ilgilenmiş olabilir. Hukuki tavsiyelerde bulunabilir ve hukuki kararların oluşturulmasına katkıda bulunabilirler (Halporn, 1985, s.179).

Kamu Hizmeti: Quaestor pozisyonu siyasi kariyerin ilk adımlarından biri olup, kamu hizmeti ve idaresi konusunda değerli deneyimler kazandırır. Genellikle daha yüksek devlet görevlerine talip olan kişiler için bir başlangıç noktası görevi görürdü.

Cassiodorus için quaestor'luk görevi ona finans, yönetim ve idare konularında temel bir deneyim sağlamış olmalıdır. Muhtemelen Roma bürokrasisinde ve daha sonra Ostrogot krallarının yönetiminde daha yüksek makamlara yükselmesine zemin hazırlamış, idari yeteneklerini sergilemiş ve hükümetteki nihai etkili rollerine katkıda bulunmuştur.

Konsül Olarak Cassiodorus

Cassiodorus MS 514 yılında konsül olarak görev yapmıştır. Konsüllük, Roma Cumhuriyeti ve İmparatorluğu'ndaki en prestijli ve en yüksek rütbeli makamlardan biriydi. Cassiodorus bu görevi üstlendiğinde, konsüllük tarihsel önemine kıyasla siyasi gücü azalmış, daha törensel bir role dönüşmüştü. Cassiodorus konsül olarak çeşitli törensel ve sembolik görevlerde de bulunmuştur.

Konsüller geleneksel olarak Senato ve diğer halk meclislerinin toplantılarına başkanlık ederlerdi. Bu dönemde konsülün gerçek yetkisi azalmış olsa da, bu toplantıları yönetmedeki rolü pozisyonun önemli bir yönü olmaya devam etmiştir. Konsoloslar görev süreleri boyunca çeşitli törenlere ve kamusal ritüellere katılmışlardır. Roma devletinin sürekliliğini simgeleyen dini ayinleri, festivalleri ve devlet destekli diğer etkinlikleri denetlerlerdi. Konsüllerin yasama yetkileri azalmış olsa da, hala ferman çıkarma yetkileri vardı. Bunlar genellikle diğer hükümet organlarıyla işbirliği içinde, törensel bildiriler veya kararnamelerdi. Konsüller Roma devletini temsil eden sembolik figürler olarak görülüyordu. Eylem ve davranışlarının makamın saygınlığını ve otoritesini yansıtmaları beklenirdi. Cassiodorus'un MS 514 yılındaki konsüllüğü, Roma siyasi hiyerarşisi içindeki yüksek statüsünün bir göstergesiydi. Her ne kadar onun zamanında bu rol daha törensel işlevlere dönüşmüş olsa da, konsüllük prestijli bir onur olmaya devam etmiş ve Cassiodorus'un döneminin siyasi ve idari çevrelerindeki önemini göstermiştir (Wallace-Hadrill, A. 2022).

Diplomatik Elçi Olarak Cassiodorus

Cassiodorus, idari görevlerinin yanı sıra Ostrogot Krallığı'nın temsilcisi olarak diplomatik işlerle de ilgileniyordu. Diplomatik çabaları, komşu devletlerle ilişkileri yönetmek ve ittifakları sürdürmek açısından çok önemliydi. Belirli görevler veya diplomatik faaliyetlerinin ayrıntıları kapsamlı bir şekilde belgelenmemiş olsa da, diplomatik bir elçi olarak katılımı tarihi kayıtlarda belirtilmiştir. Cassiodorus muhtemelen Ostrogot Krallığı ile Akdeniz bölgesindeki diğer güçler arasında ittifaklar veya anlaşmalar oluşturmaya amaçlayan müzakerelere ve tartışmalara katılmıştır. Bu anlaşmalar ticaret, askeri işbirliği ya da siyasi ittifaklarla ilgilidir. Ostrogot Krallığı ile komşu devletler arasındaki çatışmaları veya anlaşmazlıkları çözmek için diplomatik çabalara katılmış olabilir. Cassiodorus gibi diplomatik elçiler, anlaşmazlıkların düşmanlıklara dönüşmesini önlemek için arabuluculuk rolünü oynamışlardır. Diplomatik elçiler genellikle

farklı krallıklar ya da imparatorluklar arasında kültürel alışveriş ve iletişim kanalları olarak görev yaparlardı. Cassiodorus Ostrogot hükümdarları adına mesajlar, hediyeler ya da diplomatik yazışmalar iletmekle görevlendirilmiş olabilir. Güvenilir bir danışman ve yetenekli bir diplomat olarak Cassiodorus, diplomatik görevleri sırasında Ostrogot Krallığı'nın çıkarlarını temsil ederdi (Cristini, 2022). Onun rolü, diğer güçlerle yapılan çeşitli müzakerelerde ve etkileşimlerde krallığı için olumlu sonuçlar elde etmektir. Cassiodorus'un diplomatik bir elçi olarak katılımı, onun çok yönlülüğünü ve Ostrogot sarayındaki önemini göstermektedir. Diplomatik becerileri, idari zekâsıyla birlikte, diplomatik ilişkilerin sürdürülmesinde ve dönemin karmaşık siyasi ortamının yönetilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Vitiello, 2022, s.170-176). Bunun en güzel örneklerinden biri Theodericus adına Cassiodorus tarafından kaleme alınmış ve I. Clovis'e gönderilen mektuptur. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Theodericus mektubuna başlarken Clovis ile olan akrabalık bağlarına vurgu yapar. Hemen ardından Clovis'in Alemanlara karşı kazandığı zaferden dolayı kendisine olan tebriklerini iletir. Yenik Alemanlardan pek çok sığınmacının artık Clovis'in ülkesinin topraklarında kaldığını ve bir kral olarak bunları kendi halkından ayırmaması gerektiğini dile getirir. Bunun yanında bu halka merhamet göstermesini ve bunlara hayatlarına idame ettirebilmek için yeni bir yerleşim yeri vermesini ister. Pek çok bu halka mensup insanında hali hazırda kendi sınır bölgesinde saklandığını ve bunların affedilmeyi beklediğini yazar. Ayrıca bu büyük zaferini ancak bu insanlara göstereceği merhamet ile birlikte büyüyeceğini dile getirir. Theodericus devam eder. Tavsiyelerini dinlemesi konusunda Clovis'i uyarır çünkü daha önce aynı şeyleri kendisinin de yaptığını ve bu konularda son derece tecrübeli olduğunu dile getirir. Kendisine isimleri belli olmayan iki adet elçi göndereceğini ayrıca metinden anladığımız kadarıyla onun zafer şarkılarını söylemesi için Kıtara çalan bir kimse göndereceğini bu kimsenin sesinin de ayrıca son derece güzel olduğunu belirtmiştir” (Kozan, 2014, s.266).

Tarih ve Tarihçilik Açısından Önemi

MS VI. yüzyılın önde gelen isimlerinden Cassiodorus, histolojiden ziyade tarih yazımı alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Başlıca eseri olan "Variae" (Variae epistolae), Romalı bir devlet adamı olarak yaşadığı dönemde yazdığı ve aldığı mektupların bir derlemesidir. Bu mektuplar geç Roma İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve kültürel yönlerine ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır. Tarihçilere dönemin olaylarını, politikalarını ve Roma devletinin karşılaştığı zorlukları ilk elden anlatmaktadır. Ayrıca Cassiodorus'un "İlahi ve Seküler Öğrenme Kurumları" (Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum) üzerine çalışması klasik bilgiyi korumayı ve eğitimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Öğrenmenin ve tarihi metinlerin korunmasının önemini vurgulamış, hem seküler hem de dini konuların çalışılmasını savunmuştur. Cassiodorus'un Vivarium manastırını el yazmalarının kopyalanması ve korunması için bir merkez olarak kurma çabaları, çok sayıda klasik metnin korunmasında etkili oldu (Pollmann, 2004). Vivarium'daki keşişler çok çeşitli antik yazıları kopyalayıp muhafaza ederek tarihsel bilginin korunmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. MS VI. yüzyılda yaşamış bir devlet adamı, yazar ve bilgin olan Cassiodorus, Got dilinin ve kültürünün korunmasında ve anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır. Got çalışmalarındaki önemi, öncelikle "Variae" adlı eserinde ve Got dilini ve tarihini belgeleme ve anlama çabalarında yatmaktadır. Cassiodorus, siyasi görevi sırasında yazdığı ve aldığı mektupların bir derlemesi olan "Variae" (Variae epistolae) adlı eserinde, Büyük Theodericus yönetimindeki Ostrogot krallığının idaresiyle ilgili mektuplara yer vermiştir. Bu mektuplar Ostrogot krallığının yönetimi, idaresi ve sosyal yönleri hakkında değerli bilgiler sunmakta ve o dönemde Romalılar ile Gotlar arasındaki etkileşimlere ışık tutmaktadır. Cassiodorus dillere hayrandı ve özellikle Got diliyle ilgileniyordu. "Glossarium Gothicum" olarak bilinen ve Got kelimeleri ve anlamlarını açıklamayı amaçlayan bir Got sözlüğü derleyerek Got dilinin yapısına ve kelime dağarcığına bir bakış sunmuştur. Bu sözlük kapsamlı olmasa da, Got dil

unsurlarını anlamak için önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir (Gračanin, 2016, s.245). Cassiodorus'un yazıları aracılığıyla Got kültürünü ve dilini korumaya yönelik ilgisi, gelecekteki bilim insanlarının Gotları, dillerini, geleneklerini ve Germen kabileleri ile Roma İmparatorluğu arasındaki etkileşimleri daha iyi anlamalarına yardımcı olmuştur.

Cassiodorus Got çalışmalarında en önde gelen müellif olmasa da, eserlerinde, özellikle de "Variae" ve "Glossarium Gothicum" da Got dili ve tarihinin belgelenmesine yaptığı katkılar, Gotları ve Geç Antik ve Erken Ortaçağ dönemlerinin daha geniş bağlamını inceleyen akademisyenler için paha biçilmez olmuştur (Crönet& Crönet, 1910, s.466). Yazıları, Gotların Batı Roma İmparatorluğu'ndaki varlığını ve dönemin kültürel manzarası üzerindeki etkilerini anlamak için önemli tarihsel kaynaklar olarak hizmet etmektedir (Kakridi, 2012, s.45). Ayrıca Cassiodorus, tarih yazımı ve metodolojisi çalışmaları olan tarih yazımında çeşitli nedenlerden dolayı önem taşımaktadır. "Variae" olarak bilinen mektup koleksiyonu, geç Roma İmparatorluğu'nun siyasi, idari ve kültürel yönlerini anlamak için değerli bir birincil kaynak sağlar (Badian, 1969, s.453; Mommsen, 1894, s.34). Bu mektuplar, o dönemdeki yönetim, sosyal koşullar ve farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşimler hakkında fikir vermektedir. Cassiodorus, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne ve Ostrogot Krallığı'nın ortaya çıkışına tanıklık eden Roma tarihinin bir geçiş döneminde yazmıştır. Cassiodorus'un eserleri, Roma devletinin karşılaştığı zorlukları anlamamıza katkıda bulunarak bu önemli dönemin ilk elden anlatımını sağlar. Büyük Theodericus yönetimindeki Ostrogot sarayında yüksek rütbeli bir memur olan Cassiodorus'un mektupları idari uygulamalar, karar alma süreçleri ve Roma aristokrasisi ile yönetici Got eliti arasındaki dinamikler hakkında fikir vermektedir. Cassiodorus yazıları aracılığıyla farklı etnik gruplar, özellikle de Romalılar ve Gotlar arasındaki kültürel alışverişe ışık tutmaktadır. Gözlemleri ve tasvirleri tarihçilere dönemin sosyal, kültürel ve dilsel dinamikleri hakkında fikir vermektedir. Cassiodorus tarihi kayıtların korunması ve eğitimin teşvik edilmesi konusunda istekliydi.

Vivarium manastırını el yazmalarının kopyalanması ve korunması için bir merkez olarak kurma çabaları, klasik metinlerin korunmasına katkıda bulunmuş ve geleceğin tarihçilerine antik edebiyat ve tarihi belgeler üzerinde çalışmalarında yardımcı olmuştur.

Özetle, Cassiodorus'un tarih yazımındaki önemi, birincil kaynak materyali sağlaması, geç Roma İmparatorluğu ile erken ortaçağ arasındaki geçiş döneminin anlaşılmasına yaptığı katkılar ve tarihin bu dönemini inceleyen tarihçiler için değerli kaynaklar olmaya devam eden tarihi kayıtların korunmasına yönelik çabalarında yatmaktadır.

Sonuç

Cassiodorus günümüzde de çeşitli alanlarda etkisini sürdürmektedir. Cassiodorus'un eserleri, özellikle de "Variae", tarihçilere geç Roma İmparatorluğu hakkında değerli bilgiler sunmakta ve dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yönlerinin anlaşılmasına yardımcı olan birincil kaynak materyaller sağlamaktadır. Variae üzerinde detaylı bir şekilde durmak gerekmektedir. "Variae", Cassiodorus'un İtalya'daki Ostrogot sarayında devlet adamı ve yüksek rütbeli bir memur olarak görev yaptığı dönemde yazdığı mektuplardan oluşan bir derlemedir. Bu derleme birkaç nedenden ötürü büyük önem taşımaktadır. Geç Antik Çağ için Birincil Kaynak olarak "Variae", Geç Roma İmparatorluğu'nun siyasi, idari ve kültürel yönlerini ve erken ortaçağa geçişi anlamak için paha biçilmez bir birincil kaynak olarak hizmet eder. Bu mektuplar olayların, yönetimin ve farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşimlerin ilk elden anlatımını sağlar. Yönetime İlişkin Mektuplar, Büyük Theodericus yönetimindeki Ostrogot yönetimi sırasındaki idari uygulamalar, politikalar ve karar alma süreçleri hakkında fikir vermektedir. Ostrogot sarayının işleyişine ve Roma aristokrasisi ile Got yönetici eliti arasındaki dinamiklere ışık tutmaktadır. Sosyal ve Kültürel Bağlam: Cassiodorus'un yazışmaları, Gotlar ve Romalılar gibi farklı etnik gruplar arasındaki etkileşimler de dâhil olmak üzere dönemin sosyal,

kültürel ve dini dinamiklerini yansıtır. Bu da geç antik dönemdeki toplumsal yapılar, ilişkiler ve kültürel alışverişler hakkında değerli bilgiler sağlar. Tarihsel olayların belgelenmesi açısından "Variae" savaşlar, diplomatik ilişkiler ve idari konular da dahil olmak üzere çeşitli tarihi olaylar hakkında ayrıntılar içerir. Bu ayrıntılar tarihçilere dönemin tarihine dair kapsamlı bir bakış açısı oluşturmalarında yardımcı olur. "Variae" içindeki mektuplar dönemin dili, retorik ve iletişim tarzları hakkında fikir verir. Geç Roma İmparatorluğu'nda kullanılan resmi yazışma ve diplomatik dilin örneklerini sunarlar. Genel olarak, Cassiodorus'un "Variae" 'si geç antik çağın siyasi, sosyal ve kültürel ortamına bir pencere açan çok önemli bir tarihi belgedir.

Cassiodorus'un bir başka önemli eseri de *Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum*'dur. Eser çeşitli nedenlerden dolayı büyük önem taşımaktadır. Bu eser bir eğitim rehberi ve müfredat olarak hizmet etmiştir. Öğrenmenin önemini vurgulamış ve hem dini (ilahi) hem de seküler konuları kapsayan yapılandırılmış bir müfredat sağlamıştır. Manastır ortamlarında eğitimi teşvik etmeyi ve bilginin korunmasını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Cassiodorus, Batı Roma İmparatorluğu'nda kültürel değişim ve gerilemenin yaşandığı bir dönemde klasik bilginin korunması konusunda tutkuluydu. "Kurumlar" hem seküler hem de dini metinlerin incelenmesini savunuyor, klasik öğrenimi korumayı ve gelecek nesillere aktarmayı amaçlıyordu. Cassiodorus'un çalışmaları özellikle manastırlarda olmak üzere Ortaçağ eğitiminin temelini atmıştır. "Kurumlar" 'da özetlenen müfredat, keşişlerin el yazmalarının kopyalanmasında ve bilginin korunmasında hayati bir rol oynadığı manastır topluluklarındaki eğitim uygulamalarını etkilemiştir. Cassiodorus seküler ve dini konuların uyumlu bir şekilde çalışılmasına inanıyordu. Çalışmaları, eğitimin gramer, retorik, felsefe, teoloji ve kutsal kitap çalışmaları gibi konuları da içeren geniş bir bilgi yelpazesini kapsamaması gerektiği fikrini vurgulamıştır. Cassiodorus klasik bilginin korunmasını savunurken, Hristiyan öğretilerini eğitime entegre etmeyi de amaçlamıştır. Seküler konuların yanı sıra Hristiyan kutsal metinlerinin

çalışılmasının önemini vurgulamıştır. "Kurumlar" geç Roma İmparatorluğu'nun eğitim uygulamaları ve entelektüel çerçevesi hakkında fikir vermektedir. Klasik eğitimden erken ortaçağ döneminde yaygınlaşan Hristiyan merkezli eğitime geçişi yansıtırlar. Genel olarak, Cassiodorus'un İlahi ve Seküler Öğrenim Kurumları eğitimin teşvik edilmesinde, klasik bilginin korunmasında, ortaçağ eğitim uygulamalarının şekillendirilmesinde ve dönemin entelektüel iklimine dair öngörüsaglanması önemli bir rol oynamıştır. Tarihin bir geçiş döneminde eğitim ve bilginin korunması üzerindeki etkisi kayda değerdir.

Cassiodorus'un bir diğer önemi ise, tarihçilere geç Roma İmparatorluğu'ndan erken ortaçağa geçiş döneminin karmaşıklığını anlama ve yorumlamada yardımcı olan birincil kaynak malzeme sağlamasında yatmaktadır. Klasik Bilginin Korunması: Cassiodorus'un eğitime ve Vivarium manastırı aracılığıyla el yazmalarının korunmasına verdiği önem, klasik metinlerin korunmasına zemin hazırlamıştır. Bu çaba, antik edebiyat, felsefe ve tarihi belgelerin anlaşılmasında önemini korumaktadır. Got çalışmalarına katkıları çok kapsamlı olmasa da, "Glossarium Gothicum" adlı eseri Got dilini ve yapılarını anlamak için önemli bir referans olarak hizmet etmekte ve akademisyenlere eski Germen dilleri araştırmalarında yardımcı olmaktadır. Bilgiyi koruma ve öğrenmeyi teşvik etme aracı olarak manastır eğitime yönelik vizyonunun kalıcı bir etkisi olmuştur. Vivarium manastırında kurduğu, bilimsel faaliyetlere ve el yazması kopyalamaya odaklanan model, ortaçağ Avrupa'sında öğrenimin devam etmesine katkıda bulunmuştur. Ancak ölümünün hemen ardından Manastır terk edilmiştir. Cassiodorus'un yazıları, yaşadığı dönemde farklı kültürler arasındaki etkileşimlere açılan bir pencere sunmaktadır. Klasik dünyadan erken ortaçağ dönemine geçişi anlamamıza katkıda bulunur ve yönetim, dil ve toplumsal dinamiklerin karmaşıklığına ışık tutar. Her ne kadar tanınan bir isim olmasa da, Cassiodorus'un etkisi tarih, eğitim, dilbilim ve klasik bilginin korunmasına yaptığı katkılarla devam etmektedir. Cassiodorus'un eserleri, geç Roma İmparatorluğu ve erken ortaçağ dönemini inceleyen çeşitli

disiplinlerden akademisyenler için önemli kaynaklar olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Badian, E. (1969). *Quaestiones variae*. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (H. 4), 447-491.

Barnish, S. J. (Ed.). (1992). *The Variae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...: Being Documents of the Kingdom of the Ostrogoths in Italy..* (Vol. 12). *Translated Texts for Historian*.

Bjornlie, M. S. (2006). *The “Variae” of Cassiodorus Senator and the circumstances of political survival, ca. 540–545*. Princeton University.

Bjornlie, M. S. (2016). Cassiodorus, Roman magistrate, author of political and religious works, c. 485–c. 580 CE. In *Oxford Research Encyclopedia of Classics*.

Blaising, C. A., Hardin, C. S., & Oden, T. C. (Eds.). (2008). *Psalms 1-50*. InterVarsity Press.

Cassiodorus, F. M. A. (1992). *The Variae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator...: Being Documents of the Kingdom of the Ostrogoths in Italy..* (Vol. 12). Liverpool University Press.

Christensen, A. S. (2002). *Cassiodorus, Jordanes and the history of the Goths: studies in a migration myth*. Museum Tusculanum Press.

Cristini, M. (2022). *Cassiodorus’ Variae and the Role of Ambiguity in Ostrogothic Foreign Policy. The Limits of Exactitude in Greek, Roman, and Byzantine Literature and Textual Transmission*, 137, 321.

Crönert, G., & Crönert, W. (1910). *Variae lectiones*. *Rheinisches Museum für Philologie*, 461-471.

Dailey, E. E. (1945). *The Career and Influence of Cassiodorus* (Doctoral dissertation, Fordham University).

Fögen, T. (2016). *Cassiodorus on the Role of Language and Culture in Divine and Secular Learning*. *Antike und Abendland*, 62(1), 86-113.

Gavinelli, S. (2006). The Reception of Propertius in Late Antiquity and Neolatin and Renaissance Literature. In Brill's Companion to Propertius (pp. 397-415). Brill.

Gračanin, H. (2016). Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*. *Millennium*, 13(1), 211-274.

Halporn, J. W. (1985). Cassiodorus' Citations from the *Canticum Canticorum* and the Composition of the *Expositio Psalmorum*. *Revue bénédictine*, 95(3-4), 169-184.

Hammer, J. (1945). Cassiodorus, the savior of Western Civilization. *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, 369-384.

Kakridi, C. (2012). Cassiodors *Variae*. *Literatur und Politik im ostgotischen Italien* (Vol. 223). Walter de Gruyter.

Kozan, M. (2014). *Ostrogotlar ve Büyük Theodericus Dönemi*. Basılmamış Doktora tezi.

Mommsen, T. (Ed.). (1894). *Cassiodori senatoris variae*. BoD—Books on Demand.

Pollmann, K. (2004). Re-appropriation and Disavowal: Pagan and Christian Authorities in Cassiodorus and Venantius Fortunatus. In *Religious Identity and the Problem of Historical Foundation* (pp. 287-316). Brill.

Schultheiß, J. (2016). Cassiodor. *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*. *Handbuch der Bibelhermeneutiken*, 97-110.

Testa, R. L. (2022). *Christian Emperors and Roman Elites in Late Antiquity*. Routledge.

Vitiello, M. (2022). Cassiodorus, Theoderic, and the Dream of a Pan-Gothic Kingdom. *Journal of Late Antiquity*, 15(1), 160-192.

Vuković, M. (2007). *The Library of Vivarium: Cassiodorus and the Classics* (Doctoral dissertation, Tesis de doctorado, Central European University). *Recuperada de Academia*).

Wallace-Hadrill, A. (2022). The cities of Cassiodorus: The resilience of urban values. Remembering and forgetting the ancient city, 23.

BÖLÜM VI

Irak Selçuklu Devleti'nde Hâkimiyet Sembollerinden Çetrin Kullanımına Dair Örnekler¹

Pınar KAYA TAN²

Giriş

Diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletlerinde de hükümdarların iktidar sahibi olmalarının bir nevi delili olacak şekilde kendilerine has, ayırt edici çeşitli hâkimiyet alâmetlerini kullandıkları görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de eski İranlılardan beri kullanılan ve hükümdarlık şemsiyesi, siperlik, gölgelik, çadır gibi anlamları içeren çetrdir. Sanskritçe *chattara* kelimesinden türetilerek oluştuğu düşünülen çetrin, bilhassa İran çevresinde yoğun bir biçimde kullanılması ve Sâsânîler (226-651)

¹ Bu çalışma 10-11 Aralık 2023 tarihinde düzenlenen 6. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, pinarkaya@klu.edu.tr, ORCID:0000-0002-7025- 399X.

devrinden kalan görsel malzemelerde de yer alması sebebiyle Farsça bir kelime olması yaygın kanaattir. Çetrin Arapça karşılığı olarak da şemsiye veya mizalle terimleri kullanılmıştır. Hükümdar herhangi bir yere sefere çıktığı zaman veyahut alayıyla bir yere giderken çetri de başı üzerinde tutulurdu. Çetr, bir mızrağın ucunda havada küçük bir kubbe şeklinde hükümdarın başı üzerinde açılırdı. Büyük Selçuklularda hükümdarlık alâmeti olan çetrin üzerinde ayrıca ok ve yay da resmedilmişti (Bosworth vd, 1993: 191; Çaycı, 2008: 149-150; Merçil, 2007: 104; Taneri, 1993: 293).

Çetrin veyahut onun eşanlamlısı olan şemsiyenin esas işlevi insanları yağmur ya da güneşten korumaktı. Türk-İslâm devletlerinin yayıldığı İran, Yakın doğu gibi coğrafi sahalarda bilhassa yaz mevsiminde kavurucu sıcaklar yaşanırdı. Bu iklimin hâkim olduğu bölgelerdeki hükümdarlar kendilerini güneşten koruyacak bir gölgeliğe gereksinim duyabilirlerdi. Bu gerçekliklerden hareket edildiği zaman çetre coğrafi şartların bir gerekliliği olarak güneşten korunmak için ihtiyaç duyulduğu ve zamanla gelenek hâlini alarak yöneticilerle bütünleşmiş bir hâkimiyet sembolü hâline gelmesi mümkün görünmektedir (Çaycı, 2008: 151). Sayvan veyahut sayepuş da tahtların ve çadırların üzerine serilen kumaştan örtü veya herhangi bir mekânı güneşten korumak için önüne serilen güneşlik demektir. Çetrin bu anlamda da kullanılması ihtimal dahilindedir (Arseven, 1983: 1772; Çaycı, 2008: 150).

Çetri taşımakla sorumlu olan görevlilere ise *çetrdâr* adı verilirdi. Sultan at sırtında ilerlerken hükümdarın hemen biraz gerisinde yine at üzerinde hareket eden çetrdâr da hükümdarın çetrini taşırdı. Böylece çetrdâr, Selçuklu sultanlarına her daim yakınlığıyla bilinen sarayın önemli görevlilerinden biri olmuştu (Çaycı, 2008: 150; Kesik, 2021: 36).

İslâm ülkelerinde Abbâsîlerden (132-656/750-1258) itibaren görülmeye başlayan çetr, zamanla hemen her devletin vazgeçemediği bir sembol hâlini almış; Büyük Selçuklular (431-552/1040-1157) ve diğer Selçuklu devletlerinde de hâkimiyet alâmeti hatta saltanat makamının gücünün bir göstergesi olarak

kullanılmıştır. Bu çalışmada ise tarihî ve edebî kaynaklarda Irak Selçuklu Devleti'ndeki (513-590/1119-1194) hükümdarların çetri kullanmalarına dair mâlûmata yer verilecek, sultanların ve meliklerin kullandıkları hâkimiyet alâmeti tetkik edilerek Irak Selçuklu devlet teşkilâtına yönelik katkı sağlanacaktır.

Irak Selçuklu Hükümdar ve Meliklerinin Hâkimiyet Alâmeti Olarak Çetr Kullanımları

Irak Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (498-511/1105-1118) vefatının ardından yaşanan bir takım iktidar mücadelelerinin neticesinde Sultan Muhammed Tapar'ın büyük oğlu Mahmûd'un (511-525/1118-1131) saltanatıyla, Rey şehri Büyük Selçuklularla sınır olacak şekilde tesis edilmiştir. Şüphesiz ki devrin büyük sultanı ise Sultan Muhammed Tapar'ın kardeşi Sencer (512-552/1119-1157) idi. Horasan'da saltanatını sürdüren Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer, Selçuklu coğrafyasının batısındaki Irak Selçukluların kuruluşunu onaylamış, yeğeni Mahmûd'un da saltanatına müsaâde etmişti. Irak Selçuklularının kuruluşu sağlanıp ve bir takım devlet işleri tanzim edildikten sonra ise Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, hüküm sürdüğü Horasan'a çekilmiştir.

Irak Selçuklu Sultanlarının ve bilhassa isyan eden Irak Selçuklu Meliklerinin hükümdarlık alâmeti olarak çetri (hükümdarlık şemsiyesini) kullandıklarına dair muhtelif örnekler mevcuttur. Irak Selçuklularının ilk sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar tahta çıktıktan kısa süre sonra Musul ve Azerbaycan Meliki olan kardeşi Mes'ûd b. Muhammed Tapar (529-547/1134-1152) ile aralarında iktidar mücadeleleri baş göstermişti. Başlangıçta Irak emîrlerinin de gayretleriyle aralarında sulh sağlanmışsa da çok geçmeden bilhassa Atabegi Cüyûş Beg'in (ö. 516/1122) teşvikleriyle büyük bir ordu hazırlayan Melik Mes'ûd, kardeşi Sultan Mahmûd üzerine harekete geçti. Hemedan³ yakınlarında Esedâbâd mevkiinde

³ Irak Selçuklu payitahtı olan Hemedan şehri ve kentteki Selçuklu egemenliği hakkında bkz. Azar Nasırabadi, 2020: 209-236; a. mlf., 2023: 115-144.

15 Rebûlevvel 514 (14 Haziran 1120) tarihinde iki kardeşin kuvvetleri karşı karşıya geldi. Muharebeye başlarken Atabeg Cüyûş Beg, Melik Mes'ûd'u bir şemsiyenin (çetrin) altında savaş alanına getirmeyi de ihmâl etmemişti (Bündârî, 1943: 126; el-Hüseynî, 1943: 67-68; Merçil, 2007: 106). Sabahın erken saatlerinden akşama kadar süren muharebe sonunda ise Sultan Mahmûd, bilhassa eski Bağdat şahnesi Aksungur el-Porsukî'nin (ö. 520/1126) gayretleriyle galip gelmiş; Melik Mes'ûd'un askerlerini büyük bir hezimete uğratmıştı (Kaya Tan, 2020: 231-232; Piyadeoğlu, 1999: 90-93).

Hânedan üyeleri ancak hükümdarın izin vermesiyle hükümdarlık alâmetlerini ve çetri kullanabilirdi (Merçil, 2007: 104). Görüldüğü üzere Melik Mes'ûd, henüz sultan olmadığı halde harp meydanında askeri ve kumandanları etkilemek amacıyla atabeginin de teşvikiyle çetr kullanmıştı. Irak Selçuklularında meliklerin taht mücadelelerinde izne bağlı olmaksızın bir takım hâkimiyet sembollerini kullandıklarını göstermesi bakımında bu örnek dikkati çekmektedir.

Irak Selçuklu devlet adamlarının gayretleriyle meliklerin çetri kullanmalarına dair edip ve tarihçi Bündârî'nin (ö. 643/1245) verdiği şu kayıtlar da önemlidir: *“Boz-Aba'ya gelince, Abbâs ile Abdurrahman'ın ölüm haberleri erişince kıyameti koptu, ufku karardı, hayatının tadı kaçtı, itidalini kaybetti, nefsi ve askeri coştı. Sultan Mahmûd'un iki oğlu Muhammed ve Melikşah ile kalktı, bunları, çadırları (çetri) içinde iki felekteki iki neyyir (ay ile güneş) hâline koyarak, yola çıktı”* (Bündârî, 1943: 199). Atabeg Boz-Aba (ö. 542/1147-1148), Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd tarafından ileride Irak Selçuklu hükümdarı olacak yeğeni Muhammed b. Mahmûd'a (548-554/1153-1159) atabeg olarak tayin edilmişti. Selçuklu yönetimi altındaki Fars bölgesinde bulunuyordu. Atabeg Boz-Aba, Rey Valisi Abbâs ve Sultan Mes'ûd'un emîrlerinden Abdurrahman b. Togayürek ile zaman içerisinde dostluk kurmuştu. Devlet yönetiminde etkili olan bu üç emîr, Sultan Mes'ûd'u tahttan indirmek üzere harekete geçmişlerse de amaçlarına ulaşamamışlar; bir süre sonra da emîrlerin ikisi, Abbâs ve Abdurrahman b. Togayürek, Sultan Mes'ûd'un emriyle öldürülmüştü (541/1147).

Atabeg Boz-Aba yakın arkadaşlarının ölümü üzerine asker toplamış; yanına da Sultan Mahmûd'un iki oğlunu alarak harekete geçmişti. Hatta İsfahan'a ulaştığında burada yanında bulunan meliklerden Muhammed'i tahta çıkararak Irak Selçuklu payitahtı Hemedan'a doğru ilerleyişe geçti. Nitekim mezkûr rivayette de görüldüğü üzere Boz-Aba şehzadelerle birlikte Sultan Mes'ûd üzerine harekete geçerken yanında bulunan meliklerin başları üzerinde de çetr bulunuyordu. Yaşananlar üzerine Sultan Mes'ûd'un da kalabalık kuvvetlerle harekete geçmesi üzerine taraflar muharebeye tutuştu. Boz-Aba, ağır bir mağlubiyet alarak esir düştü ve öldürüldü. Beraberindeki Selçuklu melikleri ise Fars bölgesine kaçmayı başardı.⁴

Bununla beraber Boz-Aba ile yaşanan muharebe esnasında Sultan Mes'ûd'un farklı bir amaçla da çetrini kullandığı rivayet edilmiştir. Şöyle ki ordunun merkezinde bulunan Sultan, Boz-Aba'nın doğrudan kalabalık kuvvetleriyle üzerine doğru saldıracağını biliyordu. Sultan Mes'ûd, Emîr-i Candâr'a: *"Boz-Aba'nın amacı benim. Şayet o, benim için buraya saldıracak olursa sen de çetrin altına gelip benim yerime geç!"* demişti. Sultan Mes'ûd, öncelikle kalabalık bir birliğin başında harekete geçerek Boz-Aba'nın ordusunun arkasından dolaştı. Boz-Aba ise sultanın çetrinin bulunduğu alanı hedef alarak saldırıya geçtiğinde Emîr-i Candâr kendisine verilen görevi yerine getirmişti. Çetre yaklaştığı esnada atının da tökezlemesiyle Boz-Aba'nın ordusu dağılmaya başladı. Sultanın arkadan yaklaşan süvarileri Atabeg Boz-Aba'ya ulaşarak onu ve yakın adamlarını yakalamakta muvaffak oldu (İbnü'l-Kalânîsî, 1908: 294-295). Burada da görüldüğü üzere harp sırasında hükümdarın bulunduğu yerin anlaşılması açısından da çetrin önemli bir fonksiyonu bulunmaktaydı. Çetr hükümdarın hâlen savaş meydanında bulunduğunu gösterirdi. Irak hükümdarı da bunu

⁴ Yaşanan gelişmeler hakkında bkz. Bündârî, 1943: 199; İbnü'l-Kalânîsî, 1908: 294-295; Kummî, 1363: 151; Merçil, 1991: 25-26; Öztürk, 2019: 97-98; Râvendî, 1999, I: 232.

bildiğinden bir hile düşünmüş ve düşmanlarını çetrine doğru çekerek onlara beklemedikleri anda saldırmıştı.

Selçuklu meliklerini tahta çıkarmaya yönelik teşebbüslerde ve isyanlarda çetrin kullanılması, Sultan Süleyman Şah (555-556/1160-1161) ile Sultan Arslanşah'ın (556-571/1161-1176) henüz meliklik döneminde yaşanan hadiselerde de karşımıza çıkmaktadır. Muhammed b. Mahmûd, Irak Selçuklu Devleti tahtına geçtiğinde Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh (530-555/1136-1160) Selçuklular adına okuduğu hutbeyi kaldırmış ve Bağdat'taki Selçuklu emîrlerini de kovmuştu. Halifenin teşebbüsleriyle Bağdat'tan gönderilmiş olan Selçuklu emîr ve kumandanları Sultan Muhammed'i Bağdat'a sefer düzenlemesi konusunda ikna etmeye çalışmışlardı. Ancak bu girişimlerinde başarılı olamayınca sultandan kendilerine izin vermesini talep ettiler. Sultan Muhammed'in *“Ben fikrimi söyledim ve niçin istemediğimi de size belirttim artık bildiğinizi işleyiniz ve istediğinizi yapınız!”* (Bündârî, 1943: 214) demesi üzerine de Irak Selçuklu hükümdarı adına saltanatı alacaklarını belirterek harekete geçtiler. Emîrlerden Mes'ûd Bilâlî, Halife'nin bizzat muharebeye katılması halinde Selçuklu askerlerinin ona karşı bütünlük içerisinde kalabilmelerini sağlamak adına Tıkrît Kalesi'nde tutuklu olan meliklerden Arslanşah'ın tıpkı bir hükümdar gibi ordunun merkezinde yer almasını sağladı.⁵ Bu esnada rivayete göre Mes'ûd Bilâlî, Melik Arslanşah'ın çetrini de (şemsiyesini) başının üzerinde kaldırmıştı (Bündârî, 1943: 215; Merçil, 2007: 107). Her ne kadar Sultan Muhammed, gerçekleşen sefere iştirak etmemiş olsa da emîrlerinden Mes'ûd Bilâlî bu durumun Abbâsî Hilâfeti karşısında bir acziyet yaratmasını engellemeye çalışmıştı. Melik Arslanşah'a hâkimiyet alâmetlerinden çetri kullandırmış, Selçuklu hânedanının bir üyesiyle Bağdat'a sefer düzenlediklerini göstermişti. Bununla beraber

⁵ Sultan Mes'ûd, 540/1145 yılında Bağdat'tan Azerbaycan'a giderken yanında bulunan Melik Arslanşah ile Melikşah'ı Bağdat şahnesi Emîr Mes'ûd Bilâlî'nin idaresindeki Tıkrît Kalesi'ne bırakmıştı. Bkz. Râvendî, 1999, I: 224. Gelişmeler hakkında ayrıca krş. Bündârî, 1943: 214-215; İbnü'l-Esir, 1987, XI: 168; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 225.

yaşanan mücadelelerde Abbâsî Hilâfeti başarılı olmuş, emîrler de dört bir yana dağılmıştı (549/1154). Melik Arslanşah da çok geçmeden aynı zamanda üvey babası olan Azerbaycan Atabeglerinin (İldenizliler) kurucusu Şemseddin İldeniz'in (ö. 571/1175) yanına gitmişti.

Sultan Muhammed tahta çıktıktan kısa süre sonra amcası Süleyman Şah (555-556/1160-1161) ve onu destekleyen emirlerle birtakım mücadelelere girişmişti. Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh'da Irak Selçuklu meliklerinden Süleyman Şah'ı, Sultan Muhammed'e karşı desteklemeye başlamıştı. Bir süre Sultan Sencer'in maiyetinde yer aldıktan sora İsfahan'a gelen Melik Süleyman Şah, halifeyle temaslar kurmuş ve 551 yılı Muharrem'inde (Şubat-Mart 1156) Bağdat'a gelerek halifeye sığınmıştı. Süleyman Şah kaynaklarda zikredildiğine göre başında çetresi (şemsiyesi) ile Bağdat'a girmiş, Vezir İbn Hübeyre'nin oğlu tarafından kalabalık bir heyetle karşılanarak Abbâsî Halifesi'nin huzuruna götürülmüştü (İbn Kesîr, 1995, XII: 426-427; İbnü'l-Esîr, 1987, XI: 177-178). el-Muktefi'ye itaat edeceğine, kalbinin temiz olduğuna, iyilikten ve dostluktan yana olduğuna, Irak'a hiçbir zaman saldırmayacağına dair yeminler eden Süleyman Şah'a hil'at, kolye, bilezik gibi hükümdarlık sembolleri verilmiş ve izzet-i ikram görerek ağırlanmıştı.⁶

Çetr, devrin şairlerinin Irak Selçuklu Sultanlarını methettikleri satırlara da yansımıştır. Bu şairlerden Mücîrüddîn-i Beylekanî (ö. 586/1190[?]) Sultan Arslanşah b. I. Tuğrul'u ve Atabeg Şemseddin İldeniz'i övdüğü kasidesinde çetre şu şekilde yer vermiştir:

سایه چترش که حامله است به صص فتح

ملک جهان آفتاب وار گرفته

Yüzlerce zaferi kucağına almış olan çetrinin gölgesi

⁶ Bündârî, 1943: 219-220; İbn Kesîr, 1995, XII: 426; İbnü'l-Esîr, 1987, XI: 177-178; Râvendî, 1999, II: 255.

*Güneş gibi yeryüzünü kaplamıştır.*⁷

Mücîrüddîn-i Beylekanî'nin dizelerinde geçen çetirin gölgesinin yeryüzünün kaplaması, Irak Selçuklu hükümdarının merkezî idaresinin ülkenin en uzak bölgelerine kadar etkili olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca şair çetirin nice başarılı harpler gördüğünü de zikrederek hükümdarın savaşçılık vasıflarını vurgulamıştır. Şair aynı kasidesinin devamında da yine sultanın çetrine dizelerinde atıfta bulunmuştur:

آمدہ چترش محک و عالم صراف

نقد ظفر را ازو عیار گرفته

Onun çetri bir meheng olmuş ve sarraf olan âlem de

Zafer sikkesini ona bakarak ayarlamıştır.⁸

Irak Selçuklularının son hükümdarı II. Tuğrul b. Arslanşah'ın da (571-590/1176-1194) hâkimiyet alâmetlerinden çetri sıklıkla kullandığına dair örnekler mevcuttur. 8 Rebîülevvel 584 (7 Mayıs 1188) tarihinde Sultan II. Tuğrul ile Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın (575-622/1180-1225) kuvvetleri arasında Hemedan yakınlarındaki Dâ-y-Merg (Dâ-y-Merc) mevkiinde bir muharebe gerçekleşmişti. Atabeg Şemseddin İldeniz'in oğlu Kızılarşan (ö. 587/1191) ile Sultan II. Tuğrul arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanıyor ve Irak Selçuklu hükümdarı, Atabeg Kızılarşan'ın kurmuş olduğu tahakkümden kurtulmaya çalışıyordu. Bu sırada Abbâsî Hilâfeti de olaylara dahil olarak Irak Selçukluları içerisindeki çatışmaları körüklüyor ve kendi nüfuzunu etkili kılmaya çalışıyordu. En nihayetinde Kızılarşan'a destek vermek üzere Bağdat'tan yola çıkarak Hemedan yakınlarına gelen halifelik kuvvetleri ile Sultan II. Tuğrul karşı karşıya kalmış ve yaşanan mücadelede Irak Selçukluları galip gelmeyi başarmıştı. Hatta bu

⁷ Râvendî, 2007: 306; Râvendî, 1999, II: 289.

⁸ Râvendî, 2007: 306; Râvendî, 1999, II: 289.

esnada rivayete göre Sultan II. Tuğrul'un çadırının üzerine o kadar çok ok yağdırılmıştı ki sultanın çetri tamamen bu oklarla kaplanmıştı (Râvendî, 1999, II: 320). Irak Selçuklu hükümdarlarının muharebe esnasında çetri kullandıklarını gösteren bu örnekte de düşmanlarının doğrudan II. Tuğrul'un çetrini hedef aldıklarını görünmektedir.

Irak Selçuklularında çetrin, çadır manasına da gelecek şekilde kullanıma yönelik ise yine Sultan II. Tuğrul döneminde yaşanan gelişmeleri örnek olarak gösterebiliriz. Şöyle ki, Dâ-y-Merg (Dây Merc) Savaşı'ndan bir süre sonra Sultan II. Tuğrul, içteki huzur ve sükûnet sağlayamayınca Irak'taki Selçuklu emîrleri arasında birtakım uzlaşmazlıklar yaşanmış ve emîrler bu defa Atabeg Kızıarslan'ın etrafında birleşmişlerdi. Çok geçmeden de Sultan II. Tuğrul'u iktidardan uzaklaştırmak üzere harekete geçmişlerdi. Emîrler plânları doğrultusunda Hemedan'a gelerek atabegden kaçtıklarını ve sultanın hizmetine girmek istediklerini söylemişlerdi. Ayrıca günahları bağışlanır ve huzura kabul edilirlerse, Sultan II. Tuğrul'un yanında kalacaklarını yoksa farklı memleketlere dağılacaklarını da bildirmişlerdi. Sultan onlara inanarak o sırada inzivaya çekildiği türbeden dışarı çıktığında ise huzurunda toplanan emîrler, II. Tuğrul'un çetrinin etrafında halka oluştu. ⁹ Bu sırada emîrlerden Fahreddin Kutluğ Karakızı, Sultan II. Tuğrul'un çetrine bir kılıç darbesi vurmuş ve esir aldıkları hükümdarı hapsetmişlerdi. ¹⁰ Emîr ve kumandanlar Sultan II. Tuğrul'un hâkimiyetine son verdiklerini göstermek için de onun hâkimiyet sembolünü ortadan kaldırmayı tercih etmişlerdi.

Atabeg Kızıarslan'ın ölümünden sonra 588/1192 yılında ise Sultan II. Tuğrul esaretten kurtulmayı başarmıştı. Hatta bu dönemi: "II. Tuğrul, hapisten kurtuldu ve dışarı çıktı. Babasının ve atasının kullarından oluşan büyük bir topluluk hizmetine girerek ona katıldı.

⁹ Râvendî, 1999, II: 332, 335. Müellif önce sultanın çadırına bir kılıç darbesi indirildiğini söylemiş akabinde de sultanın çetrine kılıç darbesi indiren emîrin yakalanarak öldürüldüğünü belirtmiştir.

¹⁰ Hadiseler hakkında bkz. el-Hüseynî, 1943, 126; Râvendî, 1999, II: 332; Reşîdüddin, 2010: 274.

II. Tuğrul da çetrini açıp sultan oldu” şeklinde kaydedilmiş (Cûzcânî, 1374: 266; a. mlf., 2011: s. 75) hatta dizelere de yansımıştır.

آوازه به ری رسید سلطان آمد

و ان چتر مبارکش به همدان آمد.

Sesi Rey’e ulaştı, Sultan geldi ve

O mübareğin çetri Hemedan’a geldi.¹¹

Ancak Sultan II. Tuğrul’un hâkimiyeti uzun sürmemiş bu defa da Atabeg Kutluğ İnanc Mahmûd, Hârezmşahlar ve Abbâsî Hilâfeti’nin ittifakı ile mücadeleye girişmişti. Hatta yaşanan muharebede de savaş meydanında hayatını kaybetmişti. Sultan muharebede kendini ortaya attığında yalnızca yanında bulunan çetrdâr’ı ile düşmanlarının ortasında kalmış; en nihayetinde de atından düşürülerek öldürülmüştü (Kafesoğlu, 1984: 126; Râvendî, 1999, II: 341).

Sonuç

Selçuklu devletlerinde hutbe, sikke, unvan ve lakaplar, taht, tac, nevbet gibi çeşitli hâkimiyet sembolleri kullanılırdı. Bu sembollerden bir tanesi de hükümdarlık şemsiyesi olarak düşünülen çetr idi. Irak Selçuklu Devleti hükümdarlarının ve hânedan mensuplarının da çetri bir hâkimiyet alâmeti olarak kullandıkları görülmektedir. Sultanlar örneklerde de zikredildiği üzere günlük hayatlarında devlet meseleleri ile ilgili toplantılarda veyahut olağanüstü durumlarda çetri kullanmışlardı. Irak Selçuklu Sultanları çetrden ayrıca çadır ya da sayepuş olarak tanımlayacağımız şekilde de istifade etmişlerdi. Çadırının üzerine atılan çok sayıda okun çetrini kaplaması Sultan II. Tuğrul döneminde çetrin, çadırla aynı anlamlara gelebileceğini göstermektedir.

¹¹ Cûzcânî, 1374: 266; a. mlf. 2011: 75; Kaya, 2017: 151.

Irak Selçuklularında, devlet adamlarının ve atabeglerinin etkisiyle meliklerin de çetri sıkça kullanmaları dikkat çekmektedir. Melikler, sultanların gerekli durumlarda onay vermesiyle hâkimiyet sembollerini kullanabilirken; Irak Selçuklularında yaşanan iç karışıklıklar sonucu emîr ve kumandanlar çetr gibi saltanat alâmetlerini kolaylıkla destekledikleri hânedan mensubunun kullanmasını sağlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında da hâkimiyet sembolünün taraflar arasında kolaylıkla yer değiştirmesi, devletin istikrarsızlığına örnek teşkil etmektedir. Nihayetinde tarihî kaynaklarda genellikle Selçukluların Tuğrul Bey'le başladığı ve yine bir diğer Tuğrul ile sona erdiği şeklindeki mâlûmata rastlanmaktadır. Selçukluların Irak ve İran'daki son temsilcisi olan II. Tuğrul'un öldürülürken etrafında yalnızca çetrini taşıyan çetrdârının oluşu bu hâkimiyet sembolünün bir devlet yıkılırken dahi kullanıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arseven, C. E. (1983). Sayvan. *Sanat ansiklopedisi*. C. 4 (s. 1772). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Azar Nasırabadı, G. (2020). Büyük Selçuklular döneminde Hemedan'ın siyasi tarihi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 12. s. 209-236.

Azar Nasırabadı, G. (2023). Hemedan: tarih kadar eski şehir. *Ortaçağ Türk İslâm şehirleri II*. E. Göksu, ed. İstanbul: Yeditepe Yay. s. 115-144.

Bosworth, C. E. vd. (1993). Mizalla. *Encyclopaedia of Islam (El²)*. C. VII (p. 191-195). Leiden-New York: Brill.

Bündârî. (1943). *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-'usra*. K. Burslan, çev. *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Cûzcânî. (1374). *Tabakât-ı nâsirî*. A. Habîbî-i, nşr. Tahran: Asatir.

Cûzcânî. (2011). *Tabakât-ı nâsirî, Selçuklular*. E. Göksu, çev. Tokat: Taşhan Kitap Yay.

Çaycı, A. (2008). *Selçuklularda egemenlik sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

el-Hüseynî, Sadruddîn Ali b. Nâsir. (1943). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye*. N. Lugal, çev. Ankara: TTK Yay.

İbn Kesîr. (1995). *el-bidâye ve'n-nihâye*. M. Keskin, çev. *Büyük İslâm tarihi*. C. XII. İstanbul: Çağrı Yay.

İbnü'l-Esîr. (1987). *el-kâmil fi't-târih*. A. Özaydın, çev. İslâm tarihi İbnü'l-Esîr, el-kâmil fi't-târih tercümesi. İstanbul: Bahar Yay.

İbnü'l-Kalânîsî. (1908). *Zeylû târihi Dimaşk*. H. F. Amedroz, nşr. Beyrut.

Kafesoğlu, İ. (1984). Harezmşahlar devleti tarihi (485-618/1092-1221). Ankara: TTK Yay.

Kaya Tan, P. (2010). Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu üçgeninde kudretli Hille emîri: Dübeyş b. Sadaka. *FSM İlmî Araştırmalar*. Sayı: 16. s. 225-249.

Kaya, P. (2017). *Arslanşah ve II. Tuğrul dönemi Irak Selçukluları tarihi (1161-1194)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Kesik, M. (2021). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Kummî. (1363). *Târîhu'l-vüzerâ'*. M. T. Dânişpejûh, nşr. Tahran.

Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*. Ankara: TTK Yay.

Merçil, E. (2007). *Selçuklular'da hükümdarlık alâmetleri*. Ankara: TTK Yay.

Öztürk, M. (2019). *Irak Selçuklu devleti atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Piyadeoğlu, C. (1999). *Büyük Selçuklular döneminde atabegler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Râvendî. (1999). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-Sürûr*. A. Ateş, çev. *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-Sürûr: gönüllerin rahatı ve sevinç alâmeti*. C. I-II. Ankara: TTK Yay.

Râvendî. (2007). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. M. İkbâl, nşr. Tahran: Asatir.

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. (2010). *Câmi'ü't-tevârih*. E. Göksu ve H. H. Güneş, çev. *Câmi'ü't-tevârih (Selçuklu devleti)*. İstanbul: Selenge Yay.

Taneri, A. (1993). Çetr. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi (DİA)*. C. VIII (s. 293-294). İstanbul: TDV. Yay.

BÖLÜM VII

Sıravolos Kazasının XVII. ve XVIII. Yüzyıl Dünyasından Bir Kesit

Murat ALANDAĞLI¹

Giriş

Menteşe Livâsına bağlı Sıravolos Kazası'nın fethi, Çaka Bey'in XI. yüzyılın sonlarındaki faaliyetlerine dayanır (İlgürel, 1993, 186-188). Ancak esas olarak Moğol İstilasası'nın da tetiklediği XIII. yüzyıldaki büyük göç hareketi, Türkler açısından bölgede hâkimiyetin tam olarak tesis edilmesini sağlamıştır (Witteck, 1986, 13-23). Daha sonraları bölge, Osmanlılar ile Mentеше oğulları arasında hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlılar bölgeyi ilk olarak 1389 yılında ele geçirmişlerdir. Ancak Ankara Savaşı (1402) mağlubiyeti nedeniyle bu saha tekrar Mentеше oğullarının idaresine geçmiştir. Nihayet 1424 yılında II. Murad döneminde (1421-1444/1446-1451) bölgenin ikinci kez Osmanlı idaresine geçtiği belirtilebilir (Mercil. 2004, 152-153; Uzunçarşılı, 1984, 68-80).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ağrı/Türkiye.
E-posta: malandagli@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5136-4910.

Sıravolos Kazası'na ait XV. yüzyıl tahrir defterlerini esas alan çalışmalar bir hayli yekûnu oluşturmaktadır. Bu çalışmalar bölgenin isimlendirilmesi, iskân birimleri, idarî hüviyeti, iktisadî vaziyeti ve nüfusu şeklinde kategorik bir tasnife tutulabilir.² Ancak Sıravolos'un XVI. yüzyıl sonrasına dair kaleme alınmış çalışma neredeyse yok gibidir. Oluşan açığa dikkat çekmek ve aydınlatılması noktasında katkı sunmak bu çalışmanın temel maksadını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sıravolos'un XVI. yüzyılda idarî olarak bağlı bulunduğu Mentеше Livâsı kayıtları esas alınarak iskân ve nüfus araştırmalarında göz ardı edilen Timar Rûznâmçe, Derdest ve Cebe Defterleri serilerinden faydalanılmıştır.³ Bu kaynak türünden Derdest ve Cebe Defterleri genel olarak XVII. ve XVIII. yüzyıla aittir. Fakat Timar Rûznâmçe kayıtlarının XVI. yüzyıldan itibaren tutulduğu ve aşağıda değinileceği üzere XIX. yüzyıla kadar da devam ettirildiği bilinmektedir. Timar Rûznâmçe kayıtlarının oldukça uzun süreyi kapsayan bir kaynak serisi olması XVI. yüzyıl ile sonraki döneme ait kayıtların karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Bu kıyas neticesinde Sıravolos'un XVI. yüzyıla nazaran XVII. yüzyılda bir hayli az iskân birimine sahip olduğu anlaşılmıştır. Kazanın XVI. yüzyılda var olduğu bilinen bazı köy ve mezralarına XVII. ve XVIII. yüzyıl Timar Rûznâmçe kayıtlarında rastlanılmamaktadır. Ancak bu tür ifadelerin daima içinde bir bilinmezliği barındırdığını da burada ifade etmek gerekmektedir. Zira Timar Rûznâmçe kayıtları, Tahir Defterleri gibi nüfus ve iskâna dair teferruatı barındırmamaktadır. Dolayısıyla kazada iki dönemde oluşan farklılık esasen Rûznâmçe kayıtlarının muhtevasından kaynaklanmış olabilir. Yine XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla giden

² Bu yayın dizisinin önemli bir kısmı için bk. https://bodrum.bel.tr/basili_kaynaklar (Erişim Tarihi: 05.05.2023).

³Tahrir sonrası dönemin önemli başvuru kaynaklarından biri de Avarız defterleridir. Sıravolos Kazasının avarızhânelerinin kayıtlı olduğu bir defteri bulunmaktadır. Bu defter tahrirden avarıza bölgedeki iskân ve nüfus değişkenliğini tetkik etmek üzere tarafımızdan incelenmiştir. "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Sıravolos Kazasının Nüfus ve İskanı" başlıklı bu çalışma 5 Ekim 2023 tarihinde Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisinde yayınlanmak üzere kabul almış ve yayın sürecine dahil edilmiştir.

süreçte yaşanmış Celâlî İsyancıları (Akdağ, 1964, 1-50), kuraklık, salgın hastalıklar (White, 2020, 119-145) ve iklim değışikliğı (Kuru, 2019, 35-57) gibi bir dizi olayların bu durumu tetiklediğı elbette düşünölebilir. Bu konudaki çıkmazın aşılması maksadıyla ilk olarak Timar Rûznâmçe defterlerinin XVI. yüzyıl örneklerine bakılmıştır. Neticede Rûznâmçe kayıtları bağlamında XVI. yüzyıl defterlerinde de benzer manzara ile karşılaşıldığını burada ifade etmek gerekmektedir. O halde en azından bu defterlerdeki veriler bağlamında kazada bahsedilen değışimin sosyal, siyasî ve beşerî faktörlere bağılı kimi olumsuzluklardan ziyade malî yapıya bağılı düzenlemelerin bir ürünü olduğı söylenebilir.

Çalışma kapsamında Timar Rûznâmçe, Derdest ve Cebe defterleri esas alınarak Menteşe Livâsı kazalarından olan Sıravolos’a ait bulgular ortaya konulacaktır. Bu kayıtlardan elde edilen bulgulardan önce ilk olarak her bir defter türüne ait kısa izahata yer verilmiştir. Böylece okuyucunun ele alınan defterlere dair bir ön bilgisinin oluşması amaçlanmıştır. Akabinde Sıravolos kazasının ilgili defter türlerindeki bilgiler tablolar yardımıyla ortaya konulmuştur. Yer yer elde dilen bulgular gerek göröldüğünde XVI. yüzyıl kayıtları ile kıyaslanmıştır. Temel başvuru kaynağını oluşturan defterlerin muhtevâsından kaynaklı kimi çıkmazlara rağmen çalışma Sıravolos kazasının XVII. ve XVIII. yüzyıl dünyasına dair okuyucusuna bir kesit sunmayı amaçlamaktadır. Böylece diğerk pek çok kazada olduğı gibi Sıravolos’un nispeten sönük kalmış XVII. ve XVIII. yüzyıl dünyasına incelenen kaynakların elverdiği ölçüde ışık tutulacaktır. Bu kaynaklar tahrir veya nüfus defterleri kadar teferruatı havi olmasa da Sıravolos’un XVII. ve XVIII. yüzyıldaki iskân birimleri, iktisadî vaziyeti ve idarî yapısı gibi kimi önemli hususlar hakkında bilgilere erişime salat vermektedir.

1.Rûznâmçe Defterleri

Rûznâme kelimesi Farsça’da günlük anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluk maliye bürokrasisinde ise günlük gelir ve gider kalemlerinin işlendiğı, yer aldığı defterler serisi için

kullanılmıştır. Bu iş ve işlemleri yürütmekle görevli kalemin tam olarak kuruluş tarihi bilinmese de XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarında kurumsallaştığı söylenebilir. Ancak her ne kadar günlük olarak ifade edilse de kayıtların haftalık, birkaç haftalık ve hatta aylık olarak da tutulduğu anlaşılmaktadır. Defterlerdeki kayıtlar, *antahvîl* ve *be-cihet* şeklindeki ön ve son eklerle tutulmuştur. Ayrıca bu kayıtlar bir sipahinin kendi timarına sahip olması için elzem olan berat'ın defterhâne tarafından verilmiş tezkireleri de içermektedir. Bu nedenle tarihsel olarak ilk timar tahsislerinin yapıldığı döneme kadar geriye gitmesi muhtemeldir. Ancak eldeki en eski tarihli defterin II. Bayezid dönemine (1481-1512) ait olduğunu da belirtmek gerekmektedir. İlk defter örneklerinin çok daha geniş sahaları ve oldukça uzun süreli kayıtları içerdikleri görülmektedir. Defterler sonradan hem coğrafya hem de zaman aralığı olarak giderek çok daha dar, kısa süreli kayıtları içerir hale gelmişlerdir. Kayıtlar genel olarak merkez livâyâya bağlı kaza veya nahiyelerdeki timar sahipleri, timar gelirlerini oluşturan hâsıllar ve nihayet timarın verilış nedenine dair tafsilatlı izahatın yer aldığı bölüm olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bu tür kayıtların işlenmesi neticesinde Timar Rûznâmçe Defterleri serisi ortaya çıkmıştır (Göyünç1966, 127-138; Howard, 1986, 11-18; Cin, 1978, 100-108; Afyoncu, 2008, 276-278). Böylece bir sancak ya da livâdaki timar sahipleri, tabiiyetleri, askerî statüleri, hisseleri, bu hisselerinin gelir havzaları ile önceki ve sonraki timar sahipleri arasındaki bağ şeklinde oldukça önemli bilgilere erişim sağlanabilmiştir (Erdoğan Özönlü, 2010, 252-260). Osmanlı İmparatorluk idarî nizamı dâhilinde timara sahip olanların takibi meselesi oldukça önemli bir husustur. Nitekim timar sistemi imparatorluğun askerî ve idarî siteminin merkezinde yer almaktaydı. Zamanla düzenli tahrirlerin yapılmaması nedeniyle herhangi bir nedenle terk edilmiş, itina gösterilmemiş veya sahibinin vefatından kaynaklı boşalan kimi sahipsiz, ilgisiz timarlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca timarlarda kimi zaman da ödüllendirmelerden kaynaklı değışiklikler yaşanılmıştır. Timara dair tüm bu değışiklikler yukarıda kısaca ifade edildiğı üzere belli bir sitem ve tarihsel bir kronoloji dâhilinde Rûznâmçe Defterlerine işlenmiştir.

Rûznâme kayıtları bu idarî, malî ve askerî hususiyetlerinin yanı sıra özellikle iskân bakımından da oldukça önemli kaynaklardır. Öyle ki bir bölgedeki köy, mezra ve mahallenin varlığı, sürekliliği bu kaynak türü sayesinde anlaşılabilir. Bu nedenle tahrir sonrası döneme ait, XVII-XVIII. yüzyıllar ve hatta XIX. yüzyıla uzanan süreçte, özellikle iskân temalı çalışmalarda bu defter serisi temel başvuru kaynaklarından biridir. Bu kayıtlarda bir timar hissesini oluşturan hâsıllar bir arada verilmiştir. Çok azında belli bir kazaya ait hisseler yer almaktadır. Bu durum ele alınan bölgelerdeki iskân birimlerinin tespitini güçleştirmektedir. Ayrıca bu defterlerden hareketle bir iskân mahallini var olduğu veya olmadığına dair kesin bir ifadeye bulunmak da doğru olmaz. Neticede bu kayıtlarda yer alan hâsıllar ve bağlı oldukları üniteler bir malî birimin parçası olmaları veya olmamalarıyla ilgilidir. Bu kayıtların zamanla rutin hale geldiği ve büyük olasılıkla merkez ile taşra arasında doğrudan sağlanan bilgi alış-verişine dayanmadığı akılda tutulmalıdır. Bir vergi ünitesinin oluşturulmasında diri, zengin gelir kalemi bulunan köy ve mezralar dikkate alınmıştır. Ez cümle Timar Rûznâme kayıtları idarî ve malî temelli kimi düzenlemelere konu olmuş iskân birimleri, bunların iktisadî durumu, hârabe olması, reayasının terk-i diyar etmesi ve bölgedeki konargöçer unsurlara dair bazı ipuçları barındırmaktadır. Bu bakımdan iskânın sürekliliği bakımından tahrir ile nüfus ve temettuat defterleri arasındaki döneme ait önemli bir ara kaynak hüviyetindedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII-XIX. yüzyıl merkez maliyesi ve taşra iskân birimleri ile nispeten iktisadî durumuna dair oldukça önemli kaynak mahiyetindedir (Erdoğan Özönlü, 2007, 85,86). Dolayısıyla bu defterlerdeki veriler sayesinde Sıravolos Kazası'nın tahrir sonrası köy, mahalle ve mezralarının birer iskân birimi olarak varlıkları, malî yapı içindeki hisse miktarları ve nihayet bu hisselerinin hâsıllara etkisi gibi iktisadî durumlarına dair bilgilere erişilecektir.

Tahrir Dönemine Kadar Rûznâme Kayıtlarında Sıravolos Kazası (1518-1583)

Sıravolos kazası timar ve zeâmet hisselerine ait ilk bilgilere, Defterhâne-i Amîre Timar Zeâmet (Rûznâme) Defterleri serisinin

ilk defterlerinde rastlanılmaktadır. 1518 yılına ait bu defter ve devamındaki defterlerde kazanın Karabağ, Karaova, B skebi, Etrim, Kara Ova, B skebi-i Diğ r ve Maymuncuk köyleri yer almaktadır. Kazaya ait tespiti yapılan 21 kayıttan 20 tanesi timar hisselerine aitken sadece bir tanesi zeâmet hissesine dair bilgileri barındırmaktadır.

Tablo 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Rûznâmçe Defterlerinde Sıravolos Kazası Timar ve Zeâmet Hisseleri

Sıra	Defter	Tarih	Varak	Zeâmet	Timar	Karye	Hisse	Hasıl	Not
1	DFE.RZd.1	H.924/1518	247/b,282/b		Hızır Şah	Karabağ	7170		
2			287/a		Kara Göz	Karaova	6182	14.441	Mahlûl
3	DFE.RZd.2	H.942/1536	23/a		Toyran Çavuş	Büskebi	900	14.100	ve ıstâbl ve bâc-ı bazâr
4	DFE.RZd.29	H.975/1568	498/a		İlyas Çavuş	Karaova	5000	22.000	Çavuşân-ı vilâyet-i Anadolu. İsa'dan mahlul olmağın Karahisâr Sancağında timarı mahlul olan İlyas Çavuş'a
5			522		Piri veled-i Ali	Etrim	1264		an-tahvîl-i Mehmed
6		H.977/1569	524		Mehmed veled-i Yusuf	Etrim	1264		an-tahvîl-i Arzuman
7	DFE.RZd.31								181-151 varakları arası Menteşe Livâsına ait olup Sıravolos kayıtlarına rastlanılamamıştır

8	DFE.RZd.32	H.979/1572	92		Mehmed	Sandıma nâm-ı diğər Varilya	11184		dizdâr-ı kal'a-i Peçin. 'an-tahvîl dizdâr-ı sabîk
9			102		Habib veled-i Umur	Karaova	9688	22.000	an-tahvîl-i Mustafa
10	DFE.RZd.46	H.983/1575	1014/b		Ali veled-i Mürsel	Etrim	1264	1264	an-tahvîl-i Ferhad
11			1027/a		Hüseyin	Büskebi	7700	21.000	
12	DFE.RZd.69	H.990/1582	774/b		İbrahim bin Mustafa	Karaova	5000	26.000	
13		H.991/1583	782/b		Mustafa	Büskebi-i diğər	13800	31.500	an-tahvîl-i Kâtib Ali. Divân-ı hümayûn kâtiplerinden olan Ali
14		H.991/1583	790/b	Sefer					Sefer-i dergâh-ı âlî 'an-tahvîl-i Toyran
15			839/a		Ali	Karaova	9300	26.000	an-tahvîl-i Mustafa
16						Maymuncuk	500	3.000	

17			810/b		Ahmed veled-i Mustafa	Karaova	9300	26.000	an-tahvîl-i Mustafa ki Ağa-i Azebân-ı Rodos
18						Maymuncuk	500	3000/500	
19	DEF.RZd.76	H.992/1583/4	8/b		Hüseyin veled-i Toyran Çavuş	Büskebi-i diğer	7700	31.500	
20			18/b		Mehmed veled-i Sadullah		770	31.500	an-tahvîl-i Hüseyin veled-i Toyran Çavuş
21			24/b		Mustafa bin Abdurrahman	Karaova	5000	36.000	an-tahvîl-i Mehmed

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Timar Rûznâmçe Defterleri esasında mevcut son tahrir tarihi olarak bilinen 1583 yılına kadar Sıravolos Kazası'nın hisselerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan henüz tahrir döneminin son perdesi aralanmamışken Sandıma, Beksimad, Burun, Erimiye gibi XVI. yüzyılda var olduğunu bildiğimiz köylerin bu dönem defterlerinde sık yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu durum belirtilen köylerin hisselerinin pay edilmediği veya edilecek mahiyette olmadığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan 1517¹, 1530², 1563³ ve 1583⁴ yılı tahrirlerinde nefer sayıları ve hâsıl miktarları bakımından kazadaki diğer köylerden bir hayli yüksek miktar ve rakamlara sahip olan Karaova ve Büskebi köyleri tabloda sık yer almaktadır.

Sıravolos Kazası timar ve zeâmetlerinde hisse sahibi olanların genellikle timar erbabı oldukları ve içlerinden İlyas Çavuş'un Çavuşân-ı Vilâyet-i Anadolu ve Mustafa'nın ise divân-ı hümayun kâtibi olduğu görülmektedir. Ayrıca Karaova köyünün 26.000 akçelik hâsılının 9.300 akçelik hissesine sahip Ahmed veled-i Mustafa'nın ise bölgedeki Rodos Arapları'nın ağası olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıt defterin kaleme alındığı dönemde Sıravolos havalisinde Rodos Araplarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Emevîler ve Abbasîler döneminde Arapların Rodos'a ayak bastıkları biliniyorsa (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1979, 1,52) da Rodos'tab Sıravolos bölgesine ne zaman gelmiş veya gönderilmiş oldukları bilinmemektedir. XVII. yüzyılda Rodos'taki Müslüman nüfus XVI. yüzyıla nazaran yarı oranında azalmıştır. Bu duruma 1645 yılı Girit Savaşı, salgın hastalık, depremler, kuraklık ve uzun süren savaşların yol açmıştır (Kiel, 2008, 155-158). Haliyle bu tür olumsuzluklardan kurtulmak isteyen bazı Arapların da Sıravolos bölgesine gelmiş olmaları muhtemeldir.

¹ "Nahiye-i İsravolos tabi-i livâ-i Menteşe", TTd.61, H.923/1517, s.220-233.

² "Kazâ-i İsravolos", TTd.166, H.937/1530, s.561-562.

³ "Kazâ-i İsravolos der-livâ-i Menteşe", TTd.337, H.970/1563, vr.268/b-276/b.

⁴ "Kazâ-i İsravolos der-livâ-i Menteşe", TKG.KK.TTd.142 (264/110), H.991/1583, vr.233/b-245/a.

Tahrir Sonrası Rûznâmçe Kayıtlarında Sıravolos Kazası (1583 Sonrası)

Rûznâmçe Defterlerine ait tabloda Sıravolos Kazası'nın tahrir sonrası dönemdeki, bu ifade genel olarak 1583 yılından sonraki dönem için kullanılmaktadır, timar ve zeâmet hisseleri ile bunların yer aldığı köyleri içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı kadîme Arşivi defterlerinden Menteşe Livâsı'na ait öncül kayıtları içeren defterlerden hareketle hazırlanmıştır. Rûznâmçe Defterleri arşiv fonlarında içerdikleri livâ ve sancak, kazaların yer aldığı bir indeks şeklinde yer almaktadır. Bu indeksler sayesinde hem defterlerde var olan livâ, kazaları hem de defterdeki olası yerlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Her ne kadar zaman zaman karışık olsalar da Menteşe Livâsı'nın indeksin ilk sırasında yer aldığı bir defterde kazaya ait kayıtların tespiti nispeten çok daha kolay olmuştur (DFE.RZ.d.76). Livâ kayıtlarının belli bir kayıt silsilesinin yer aldığı oldukça kalabalık bir defterde tespiti ise yer yer oldukça güç olmaktadır (DEF.RZ.d.661). Bu nedenle genellikle livâ kayıtlarının öncül sıralarda yer aldığı defterler öne alınmıştır. Dolayısıyla tablodaki defterlerin seçiminde iki özellik göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan ilki 1587 yılından sonrasına ait olması ikincisi ise nispeten Menteşe Livâsı'nın çok daha erişilebilir bir pozisyonda yer aldığı indeks bilgilerine sahip olmalarıdır.

Tablo 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA.) ve Kuyûd-ı Kadîme Arşivi(TKG.KK.) Rûznâmçe Defterlerinde Sıravolos Kazası Timar ve Zeâmet Hisseleri

Sıra	Defter	Tarih	Varak	Zeâmet	Timar	Karye	Hisse	Hasıl	Not
1	DEF.RZd.119	H.998/1589	161/a	benâm-ı Mehmed		Büskebi-i diğer	13800	31.500	an-tahvîl-i Mehmed veled-i Mahmud. 'an-Çavuşân-ı dergâh-ı âlî
2						Burun	6500	6500	
3						Büskebi-i Diğer	2700	31.500	
4			199/a	benâm-ı Ahmed Çavuş ve Mecid Çavuş		Büskebi ve bâc-ı bazâr-ı İsravolus, fî sene 1000, hisse 500	30500	31.000	an-Çavuşân-ı dergâh-ı âlî,
5		H.998/1589	241/a, 245/a		Kalender	Karaova	5000	26.000	
6			242/b		Hasan veled-i Haydar	Etrim	5000	6500	an-tahvîl-i Halil
7	DEF.RZd.248	H.1006/1598	235/a		Hamza bin Abidin	Karabağ	5000	14.000	an-tahvîl-i Mehmed
8	DEF.RZd.215	H.1009/1600	729/a	benâm-ı Mehmed Çavuş		Büskebi-i diğer	13800	31.500	an-Çavuşân-ı dergâh-ı âlî,
9			751/a	benâm-ı kâtib Abdülcelil		Karabağ	15000		an-kâtibân-ı divân-ı hümayûn
10	DEF.RZd.262	H.1012/1603	335/a		Ali veled-i Mahmud	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	1400	14.300	an-mustahfızân-ı Kal'a-i Bodrum. 'an-tahvîl-i Hüseyin İlyas

11			336/b		Mehmed bin Hamza Çavuş	Büskebi-i diğer	7700	31.500	an-tahvîl-i Mehmed
12			344/b		Seydi	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	2100		dizdâr-ı Kal'a-i Peçin. 'an-tahvîl-i Osman, dizdâr-ı sabîk
13		H.1012/1604	348/b		Abdullah veled-i Osman	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	1400	14000	merd-i Kal'a-i Peçin. 'an-tahvîl-i Osman, pedereş el-ferâğ
14			362/b	benâm-ı Ferhad Çavuş		Büskebi-i diğer	13.800	31.500	an-çavuşân-ı dergâh-ı âlî
15	DEF.RZd.278	H.1014/1605	264		Halil	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	2100		dizdâr-ı Kal'a-i Peçin. 'an-tahvîl-i dizdâr-ı sabîk
16			272		Hasan veled-i İsa	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	1400		merd-i Kal'a-i Peçin. 'an-tahvîl-i Abdullah
17			277		Ahmed	Karabağ	5000		an-tahvîl-i İhsan
18	DEF.RZd.304	H.1018/1609	4/b		Ali veled-i Piri	Karaova	9300	26.000	an-tahvîl-i Hasan
19			13/a	benâm-ı Mustafa Çavuş bin Müteveffâ Hüseyin		Karabağ	15000		Çavuşân-ı dergâh-ı âlî
20			24/b		Hüseyin	Büskebi-i diğer	7700	31.500	an-tahvîl-i Hasan
21			25/a		Mehmed	Karabağ	5000	14.000	an-tahvîl-i Hamza
22		H.1019/1610	50/b		Bali	Karabağ	5000		an-tahvîl-i Ahmed
23		H.1018/1609	52/b		Abdi	Sandıma nâm-ı diğer Varilya	2100	3500	dizdâr-ı Kal'a-i Peçin.

24	TKG.KK.TTd.628 (610)	H.1110/1698	134/b		Mehmed Serdengeldi	Etrim	6000	6000	5000'i kılıç
25	TKG.KK.TTd.697 (676)	H.1119/1707	201/b		Ahmed	Karabağ	2000		4500/2000
26	TKG.KK.TTd.752 (730)	H.1130/1718	182/a		İsmail	Büskebi-i diğer	5000	21.500	an-tahvil-i Ahmed veled-i İbrahim
27			190/a		Ali	Karabağ	5000	6000	an-tahvil-i diğer Mehmed. Kal'a-i Menteşe, firâr kerde
28	TKG.KK.TTd.797 (775)	H.1137/1724	151/b,	benâm-ı Mehmed veled-i müteveffa Ebubekir		Karabağ	15000		
29			158/a			Maymuncuk	1500	3000	
30	TKG.KK.TTd.881 (848)	H.1145/1734	55/b		İbrahim	Etrim	5000	6000	an-tahvil-i tezkire- i asitâne
31			57/b	benâm-ı Mehmed veled-i müteveffa Ebubekir		Karabağ	1500		
32	TKG.KK.TTd.947 (922)	H.1154/1741	33/b		Mehmed veled- i müteveffa İbrahim	Etrim	5000	6000	

Defterle ve içerdikleri liva kayıtlarına erişim noktasındaki bu yaklaşım dâhilinde Osmanlı Arşivi'nden altı ve Kuyûd-ı kadîme Arşivi'nden de altı defter olmak üzere toplam on iki defter incelenmiştir. 1589 ilâ 1741 yıllarını kapsayan bu defterlerden Sıravolos Kazası'na ait 32 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan sekiz tanesi zeâmet ve yirmi bir tanesi de timar hisselerine aittir. Kazada zeâmet hissesi bulunanların "*çavuşân-ı dergâh-ı âlî*" ve "*kâtibân-ı divân-ı hümayûn*" mensubu oldukları anlaşılmaktadır. Timar hissesi olanlar arasında normal timar erbabı ve evlatlarına sık rastlanılmaktadır. Ayrıca başta Bodrum Kalesi (DEF.RZd.262, vr. 335/a)¹ olmak üzere civardaki Menteşe ve Peçin Kalelerinin dizdar, merd ve muhafızları da azımsanmayacak derecede kayıtlarda yer almaktadır. Kale görevlilerinin ihtiyarlık veya ölmelerinden kaynaklı timarlarının mahlûl kaldığı ve genellikle evlatlarının aynı göreve getirildiği anlaşılmaktadır.

İskân mahalleri bakımından Bûskebi-i diğ̃er, Sandıma nâm-ı diğ̃er Varilya, Karaova, Karabağ, Etrim, Maymuncuk ve Burun köylerinin izlerine rastlanılmıştır. Bu köyler arasında Bûskebi-i diğ̃er, Karaova ve Karabağ köylerinin özellikle zeâmet hisseleri bulunan köyler oldukları anlaşılmaktadır. Bu köylerin ayrıca pek çok timar hissesi de bulunmaktadır. Sandıma nâm-ı diğ̃er Varilya, Etrim ve Maymuncuk köylerinin ise daha ziyade timar hisseleri bulunmaktadır. Haliyle sırf defterlerdeki hisse miktarlarından hareketle iki hususa temas edilebilir. Bunlardan ilki, Sıravolos Kazası'nın tahrir sonrası dönemdeki iskân mahallerinin isimleri ve bunların bir timar ya da zeâmete hisse olabilecek kudretteki iktisadi vaziyetleridir. Bu bağlamda Sıravolos Kazası'nın tahrir kayıtlarında demografik ve iktisadî bakımdan oldukça parlak olan Karaova, Bûskebi-i diğ̃er, Karabağ, Sandıma nâm-ı diğ̃er Varilya şeklinde

¹ Bodrum Kal'ası dizdârı olan Receb der-i devlete mektûb gönderüb Menteşe Sancağında Isravolus Nahîyesinde Sandıma nâm-ı diğ̃er Variyla karye ve gayriden 1400 akçe timar ile kal'a-i mezbûr mustahfizânlarından olan Hüseyin bin İlyas fevt olub timarı mahlûl olmağın kal'a-i mezbûr kalebendlerinden Mahmud oğlu mezkûr Aliye verilmek ricasıyla..." DEF.RZd.262, vr. 335/a, H.6 Cemaziyyevvel 1012/12 Ekim 1603.

sıralanabilecek köylerinin bu durumlarının XVII. ve XVIII. yüzyıl malî düzenlemeleri dâhilinde de devam ettiği söylenebilir. Öte yandan Tahrir kayıtları bağlamında bu köyler kategorisinde yer alan Beksimed köyünün izine tetkik edilen Ruznâmçe kayıtlarında rastlanılmamıştır. Buna karşın XVI. yüzyıl kayıtlarında, tahrirlerde, nispeten sönük olarak değerlendirilebilecek olan Burun, Etrim ve Maymuncuk köylerine Rûznâmçe kayıtlarında yer yer rastlanması oldukça önemlidir. Nitekim XVII. ve XVIII. yüzyılda bir köy statüsünde idarî bakımdan var oldukları ve bir zeâmet ya da timar hissesine dahil olabilecek mahiyette iktisadî mahiyete sahip oldukları söylenebilir. Yine Ahmed Çavuş ve Mecid Çavuş'un zeâmet hisseleri arasında yer alan Sıravolos kazası pazar vergisi de önemlidir. Yıllık bin akçe olan bu gelir, XVI. yüzyıl sonlarında bölgedeki iktisadî canlılığın bir işareti olabilir. Fakat sonraki kayıtlarda bu vergiye tesadüf edilmemiş olması da oldukça düşündürücüdür.

Rûznâmçe Defterleri kayıtlarında 1518'den itibaren tarih ilerledikçe Tavas, Muğla ve Bozöyük kayıtları çok daha sık bir şekilde yer aldıkları görülmektedir (TKG.KK.TTd.731 (710), 62/b, 64/b). Ayrıca bu üç kazada yer yer harap iskân birimleri ve konargöçer cemaatlerine ait kayıtlara da tesadüf edilmektedir. Fakat Sıravolos kayıtlarında bu mahiyette bilgilere rastlanılmamaktadır.

2.Derdest Defterleri'nde Sıravolos Kazası

Derdest, kelime anlamı itibarıyla “*elde bulundurma, tutma, elde olan*” şeklinde anlamlara gelmektedir (Develioğlu, 1993, 175). Osmanlı diplomatikasında ise timar sistemi ve bağlı kayıt, tahrir sisteminin işleyemez olduğu dönemde ortaya çıkmış bir kayıt türünü işaret etmektedir. Bu bağlamda kelimenin imparatorluk literatüründe bir timarı elinde bulunduran kişiye atfen kullanıldığı bilinmektedir. Derdest defterlerdeki veriler timar icmal defterlerinden hareketle oluşturulmuştur. Temel olarak timar hisseleri bir bütün olarak değil de parçalı şekilde farklı kişilere verilmiştir. Livâ(sancak) veya kazaların icmal defterlerindeki hâsılları toplanarak farklı hisse birimlerine ayrılmıştır. Böylece her biri farklı bölgelerde ve değişik

miktarlarda olan birçok hisseli timar üniteleri oluşturulmuştur. Bu işlem yapılırken padişah, beylerbeyi, sancakbeyi gibi has statüsündeki hisseler hariç tutulmuştur. Sadece daha önceleri bir kişinin elinde yer alan timar ve zeâmet hisseleri pay edilerek birçok kişinin hisselerinin bulunduğu malî bir yapı, ünite haline getirilmiştir. Oluşan bu yeni üniteler güncel haliyle Derdest Defterleri'ne aktarılmıştır. Fakat İcmal Defterleri'nde bir timar ünitesini oluşturan hisseler, miktarları ve isimleri yer alırken Derdest kayıtlarında sadece kılıç timarı bulunanlar yer almıştır. Genellikle sancak esaslı hazırlanmış olan bu defterlerde ayrıca bir şekilde sahipsiz kalmış timar hisselerine dair bilgilere de erişilmektedir. Herhangi bir timara sahip olanların adeta resimleri dönemin koşulları bağlamında sözel olarak Derdest Defterleri'nde tasvir edilmiştir. Timar hisselerine malik kişiler, meslekleri, hisse miktarları, berat tarihlerine ait bilgiler yer almaktadır. En erken tarihlisinin 1659 yılına ait olduğu söylenmektedir. Defterlerin nispeten çok daha yekûn olduğu XVII. yüzyıl sonuna ait olanlar ile XVIII. yüzyılda hazırlanmış olanlar şeklinde iki başlıkta incelenebilir (Afyoncu, 2000, 221-229).

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı kadîme Arşivi Derdest Defterleri serisinde Sıravolos Kazası'na ait iki defter tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Kütahya ve gahrihî mensuhât ve derdest defteri olarak kayıtlıdır. Bu defterin 19/b-23/a varakları arasında "*der-livâ-i Menteşe*" başlığı altındaki timar kayıtları arasında Sıravolos nahîyesine ait herhangi bir kayda rastlanılamamıştır (TKG.KK.TTd.534 (78/380)).

Tablo 3: Tapu Kadastro Kuyûd-ı kadîme Arşivi (TKG.KK.) Derdest Defterlerinde Sıravolos Kazası

Sıra	Defter	Nahiye	Sayfa	Timar/Zeâmet hasıl	Karye	Timar/Zeâmet sahibi	İşlem Tarihi	Hisse	Türü	Açıklama
1	TKG.KK.TTd.544 (267-390)	İsranos	10/a	11000	Karaova	Ali	1196	6000	Timar	
2						Seyid Ahmed veled-i Fahrettin	22 Receb 1196	5000	Timar	
3			10/b	7700	Büskibi-i diğer	Seyyid İsmail	10 M. 1195	1350	Timar	
4						Mustafa	6 L. 1197	5000	Timar	
5						Seyyid Mustafa	9 S. 1198	1350	Timar	
6				5000	Karabağ-ı diğer	Ömer veled-i Mustafa	1 Receb 1198	2500	Timar	
7						Mehmed veled-i Ahmed	1198	2500	Timar	
8				5200	Karaova	Hüseyin	27 Zilkade 1194	200	Timar	
9						Mehmed veled-i Mahmud	6 Şevval 1197	5000	Timar	
10				5650	Karabağ-ı Sağır	Mustafa	6 Şevval 1197	3114	Timar	

11					Mehmed veled-i Mahmud	6 Şevval 1197	2500	Timar	
12			5000	Etrim	Mehmed veled-i Mahmud	6 Şevval 1197	5000	Timar	
13		11/a	5000	Karaova	Mehmed veled-i Mahmud	6 Şevval 1197	5000	Timar	
14			2700	Erimiye	Hasan veled-i Ahmed	29 N.1201	2700	Timar	
15			1500	Karabağ nâm-ı diğer Yumru Burun	İbrahim veled-i Abdullah	16 N. 1199	1500	Timar	Burada 2500 olması gerekirken defterde 3500 yazılmıştır. Bu nedenle toplam 5000 değil 6000 olmaktadır.
16			5000	an-zeâmet-i Dalyan	Ömer veled-i Mustafa	16 Receb 1198	3500	Zeâmet	der-nezd-i karye-i Mamalus ve Söğüd Anbarı, haric ez defter
17					Mehmed veled-i Ahmed	11 Zi'l-kâde 1198	2500	Zeâmet	
Toplam			53750				54714		

Yukarıdaki tablo Kuyûd-ı kadîme Arşivinin Menteşe Livâsı kayıtlarını içeren Derdest Defteri'nden hareketle oluşturulmuştur (TKG.KK.TTd.544 (267-390). Defterde Sıravolos Kazası'nın ikisi zeâmet ve 15'i ise timar olmak üzere 17 kayda rastlanılmıştır. Kayıtların H.1195/1780-1199/1784 ve 1201/1786 yıllarını kapsadığı görülmektedir.

Derdest kayıtlarında Sıravolos Kazası'nın Karaova, Büskebi-i diğer, Karabağ-ı diğer, Karabağ-ı Sağır, Etrim, Erimiye, Karabağ nâm-ı diğer Yumru Burun köylerine tesadüf edilmiştir. Kazaya ait köylerin sonunda yer alan Mamalus ve Söğüd Anbarı köylerinin kaza ile ilgileri belirlenememiştir. Ancak "*hariç ez defter*" olması bakımından bir şekilde bölgeye gelmiş ve adı geçen köyler dâhilinde bulunan bir grubu işaret ediyor olabilir (Özel, 1986, 159-171). Derdest Defterlerine ait abloda kazaya ait timar, zeâmet hisseleri ile hâsılları arasında ufak bir fark olduğu görülmektedir. Bu fark defterde yer yer hisselerin hatalı yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Derdest Defterleri ilk olarak Sıravolos Kazası'nda Derdest Defterlerine ait tabloda yer alan iskân birimlerinin XVIII. yüzyılın sonunda var olduklarını ve her ne kadar mahiyetine vakıf olamasak da iktisadî bir dirence sahip olduklarını ortaya koymaktadır. İkinci olarak da Rûznâmçe Defterlerinde yer almayan Karabağ-ı diğer ve Karabağ-ı Sağır, Erimiye ve Karabağ nâm-ı diğer Yumru Burun" köylerini bu kayıtlarda gün yüzüne çıkarmaktadır. Böylece tahrir kayıtlarında XVI. yüzyılda Sıravolos Kazası'nda var olduklarını gördüğümüz sıralanan köyler Rûznâmçeleri kapsayan bir karanlık dönemin akabinde Derdest Defterleri'nde tekrar ortaya çıkmış, görünür olmuşlardır. Fakat bu köylerin nüfuslarına dair bilgilere defterlerde erişilmemektedir. Bu ifadelerin oldukça karmaşık ve girift XVII. ve XVIII. yüzyıl malî düzenlemelerinin dışında ve incelenen defterler dâhilinde yapıldığını belirtmek gerekmektedir (Howard, 1987, 40-75). Yoksa hakikatte belirtilen dönemde bölgede tam olarak nelerin olup bittiğini ortaya koyabilmek güçtür.

3.Cebe Defterlerinde Sıravolos Kazası

İmparatorluk taşrasında XVI. yüzyıl sonlarında birkaç istisna dışında eskisine nazaran düzenli tahrirler yapılmamıştır. Bu nedenle maliye bürokratlarının araziye ve vergiye esas işlemlerinde İcmal Defterleri sık kullanılmıştır. Haliyle ortaya çıkan bu durum defterlerin yıpranmasına yol açmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere XVI. yüzyıldan itibaren tutulan Timar Rûznâmçe ve Derdest Defterleri arazi ve vergiye esas işlerde muhteva bakımından uygun değildi. Ayrıca XVII. ve XVIII. yüzyılda tahrirlerin aksine sefer sayılarında artış yaşanmaktaydı. Bu nedenle sefere memur alanların yoklanması için defterhâne Cebe Defterleri adında yeni bir defterin hazırlanması sürecine girmiştir. Bu defterlerin temel referans kaynağının ise Timar Rûznâmçe defterleri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Genellikle 40 ilâ 70 yıllık ender de olsa 90 ilâ 110 yıllık zaman aralıklarla Timar Rûznâmçe defterleri taranarak eyalet veya sancakların Cebe Defterleri oluşturulmuştur. Bu defterler iktisadî vaziyetlerine göre birden çok idarî birimi kapsadığı görülmektedir. Böylece imparatorluk idaresinin elinde sefer zamanında görevlilerin yoklanması veya sefere katılmayanların tespitine salat verecek bir kaynak hazırlanmıştır (Afyoncu, 2000, 221-224).

Kuyûd-ı kadîme Arşivi'nin önemli defter fonlarından biri de Cebe Defterleri'dir. Bu defter serisinde Menteşe Livâsını kapsayanlarında Sıravolos Kazası kayıtlarına rastlanılmaktadır.

Tablo 4: Tapu Kadastro Kuyûd-ı kadîme Arşivi (TKG.KK.) Cebe Defterlerinde Sıravolos Kazası

Sıra	Defter	Varak	Timar	Zeâmet	Hasıl	Tarih	Köy
1	TKG.KK.TTd.2043 (2101)	49/b	Mehmed veled-i Mehmed		5050	H.1249/1833	Karabağ
2			Mustafa veled-i Osman		5050		
3			Mehmed veled-i Ali		5000		Sandıma nâm-ı diğer Varilya
4		53/b	Ahmed veled-i Ebubekir		10100	1246/1830	Karabağ
5	TKG.KK.TTd.2048 (2106)	74/b	Abdullah veled-i Hüseyin		5846	H.1223/1808	Sandıma
6		75/b	Mehmed veled-i Ali		7800	H.1219/1804	Sandıma
7		77/b	Mustafa veled-i Mehmed		15500		Büskebi
8		79/a		benâm-ı Mustafa veled-i Mehmed	20200	H.1220/1805	Karabağ
Toplam					74546		

Cebe defteri kayıtlarında Sıravolos Kazası'na ait 8 kayıt tespiti yapılmıştır. Bu kayıtlardan 7 tanesi timar ve bir tanesi zeâmet hissesine aittir. Timar hisseli kayıtların ilk dördünde “*Süvâri-i askerîyye*”den ibaresi yer almaktadır. Ayrıca kazanın Cebelü olarak kayıtlı iki hanesinde “*tahminen beş yaşında*” şeklinde ibareler yer almaktadır. Dönemin şartları bağlamında yaşı oldukça küçük bu tür kayıtların babadan intikal eden bir hissenin mümessili olmaları şeklinde görülebilir. Karabağ köyünde 20.200 akçelik zeâmet hissesi bulunan “*Mustafa veled-i Mehmed*”in Menteşe Livâsı miralay'ı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışma temel olarak Menteşe Livâsına bağlı kazalardan biri olan Sıravolos Kazası'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllarına dair üç önemli hususu barındırmaktadır. Bunlardan ilki kazaya bağlı köylerin genel olarak idarî bakımdan XVI. yüzyıl hüviyetini korudukları yönündeki verilerdir. Nitekim tahrirlerden aşına olduğumuz Karabağ, Karaova, Burun, Maymuncuk, Karabağ-ı diğer, Büskebi, Büskebi-i diğer, Sandıma nâm-ı diğer Varilya, Etrim, Erimiye, Karabağ nâm-ı diğer Yumru Burun şeklinde sıralanabilecek olan köylere Rûznâmçe, Derdest ve Cebe defterlerinde de rastlanılmıştır. Hakikatte bu köylerin XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan pek çok olumsuzluktan ne derece etkilendikleri bilinmese de bir iskân birimi olarak XVII. ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında yer alma kudretinde oldukları söylenebilir. İkincisi de aslında bir bakıma bu değerlendirme ile ilgilidir. Nitekim sıralanan köylerin XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla uzayan dönemde bir iskân kararlılığı gösterdikleri söylenebilir. Nihayet üçüncüsü ise iskân kararlılığı göstermiş Sıravolos Kazası köylerinin iktisadî vaziyetlerine dair kimi ip uçlarıdır.

İskân birimlerinin var olmaları, kararlılıkları ve iktisadî vaziyetleri hakkında metin genelindeki temkinli izah ve yaklaşımı bu bölümde de merkeze alarak kaza köylerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. ve XVIII. yüzyıl iktisadî yapısı ve

düzenlemeleri bağlamında oluşturulmuş malî bir üniteye dahil olabilecek kudrete sahip oldukları söylenebilir. Çalışmanın referans kaynakları XVI. yüzyıldaki gibi vergiye esas nefer, hane sayısı, yetiştirilen ürünler, vergi miktarları ile vergi tür ve çeşitleri vb. pek çok hususa dair bilgileri içermemektedir. Ancak demografik ve iktisadî bağlamdaki bu kısır özellikleri bir kenara bırakılır ise karanlık dönem olarak görülebilecek olan XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait bilgileri içermeleri bakımından son derece önemli ve merkezî bilgiler barındırdıkları söylenebilir. Nitekim iskân birimlerinin tespiti ve kararlılıklarının yanı sıra kendilerinin dahil oldukları timar veya zeâmet hisseleri, bunların dahil olduğu hâsıl miktarları ve nihayet toplam hâsıldaki pay, oranları gibi bilgilerin ortaya çıkarılması mümkün olabilmiştir. Bu sayede XVI. yüzyılda Sıravolos Kazası köyleri arasında diğerlerine göre hane sayısı ve hâsıl miktarı fazla olan köylerinin büyük ölçüde XVII. ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında yer aldıkları anlaşılmıştır. Diğer taraftan tahrir sonrası dönemin kendine has koşulları bağlamında ortaya çıkan ve ilklerine nazaran nispeten sönük köylerin de var olduğu görülmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. ve XVIII. idarî ve askerî nizamı dâhilinde Sıravolos Kazası köylerinde hissesi bulunan askerî ve idarî vazifeye sahip olanları da tanıma fırsatı sunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV KAYNAKLARI

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

a- Timar Rûznâmçe Defterleri (DEF.RZ.d.)

DFE.RZd.1, 2, 29, 31, 32, 46, 69, 76, 119, 215, 248, 262, 278, 304, 661.

b- Tapu Tahrir Defterleri (TTd.)

TTd. 61, H.923/1517; 166, H.937/1530; 337, H.970/1563.

2- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı kadîme Arşivi (TKG.KK.)

a- Tapu Tahir Defterleri (TKG.KK.TTd.)

TKG.KK.TTd.142 (264/110).

b- Rûznâmçe Defterleri

TKG.KK.TTd.628 (610); 697 (676); 731 (710); 752 (730); 797 (775); 881 (848); 947 (922).

a. Tapu ve Kadastro Kuyûd-ı kadîme Arşivi Derdest Defterleri (TKG.KK.)

TKG.KK.TTd. 534 (78/380); 544 (267-390).

b. Tapu ve Kadastro Kuyûd-ı kadîme Arşivi Cebe Defterleri (TKG.KK.)

TKG.KK.TTd.2043 (2101); 2048 (2106).

B- ARAŞTIRMA İNCELEME ESERLERİ

Afyoncu, E. (2000). XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 221-229.

Afyoncu, E. (2008). Rûznâmçe, *DİA*. 35, 276-278.

Akdağ, M. (1964). Celâli İsyânlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606, *Tarih Araştırmaları Dergisi* II (2-3), 1-50.

Cin, H. (1978). *Osmanlı Torak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Develioğlu, F. (1993). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınlar.

Erdoğan Özönlü, E. (2010). Timar Sisteminin Mekânsal Örgütlenişi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Ayntâb Sancağı Örneği”, *XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV (I), 253-260.

Erdoğan Özönlü, E. (2007). Timar Tercihâtı ile Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 21, 81-93.

Göyünç, N. (1996). Timar Ruznâmçe Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi, *Belleten*, LX(227), 127-138.

Howard, D. A. (1986). “The BBA Ruznâmçe Tasnifi: A New Resource Fort the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X(I), 11-19.

Howard, D. A. (1987). The Ottoman Timar System and its Transformation (1563-1656), İndiana: İndiana University.

İlgürel, M. (1993). Çaka Bey, *DİA*. VIII, 186-188.

Kiel, M. (2008). Rodos, *DİA*. 35, 155-158.

Kuru, M. (2019). “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, *Seeds of Power, Explorations in Ottoman Environmental History*, ed. O. İnal-Y. Köse, UK: The White Horse Press, 35-57.

Mercil, E. (2004). “Menteşeoğulları”, *DİA*. XXIX, 152-153.

Özel, O. (1986). XV–XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda 'Hâriç Raiyyet', *Türk Dünyası Araştırmaları*, 43, 159-171.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Dönemi, III. Cilt, Rodos'un Fethi 2 nci Kısım Eki (1522), (1979). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

White, S. (2020). *Osmanlı'da İsyan İklimi*, çev. N. Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yayınları.

Witteck, P. (1986). *Menteşe Beyliği 13-15'inci Asırlarda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. Orhan Ş. Gökyay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

C. İNTERNET KAYNAKLARI

https://bodrum.bel.tr/basili_kaynaklar (Erişim Tarihi: 05.05.2023).

100
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

